A 10. kiadásáig eljutott, 26 000 példányban elfogyott második kötete.

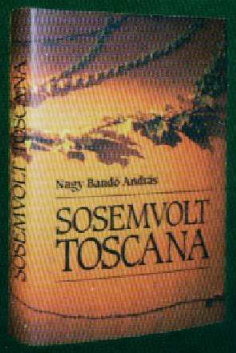

3200 Ft
ISBN 978-963-98801-0-0
9 789639 880160

Nagy Bandó András

VÁR RÁD TOSCANA

SZAMÁRFÜL KIADÓ

Nagy Bandó András

VÁR RÁD TOSCANA

CD-MELLÉKLETTEL

SZAMÁRFÜL KIADÓ

Ernő bátyám emlékére

Köszönetet mondok a szerkesztésben és a korrektúrában
segédkező Balla Ferencnek, a Magyar Rádió
egykori szerkesztő-műsorvezetőjének, dramaturgnak.

Nagy Bandó András

VÁR RÁD TOSCANA

mozaikregény

SZAMÁRFÜL KIADÓ

Szamárfül Kiadó Kft. 7677 Orfű, Csendes u. 5.

e-mail: bando@dravanet.hu
info@szamarfulkiado.hu

www.bando.hu
www.szamarfulkiado.hu

Felelős kiadó: Nagy Bandó András

Minden jog fenntartva.

© Szamárfül Kiadó Kft.

© Nagy Bandó András, 2011

© Borító: Nagy Bandó András

Tördelő: Nagy Bandó András és Bocz József

Nyomta a Kinizsi Nyomda Kft., Debrecen
Felelős vezető: Bördős János ügyvezető igazgató

ISBN: 978-963-9880-16-0

„Minden valaminek a folytatása."
(Rakovszky Zsuzsa: Helytörténet)

MTI közlemény

Halász Bódog József Attila díjas író, a paraszti és a munkássors hiteles ábrázolója, életének 66. évében, budapesti otthonában, rövid szenvedés után 2006. július 17-én elhunyt. Pályafutása Szegeden indult és Budapesten bontakozott ki. Hét regény és több novellaskötet fémjelzi munkásságát. Temetéséről később intézkednek.

Magyar Rádió Krónika

Rövid szenvedés után 66 évesen elhunyt Halász Bódog József Attila díjas író, az elmúlt fél évszázad paraszti és munkás történelmének hiteles ábrázolója. Első novelláival Szegeden jelentkezett, pályája Budapesten bontakozott ki. Hét regénye és három novellaskötete jelent meg. Halász Bódogot a Magyar Írók Szövetsége saját halottjának tekinti. Temetéséről később intézkednek.

„Igen hát így (nagyjából így) vagy így is
épül le egy ember és iktatódik
örökre ki a világból amelyben
párja sohasem élt és soha nem fog"
(Csorba Győző: Napról-napra...)

Lídia jegyzetei

Mindhalálig türelemjáték. Erre gondoltam, amikor először ültem le Bódog ágya mellé. Meg arra, hogy kiszámíthatatlan, mi történik az előttünk álló hetekben. És arra is, hogy azt, ami történni fog, aligha nevezhetem egyszerű hospice munkának. Akkor sem, ha Bódoggal éppúgy meg kell majd tennem mindent, ahogy az elmúlt években a többi betegemmel. Azt hiszem, amikor Bódoggal először összedugtuk a fejünket, még föl sem fogtam, mi vár majd ránk. Akkor úgy gondoltam, mi itt szépen elrendeztünk mindent: úgy teszünk, mintha Toscanába utaztattuk volna (istenem, csak le ne lepleződjünk!), ő úgy tesz, mintha onnan írná meg az itthon elképzelt, de soha át nem élt toscanai élményeit, közben pedig szépen kivárjuk, amíg Bódog örökre lecsukja a szemét. Esküszöm, mint két gyerek. Két csibész gyerek. Tényleg nem fogtuk föl, hogy ez a játék életre-halálra megy. Itt, a betegággyá lett ágyunk mellett döbbentem rá, hogy igazán sem játszani, sem utazgatást hazudni, sem titkolózni nincs kedvem. Akkor sem, ha tudom, hogy mindezt miért, és főképpen kiért, kikért tesszük. Dórának nyugodt körülmények között kellene szülnie, ebben egyetértettünk. Abban is, hogy annak az évek óta várt unokának mindenképpen meg kell születnie. Ehhez pedig Bódog rákos betegségének titokban kell maradnia. Eddig rendben is van, de mostantól, attól kezdve, hogy elindul a türelemjáték,

már sokkal, de sokkal többről van szó. Erre gondoltam. Meg arra, hogy akármit is találtunk ki, nekem ebben a házban egy haldoklót kell ápolgatnom. A halállal randevúzó élettársamat. A szerelmemet. Sírnék inkább, reggeltől estig, szakadatlanul. Szívem szerint mást se tennék, csak ülnék Bódog mellett, és amíg lehet, beszélgetnék vele. Persze, megtennék mindent, amit kell, amit minden férjét ápoló asszonynak meg kell tennie, fürdetném, öltöztetném, főznék neki, etetném, és egyfolytában az óhajait lesném. Ha kérné, felolvasnék, és szorítanám a kezét. Átszeretném a túlsó partra.

✎

„Toscanából", a hazudott utazásról együtt írtunk. Könyveket lapoztam, kiemelőztem, jegyzeteltem, elé pakoltam. Toscana tényleg ragyog. Olyan hely, ahol akár újra is élhettük volna a szerelmünket. A szerelmünk kezdetét. Közben tudtuk, mi már együtt sosem juthatunk el Toscanába. Közös utunk kellékei: pár útikönyv, sok-sok csodálatos kép, egy ágy, valamint a lassú romlásnak indult test, és tétován várakozó lélek. Maradtak a napi teendők, a megszenvedett órák, és a könnyeimmel telt gyűrött papírzsebkendők.

✎

Szerettem volna naplót vezetni. Napi bejegyzésekkel. Hamar rájöttem, semmi értelme. Tulajdonképpen alig történik valami. Ami történik, túlzottan egyhangú. Bódog ír, Bódog fekszik az ágyban, Bódog szunyókál, Bódog alszik. Jegyzetel, olvas, nyögdécsel. Bódog ma sem panaszkodott. Bódog ma sem bírt enni. Bódog elaludt, fölkelt, vécére ment, egyedül zuhanyozott, segített az ágyazásban. Bódog elesik, Bódog felkel, Bódog visszamászik az ágyba. Bódog egyre soványabb, Bódog már csak árnyéka régi önmagának. És napi naplóbejegyzés: Lídia a konyhában sír.

✎

A naplót elvetettem. Maradt a jegyzetelés. Egyszer-egyszer néhány sor. Hogy legalább nyoma maradjon ennek a siratni való türelemjátéknak. Fürösztés. Hol kádban, hol zuhany alatt. Ha kádban, akkor leültetem. Naponta fürdünk. Van, hogy kétszer. Régen is naponta kétszer zuhanyozott. Fel kell frissülnöm, mondja néha, meg hogy utálja az ágyszagot. Szívesebben fekszik félmeztelenül, van, hogy mindent ledobál magáról. Kétnaponta cserélek ágyneműt, mosok, vasalok, látom, új erőre kap, ha a tisztába fekhet vissza. A fürösztés letaglóz. Amit Bódog tesz, példátlan erőfeszítés. Sosem láttam hasonlót. Fürdetés közben érzékelem igazán, hogyan fogy el a teste. Lehet, hogy a lelki ereje is alább hagy, ha észreveszi teste gyengülését. Ahogy az öregedést, úgy a test lassú átalakulását sem érzékeli az ember. Ő még nem látja, én már látom. Amikor pedig végigszappanozom, és a szivaccsal átdörzsölöm a testét, kitapinthatom, a kezem is érzi, mi maradt meg belőle. Bőgni tudnék.

Ha fürdetem, a hajmosáson is átesünk. A kád szélére ül, és akár egy kisgyerek, hagyja, hogy mossam, dörzsöljem, a fejbőrét masszírozzam, vakargassam. Ahogy múlnak a napok, egyre fontosabbá lesz, hogy én mossam a fejét. Gyakran érzem, több hajszál is az ujjaimra tekeredik, amikor befejezzük, egyenként szedegetem le.

Öltöztetés. Furcsa helyzet. Bódog az öltözékét mindig maga válogatta össze, neki se alsót, se zoknit, se inget, se nyakkendőt nem készíthetett oda senki, igaz, nem is volt mellette senki, aki odakészítse. Meg is őrült volna tőle. Soha nem akart magának szolgálót, pláne őt szolgáló asszonyt. Mindent maga akart, őt ne szolgálja ki senki, így nevelkedett. És persze ő se szolgáljon, neki se kelljen szolgálni senkit. Ez volt az elve.

Most azt is tűri, ha rásegítem az alsót, és igazítja a lábát, amikor ráküzdöm a zoknit.

Tudtam, hogy nehéz lesz, de hogy ennyire, azt nem gondoltam. Abban képes vagyok társa lenni, hogy segítem. Ápolónak jó vagyok, de arra képtelen, hogy az egyre közelebb kerülő halálát ugyanúgy, épp olyan egyszerű tényként fogadjam, mint ő. Rettenetesen szenvedek, és nem tudom, hogy oldjam meg, vagyis hogy oldjam fel. Az a baj, hogy erről nem beszélünk. Lehet, vállalná, beszélgethetnénk róla, de nem tudom, hogy kezdjek bele. Nem mondhatom el neki, hogy mit kell magamba fojtanom, hogy engem mennyire megrendít és megvisel ez az egész helyzet, és hogy néha kifejezetten jól esne a vállára borulni, magamhoz szorítani, és jól kibőgni magamat. A nagyobb baj, hogy tudom, akkor ő is sírni kezdene, mert rájönne, hogy ő ugyan makacsul és keményen tartja magát, de attól még simán meg fog halni, én meg itt maradok egyedül. Lehetek én társa ebben a nagy vállalásában, lehetek elfogadó és megértő. De attól még nő vagyok, és pontosan tudom, hogy el fogom veszíteni a társamat. Azt, akit szeretek. Mutathatom én, hogy épp olyan erős vagyok, mint ő, egy idő után belefáradok. Vagy inkább belepusztulok. Mert minden, az összes bánatom, kesergésem és szomorúságom belém szorul, és bennem is marad. Bőghetek én egyet a fürdőszobában, vagy a konyhában, az a sírás nem ugyanaz, mint ami a kezét szorítva, beszélgetés közben törhetne fel belőlem. A titkos zokogás valójában semmit nem szabadít föl, semmit sem oldoz ki belőlem, sőt ugyanúgy tovább feszít, mint a bennem maradt szomorúság és bánat.

Ha elmélázik, ha csak úgy belenéz a világba, a szemét lesem. Hogy van-e benne félelem. Emlékszem néhány betegemre, a

szemükre, és tudom, hányszor játszottam el azzal, hogy a tekintetükből olvassam ki a lefojtott gondolataikat, meg az eltitkolt érzéseiket. Volt, aki a félelmét titkolta, mert bátornak akarta mutatni magát. Volt, akit kifejezetten zavart, ha farkasszemet néztem vele. Talán azért, mert rájött, nagyon is beszédes lehet a tekintete, és végképp nem akarta kiadni magát. Az ilyenek lesütötték a szemüket, esetleg alvást színleltek, vagy zavarukban másfelé fordultak. Ez is a hospice nővér gondja. Hogyan teremtsek kapcsolatot a magába zárkózott beteggel? Beszéltessem-e? Akarjam-e, hogy kibeszéltessem vele a gondolatait? Vagy hagyjam inkább magára? Mikor teszek jobbat? Ha nem beszélgetünk, segíteni sem tudom. Hallgatással, és magamba fojtott együttérzéssel nem megyek sokra. Át kellene segítenem a bajain. Mindig ez vezérelt. Legfőképp, hogy a beteggel együtt győzzem le a félelmét. Nem könnyű. Én együtt érzően mellette, ő pedig félelemben, gyakran másutt. Nem ugyanaz, más a súlya ennek, és más annak. Bódoggal minden más. Ha a szemét lesem, látom, hogy cseppet sem a haldoklásával foglalkozik. Gondolkodik, tépelődik, és jegyzetel. Ha nem jegyzetel, akkor sem a maga baja köti le. Egészen máshol jár. Messze, nagyon messze.

A füzeteivel leköti magát. Ez jó. Szakadatlanul jegyzetel, olyan igyekezettel, mint aki soha egyetlen sort se írt volna le, és most egyszeriben mindent ki kellene írnia magából. Néha megáll, és maga elé bámul. Tudom, hogy a csendjeit sem szakíthatom meg, ilyenkor hagyom. Nem beszélek hozzá. Kivárom, amíg ő mond valamit. Ha beszélgetünk, nem a halál a téma. Mindössze egyszer összegezett, a tőle megszokott keménységgel. Aztán a végén azt mondta, erről többet beszélni sem érdemes, minden rendben van úgy, ahogy eddig gondolta. Azt mondta, szar is lenne, ha most, haldoklása közben kellene rájönnie, hogy amiben eddig hitt, az úgy még sincs rendben. Meg hogy nem az a fajta, aki egyszer csak, épp, mert haldoklik, hirtelen megtér, mert összetojta magát. Az mégsem lehet, hogy az ember egy életen át normális emberként él, aztán a halála előtt meghülyül, és azt mondja, hogy semmi sincs úgy, mint gondolta, mégis csak szüksége van valami transzcendens gyorssegélyre. Lélekvándorlás kizárva. Ezt mondta. Csupán önmagunk hitegetésére jó, bár lehet, békésebb és elfogadhatóbb ilyen tudattal a halál, de ez is csak emberi találmány. Mennyország kizárva. Ez a második tétel. Nincs helye ebben a világban, akkor sincs, ha a végtelen kozmoszban lehetne. Ötletnek nem rossz, vigasznak jó, de éppúgy értelmetlen és hihetetlen, akár a lélekvándorlás. Hinni kell benne, mondják az emberek, és ő azt mondta, lehet is, de attól még nem lesz több, csak hitünk tárgya marad. Hinni lehet, hinni kell, hinni érdemes, erőt adhat, de elhinni akkor sem kell. Abban hinni, hogy van valami, lehet, de azt elhinni, hogy az a valami van, képtelenség. Aki ezt nem képes szétválasztani, békében hal meg, de torzult hittel. Isten is kizárva. A napnak köszönhetjük a létünket, szerencsések vagyunk, hogy pontosan ilyen távol, és pontosan ilyen közel kerültünk hozzá. Egyedül a napot fogadhatjuk el teremtő erőként. Mivel azonban a nap létezik, ez a hitbe kapaszkodó embernek kevés. Neki olyan isten kell, aki úgy van, hogy nincsen. Az embernek nem jó a látható és érzékelhető teremtő. Neki láthatatlan és érzékelhetetlen kell. Az embernek csak az a jó isten, amelyiket ő képzelte el magának. Elképzelni ugyan nem tudja, fogalma sincs, milyen lehet egy isten (az isten), de épp ez a jó neki. Mert akár azt is mondhatja, hogy olyan, mint ő. Meg azt is, hogy ő lett olyanná, mint isten. Feltámadás kizárva. A halál pusztulás, az elpusztult élő véglegesen élettelen. A korhadt fa elporlad, maradékát elhordják a hangyák és a termeszek, a halott testet falzabálják a pondrók, a többi kitaláció. A feltámadás is a képzelődő ember csinálmánya. Mert neki mindig kell valami földöntúli.

A meghalás az élet következménye, ami él, előbb-utóbb hal. Ez van, más nincs. Aki él, de nem érez, vagy inkább nincs tudata, jól jár, akinek van tudta, mint az embernek, rosszabbul jár, de az eredmény ugyanaz: ha fáj miatta a szíve, ha nem, véglegesen elpusztul. Az egészet magyarázhatják így is, úgy is, a lényegen nem változtat. A vallás jó segítő, de minden változata általtás. Hinni akar a halandó, mert úgy könnyebb a lelkének, de attól még a hit hit marad, a halál meg halál, a pusztulás pedig pusztulás. És ezzel le is tudtuk, ami fontos. Ezt mondta. Mit mondjon egy ilyen haldoklónak egy hospice nővér? Aki a társa.

Az éhezés az egyik legnagyobb emberi szenvedés. Ennél talán csak az a nagyobb, ha az éhező nem bír enni. Pedig akarna. Bódog hol akar, hol nem is akar. Még az éhségérzet sem kínozza eléggé. Üres gyomorral nem éhezni: ez az igazi betegség. Étvágytalanság. Az étvágy hiánya. Az enni vágyás hiánya. Így is mondhatnám. Az a legnagyobb betegség. Mert maga a test nem kívánja az őt erősítő étkeket. Nem akarja befogadni a fennmaradásához szükséges táplálékot. Bódog azt mondja, ne is tegyek mást, csak főzzek jókat, olyan ételeket, amiket szeret, főzzem meg a kedvenceit, és jó forrón tegyem oda, úgy, ahogy megfőtt, lábasban, az ágya mellé a kisasztalkára. Hogy ott gőzöljön az orra alá. Ha megkívánja, megkóstolja, esetleg eszeget belőle. De ha nem kívánná, akkor is beszívhassa az illatát, és úgy érezhesse, mintha evett volna belőle. Azt mondja, most éppen beéri egy látványkonyhával. De van, hogy az étel illata is zavarja. Idegesíti. Jólesően szívja be, de amikor merek belőle a tányérjába, pár kanál után eltolja magától. Nem megy le a torkomon, csak forog a számban, mondja megkeseredve. Talán majd később. Sajnos nem lesz később. Akkor sem bírja megenni. Elfogadja, hogy én kanalazgatom neki. Ezt se gondoltam volna róla. Dicsérnem kellene, hogy jó beteg, de ezt

már nem merem megkockáztatni. Egyszer már kimondtam, és azt mondta, jó beteg vagyok, és szép halott leszek. Mondtam, ilyet ne is mondjon, erre azt mondta, csak Adyt idézte.

Az ágy mellett. Amíg úgy láttam, hogy egyedül is képes kimenni a vécére, nem segítettem neki. Ma már nem indul el egyedül. De nem lehetek mellette minden percben. Ha főzök, és aközben próbálkozik, fölő, hogy túlvállalja magát. Ma is csak a puffanást hallottam, de tegnap azt se, mert egyszerűen csak összecsuklott és lerogyott. Persze rögtön kiabált, hívott, hangja sem volt nagyon. Folyvást fülelnem kell. Hátha történik vele valami, amíg a konyhában vagyok. Amikor megpróbáltam talpra állítani, hihetetlen erővel, görcsösen kapaszkodva küzdötte fel magát a padlóról, de így is beleizzadtam, mire visszafektettem az ágyba. Sokat fogyott, de az erejét vesztett testet megemelni épp olyan nehéz, mint egy lisztes zsákot. Tegnap melléroskadtam, és percekig hevertünk, a plafont bámulva, kínkeservesen nevetgélve. Mert, hogy kerülhet ő ilyen helyzetbe.

Masszírozás. Egyetlen testi kapcsolatunk. Először átmaszszírozom a lábát. Az ujjaival kezdem, finoman, gyengéden, úgy szereti. Ha elhagyja magát, föl sem tűnik neki, hogy már nem is masszírozom, csak simogatom. Krémmel kenegetem a talpát. Feje a párnába simul, szinte belelapul, eltűnik benne. Lehunyt szemmel tűri, élvezi, nyugtázza, hogy masszírozom. Néha kimondja, hogy ez most jól esik, és ez külön öröm, mert alig maradt valami, ami kifejezetten jól esik neki. A kicsi jót is meg kell becsülni. A kezét is megmasszírozom, bár ez inkább csak lazítás, puhítás, szeretgetés. Mert jó, hogy kéz a kézben. Az ujjai is vékonyabbak lettek, csoda, hogy elbír a tollal, meg a billentyűkkel. Hanyatt fekszik, alig várja, hogy

hasra fekhessen, segítem, hogy könnyebben forduljon át. Nagyokat nyög, és kimondottan élvezi, ahogy a hátán gyöngéden végigfutkosnak az ujjaim.

Amikor megismerkedtünk, eszünkbe sem jutott a kettőnk közti korkülönbség. Nyugtáztuk, annyi, amennyi. Huszonhét év. Nem vettük észre, vagy talán nem is akartuk észrevenni. Aki szeret, nem méricskél. Főként nem éveket. Egyetlen egyszer kezdtem számolgatásba. Amikor Bódog betöltötte a hatvanat. Akkor játszottam el a gondolattal, hogy mi lesz? Hogy mi lesz velünk, amikor én jutok el a hatvanig? Ő akkor már nyolcvanhét lesz. Ezt gondoltam, de nem mertem kimondani, mert tudtam, hogy akkor hozzá kellett volna tennem, hogy „ha lesz". Ha lesz nyolcvanhét. Erre gondoltam. És ekkor meg is rettentem egy kicsit. Mert igaz ugyan, hogy egészséges volt, tele életkedvvel, de nem tudhattuk, mindez meddig tart ki. Próbáltam magam elé idézni a nyolcvan fölé jutott nagyapámat, hogy is nézett ki. Anyukám apja is eszembe jutott, aki hatvanig se ért. Érdekes, de nem az ijedtség maradt meg bennem és nem az, elsősorban nem az, hogy idejekorán elvesztheteM őt. Valami egészen más. Harminchárom éves voltam. Gyereket akartam. Szerettem volna. Tudtam, ha nagyon akarom, lesz. Lehet. Én azonban nem csak azért akartam, mert olyan korba értem, amikor döntésre kényszerül az ember, hanem, mert boldoggá tett volna, ha tőle, Bódogtól lett volna gyerekem. Hosszú éjszakákon át beszéltünk erről. Ő megértett engem, én megértettem őt, abban maradtunk, egy-két évet még várhatunk. „Te sem csúszol ki az időből, én sem leszek még elkésve, és ha eldöntöttük, hozzám költözöl". Ezzel letudtuk a gondját. „Te sem csúszol ki az időből, én sem leszek még elkésve." Ez járt a fejemben, amikor Kövesdi titkárnője kibökte, hogy hasnyálmirigy rákja van. Mégis elkésett, mégis elkéstem. Ezt mondogattam

magamban, amikor azon a húsvét előtti csütörtökön áthívott. Meg azt, hogy a legigazabb közmondás mégiscsak ez: amit ma megtehetsz, ne halaszd holnapra! Ezt mondogattam, amíg készülődtem, miközben a könnyeimet törölgettem. Ne halaszd holnapra, semmiképpen, mert később megbosszulja magát. És egyvégtében fogadkoztam, mondogattam magamban: mostantól, igenis, ettől a naptól kezdve, amit ma megtehetek, nem halasztom holnapra! Örökre megtanultam.

Bódog állapota kritikus. A hasnyálmirigye cseppenként folyik ki a száján. A morfint reggeltől estig csepegtetem. Ujjai feketednek, a vér nem folyik át az erein, a fülein hasonló jelek, elhaltak. A háta tele szürke foltokkal. Pár nap, és minden odaveszhet. Vizes törülközővel törölgetem a testét, végig a kezeit, a lábait, a hasát, és a hátát is, ha sikerül elbillentenem. Pár napja ágytálazunk. Sok minden nem jön ki belőle. A napi dolgaim nem engedték, hogy előre tekintsek. Minden napra jutott dolog, azokra figyeltem, most azonban, látva Bódog állapotát, időt szántam arra, hogy átgondoljam az előttünk álló napokat. Normális esetben mit tesz ilyenkor egy hoscpice nővér? Egyáltalán: mit tegyen ilyen esetben az ápoló? Persze, ez nem normális eset, szó sincs arról, hogy nyugtatgassam a beteget, egyáltalán: szokványos hospice dolgom alig van. Bódog felrúgta mindazt, amit tanultam, és semmissé tette mindazt, amit eddig tapasztaltam. Naphosszat ülök az ágya mellett, adagolom a morfint, lesem az aprócska rezdüléseit, és rögtönzött imákat mormolok. Imádkozom, hogy sikerüljön neki. Hogy kibírja, amíg Dóra megszüli a gyereket. Nekem azt tanították, hogy a halál eljövetelét siettetni sem szabad, és késleltetni sem. Ezt az alapszabályt is fel kell rúgnom, ezt is felrúgta Bódog. Ameddig csak lehet, késleltetnünk kell, ami majdnem lehetetlen. Marad a napi többszöri fohász.

„Várom, hogy összekösse
az „itt és most"-tal az emlékezet
a szálat, amit elmetszett az este:
/.../ a döntések és kényszerek sorát
s a véletlenekét, amelyek összessége
az életem, amelyben minden lehetne más,
minden lehetne semmi, a kezdetet kivéve."
(Rakovszky Zsuzsa: Öregkor)

Kicsi gyermek, kicsikém, szólítgatlak, miközben tudom, felnőtt leszel, amikor ezek a sorok a kezedbe kerülnek. Nem tehetek mást, nem szólíthatlak másként, most még meg sem születtél, magzat vagy, és akkor is csak kicsiny csecsszopó leszel, amikor én a lélek nélkül maradottak világába távozom. Ez a lap előszó életem utószavaihoz. Mindössze három hónapot kaptam a sorstól, ennyi maradt hátra. Immár egy teljes hónapon túl vagyok, ennyi telt el a kiszabott időmből. Ma beleolvastam a füzet első oldalaiba, és ahogy lapozgattam, úgy döntöttem, írok még pár sort, ezt a lapot még ide tűzöm a füzet első oldala, az egy hónapja megírt első följegyzéseim, üzeneteim elé.

Ahogy olvastam, érzékeltem az igyekezetet, az igyekezetemet, azt, ahogy törekszem a tőlem telhető legjobbra, hogy a lehető legpontosabban adjam át az agyamban többször megforgatott, hol alaposan kiérlelt, hol csiszolatlan, zabolázhatatlanul táncoló gondolataimat, és hogy a legprecízebben rajzoljam meg, adjam tovább az emlékképeimet.

Rendbe kell raknom a mondandómat, ha kizárólag neked írok, akkor is, ha másról sincs szó, mint üzenetekről, emlékek idézéséről.

Akár naplónak is nevezhetném. Nincsenek vázlatok, csak sercegő szavak, karcos mondatok, melyek gyors egymásutánban, egyszer-egyszer kesze-kuszán kerülnek papírra, nincs

mód a javítgatásukra, dédelgetésükre, hisz egyre inkább fogy, így hát egyre jobban sürget az idő. Ezer szerencsém, hogy egyelőre képes vagyok kontroll alatt tartani az agyam működését, és persze a cselekvéseimet. Akár levélnek is mondhatnám, hisz tulajdonképpen levelet írok neked, egy hosszú, folyamatos és kiszámíthatatlan rögtönzésekre épülő sokrészes levelet. Olyat, amelyet sosem fogok föladni, csak rád hagyni, ahogy nem adom föl, nem akarom föladni azt sem, amiről lélekben, agyamban és szívemben határoztam. Tudósítalak egy nagy mérkőzésről, életem utolsó nagy csatájáról. Írom, amit érzek, amit gondolok, és most, eddig rögzült szavaimat visszaolvasva egyre inkább úgy érzékelem, hogy mindezt szelíden és tiszta aggyal teszem, csupaszra vetkőzve, nyíltan, semmit sem kerülgetve állok, álltam eléd. Belevágtam, így hát lesz, ahogy, és ami lesz, most már tollamat le nem tehetem, abba nem hagyhatom, nem is hagyom, bár mégis, egyszer mindenképpen abba kell hagynom, magam sem tudom, hogy mikor. Egyszer majd, valamikor, sajnos nem is túl sokára befejezem, mert be kell fejeznem. E füzet sorsa, akár a könyveké, amelyeket íróik még megjelenésükkor sem gondoltak késznek, de pontot tettek a végükre. Ha majd olvasgatod, ha majd egyszer végigolvasod, légy türelmes, legalább annyira, amennyire én, aki akár türelmetlen, nyugtalan és ideges is lehetnék. Légy megértő, és legfőképp kíváncsi! Újra ide vésem: ritka öröm ért, életem végéről tudósíthatlak, utolsó napjaim történéseit, halált hozó betegségem lefolyását, leépülésemet és pusztulásomat írhatom meg, és írom is, amíg erőmből telik, és amíg tudatom engedi, amíg agyam és kezem engedelmeskedik. Nem hálás téma, számomra végképp nem az, de immár nem tehetek másként, erről kell írnom, ezt kell leírnom, ha már egyszer úgy alakult, hogy minden más lényegtelenné vált. Az igazán fontos az, csakis az, ami egyetlen témámmá izmosodott, az, amit ebben a helyzetben meg kell írnom, az, amit rád szeret-

nék hagyni. Az, amit ki akarok rakodni a születésemkor hátamra akasztott, életemen át cipelt, még most sem teljesen kiürített batyumból. Amit át akarok adni, rád akarok bízni, örökül akarok hagyni. Amit át kell venned, amit tovább kell cipelned, amit meg kell őrizned, és egyszer majd tovább kell mesélned. Azt sem tudhatom, jó szívvel fogadod-e, egyáltalán: akarod-e ezt az egészet. Én ezt szeretném. Akarom! Akarom továbbadni, tovább akarom adni mindazt, amit nem vihetek a sírba. Akarnom kell, mert ez van belém kódolva. Talán, mert nekem is átadták az őseim. Talán, mert még ma is érzem, még ma is bennem él, mennyire akarták. Semmi más esélyük nem volt parányi halhatatlanságukra, csupán az és annyi, hogy elmondják, kiktől származnak, honnan jöttek. Hogy kik és mik voltak ők akkor, amikor én még szüleim kósza gondolatában sem léteztem, sőt még a szüleim sem léteztek. Hogy mi történt azokkal, akiket nem ismerhettem, és hogyan éltek azok, akik már ismerhettek engem. Szeretném elmesélni, mit érzek most, amikor megpróbálok kapcsolatot teremteni veled. Mit érzek így, elmenőben, a sorsom, a földi létem zárásakor. Amíg erőm engedi, írok, jegyzetelek. Kérlek: olvasd végig! Őrizd meg ezeket a füzeteket, a régmúltról és családunk egykor élt tagjairól, az őseinkről regélő lapokat!

Hálás leszel a sorsnak, hogy birtokolhatod ezeket a lapokat. Olvasd hát, kicsi gyermek, olvasgasd, és örülj az öledbe pottyant szerencsédnek. A szerencsének, melyet az én szerencsétlenségem szült. Ennyit hát mindenek elé. Biztatásul. Könyörgésként. Kérésként. Végakaratul.

Tavaly Tar Sándor, múlt héten Halász Bódog. Halálukkal a kortársi magyar irodalom egy korszaka végképpen lezárult. Halász Bódog volt az utolsó az alkotók sorában, akik a megéltség hitelességével, szociografikus pontossággal, és konok elkötelezettséggel tudósítottak a magyar parasztság és a városi munkásság utóbbi fél évszázadáról.

Halász Bódog, aki nagyon fiatalon lett országosan ismert novellista, önkéntes száműzetésbe vonult, hogy közelről ismerje meg a vidéki munkásság között helyüket kereső paraszti ivadékok életét. Szívvel-lélekkel követte sorsukat, és hitelesen számolt be életükről. Emlékezünk a rutinos rakodó, és a munkára jelentkező kirúgott irodista szikár párbeszédére *Közös vagon* című novellájából: „Van szívlapátod?" „Szívem van, lapátom nincsen."

Halász Bódog ismerte, mert élte a fizikai munkások életét. Neki is lett szívlapátja, és míg szenet, követ és sódert lapátolt, forgatta tollát, jegyzetelt, írt, szívvel és odaadással. Megőrződtek pontos mondatai arról a világról, amelyik megszülte, fölnevelte, útjára küldte azt az alkotót, aki Veres Péter, Szabó Pál – ne feledjük el! – Gelléri Andor Endre és Fejes Endre kései utódjaként tudósított a kis-nagy emberek mindennapjairól. Halász Bódog úgy írt kegyetlenül, hogy a lírába emelte a minden, s mindenkori társadalmi rendszerekben elnyomottak küzdéseit.

Arról a vidékről jött, amelyiken József Attila költővé nevelkedett. Ne féljünk kimondani: az utóbbi másfél évtizedben Halász Bódog nem számított korszerű szerzőnek. Konok volt, tehát magányos. Filológiai kötelességünk hozzátenni, hogy ő volt talán az utolsó író, aki a délalföldi táj-nyelvet visszaemelte a magyar szépprózába. Sosem tudjuk meg, hogy ösztönösen, kötelességérzetből, vagy tudatosan járt Tömörkény és Móra útján. Halász Bódog halálával – sajnos! – valami végképpen kihalt a magyar irodalomból. Végképp. De efelől ítélkezzék majd a hálás, avagy a hálátlan utókor.

Bálint Sanu

„Írni! írni! leírni! fogy a tinta
a tölthetetlen s a papír
üres marad villogva ing a
végtelenség határain."

(Csorba Győző: Írni! írni! leírni!...)

Hogy is kezdjem, drága egyszer lesz unokám? Hogy lehet belevágni, egyáltalán: bele lehet-e vágni egy efféle iromány ba? Egész életemben írtam, szinte mindent megírtam, amit meg kellett írnom, és most, amikor abba kéne hagynom, még mindig újba kezdek, akár egy megszállott. Furcsa érzés, de nem tudom, mit kellene, mit illene tennem ebben a helyzetben, még ha tudom is, hogy mit „szoktak" ilyenkor tenni. Képtelen vagyok szokványosan gondolkodni. Most, e nehéz napon is írok, mert írnom kell. Írok, mert ha most nem írnék, ha most hagynék föl az írással, lehet, meg is bolondulnék. Ezen sem csodálkoznék. Óriási bajban vagyok. Lehet, a lelkem mélyén még harcolok, és ha nem tudnám, hogy végső soron, létem egészét nézve kudarcra vagyok ítélve, azt mondanám, sikerrel. Sikerrel küszködök, és remélem, nem fogok megbolondulni. Az írás nem pusztán önkifejezés, nem csupán történetmesélés, de terápia is. Írok, és közben érzem, mondatokká fűzött szavaimmal magamat nyugtatgatom. Nyugtatólag hat rám. Az írás elrendezi az összekuszálódott gondolataimat. Amióta írok, egyvégtében ezt tapasztalom, most meg különösképpen: az írás rendet rak bennem. Ami fontos, kiírom magamból. Az írás, akár a villámhárító: levezeti a fölössé vált pusztító (önpusztító) energiát. Az írás beszélgetés önmagammal. Önelemzés. Lelki analízis. Beszélgetés a bensőmben élő, segítőkész és erőt adó énemmel. Ha tetszik: istenemmel. Ha írok, ha mostantól is folyamatosan, eltökélten és elmélyülten írok, talán valóban marad esélyem arra, hogy épen őrizzem meg elmémet.

Hogy mostantól, és ezen túl is, mindvégig normális ésszel bírjam ki azt, amit ép ésszel nem, vagy csak nehezen bír ki az ember. Sejthető, nehezen bírnék ki én is, ha egyáltalán kibírnám. Ha kibírom. Írok hát, kicsikém, neked írok, hozzád szólok, egyúttal írok magamnak is, magamért is. Azért, hogy végképp rendet rakjak, hogy rend legyen bennem. Hogy végsőkig megmaradjon a pár napja még létező, egy teljes élet munkálkodásával kialakított, mindennél többre becsült rend.

Eredetileg nem így, nem ezzel akartam kezdeni. Amit indító mondatnak szántam, több mint bizarr, majdhogynem brutális. Azt az egyszerű mondatot, azt az agyamban immáron örökre összetartozó két szót kellett volna leírnom. Itt gubbasztok a szobámban, jegyzetekkel, könyvekkel és tollakkal megtöltött íróasztalom mögött, egy füzet, egy kicsiny irka fölé hajolva, és mintha cserbenhagyott volna az agyam. Négy évtizede írok, de ilyen még sosem történt velem, nem emlékszem ehhez fogható érzésre. Persze nincs ebben semmi rendkívüli, gondolom, a fejem is belefájdult a derékfájásomba. Mondandóm rengeteg, gondolatok ezrei cikáznak agyamban. Néhány órája csak rád gondolok. Rád, az e percben még csipetnyi lényre, aki még nem tudja, hogy egy jelképes váltóbotért kell majd nyújtani aprócska kezét. Azért a váltóbotért, melyet korábban kell majd átadnom, mint hittem, mint reméltem. Neked, a lányom méhében e percben is mozgolódó, lassan, de biztosan növekvő egy szem unokámnak.

Rövidke hezitálás után mégiscsak leírom az indítónak szánt két szót, és alá is húzom, hogy tudassam, és te is érzékelhesd, mindkét szó hangsúlyos: hamarosan meghalok. Hamarjában melléírom: mióta tudom, hogy meg fogok halni, úgy érzem, az eddig használt szavaimból, a szókincsemből ez a két szó az összes többi elé tolakodik: *hamarosan meghalok*. E két szót rágcsálom, e szava-

kat forgatom, délelőtt óta csak ez a két szó maradt meg az agyamban, csak ezek a szavak remegnek, kavarognak, lüktetnek, keringenek bennem, ezeket mormolom, egyebek eszembe sem jutnak, képtelen vagyok más szavakra gondolni. Pár óra alatt megszilárdult a jelentésük, egyre erőteljesebb hangsúlyt kaptak, most pedig, amikor szavakat rakosgatok egymás mellé, ólomsúlyúvá váltak, belesüllyedtek az agyamba, onnan kiemelni nem bírom, és úgy érzem, a többi általam ismert és használt szó semmivé lett. Az egyéb, e percben elhalványultnak tűnő, erőtlen, alig valamit érő szavaim csupán azért vannak, azért maradtak meg, hogy erről írjak, hogy erről a két szóról, erről a rövidke, gránitkeménységű mondatról elmondjam az elmondhatót. Hogy megpróbáljam körbejárni ezt az agyamba horgonyt eresztett kétszavas mondatot.

Szóval ezt a két szót akartam a füzet első sorába írni. Ezt akartam leírni első mondatként, de még a tollam sem érintette a lapot, és már tudtam, hogy ez egy pontatlan mondat. Hogy ez így nem jó, nem helyes, hogy ez így egészen egyszerűen nem igaz. Vagyis hát e percben még igaz és pontos: *hamarosan meghalok*, de mire ezek a sorok a kezedbe kerülnek, már nem így lesz igaz, csupán így, egyetlen szóvá zsugorodva: *meghaltam*. Múlt idő, végleg elmúlt idő, és lám, két szó helyett egy szóból megúsztam. Így, két szóval talán még érzékletesebb: *halott vagyok*. Ha úgy tetszik: mire olvasod, régen *halott leszek*. Ha magad mondod ki, akkor így lesz helyes és igaz: *régen meghalt a nagyapám*.

Vágyom arra, hogy megismerj. Hogy tudj valamit rólam. Ez az üzenő füzet az egyetlen lehetőségünk arra, hogy összeismerkedjünk.

Kényszerűségből írok, ahogy életemben mindig is egyfajta kényszert éreztem az írásra. Ellentétben írói létem belső kényszerítő erejével, ellentétben a szenvedélyből fakadó írással, az

alkotás ihletett kényszerével, most, e percben rendkívüli, megismételhetetlen szituációban, abnormális kényszerhelyzetben vagyok. Ez egy kényszer szülte abszurd. Miért is írok? Mi hajt? Mi mozgat? Mi ad erőt? Miért is döntöttem úgy, hogy valamiféle képet rajzoljak neked életem utolsó hónapjairól? Talán, mert ez az egy mód kínálkozik arra, hogy akkor is összekapcsolódhassak veled, akkor is szeretetszálakat szőjek közénk, ha az életed és az életem egészen biztosan elfut, el fog futni egymás mellett.

Ez a kép akkor is torzkép lesz, ha tiszta aggyal, ép tudattal és kellő figyelemmel karcolgatom ide megmaradt szavaimat. Életemben először kerülök olyan helyzetbe, melyet képtelen vagyok kívülről, kellő távolságból és a szükséges távolságtartással megfigyelni. Lehetetlenre vállalkozom. Nem először, de egészen biztos, hogy ez esetben utoljára. Még akkor is munkálkodni vágyom, akkor is tevékenykedni akarok, amikor az ugyanilyen, vagy ehhez hasonló helyzetbe kerültek már mindenről lemondanak. Amikor a legtöbb ember élete céltalanná lesz.

Vajon mi okozhatja, hogy a halál várható időpontjának tudtával egy szemvillanás alatt kihal az emberből a tervezés, a cél, a *valami* elérésének a vágya. Mi okozhatja a „minden mindegy" állapotot? Hatvanévesen jutott először eszembe, hogy leltárt készítek, összegzek, és megkezdem a készülődést a bármikor várható végre. Úgy képzeltem el, hogy először rendet rakok a dolgozószobámban. Gondoltam, összeválogatom azt a szűk írói-költői keretet, amelyben csak a legeslegjobb köteteknek van helyük. Azok könyveinek, akiktől a legtöbbet kaptam, és azon könyveknek, melyekből a legtöbbet merítettem. Azok, melyek írói halhatatlanok, és egészen biztos, de legalább remélhető, hogy ezredévek múlva is azok lesznek, ha fönnmarad, ha képes lesz fönnmaradni az emberi kultúra. Ezután rendet raktam volna az egyéb dolgaimban: ruhák, cipők, miegyebek. Rendet akartam rakni, hogy senkinek ne kelljen megküzdenie

a lerakódott hagyatékommal. Adtam volna egy-két évet magamnak, hogy mindent elrendezzek. Ilyen az ember: szeret rendezkedni, szeretné elkészíteni a leltárt, de aztán mégsem pazarol rá időt, mert a tennivalókra sem elég az élete. Úgy terveztem, amikor már mindent rendben látok, amikor már mindent elrendeztem, elmegyek világot látni. Elindulok, és belegyalogolok a nagyvilágba, el a tengerig, a végtelen óceánig. Elégedett emberként ülök be egy kényelmes vesszőfotelbe, mást se teszek, csak bámulom a tengert, és hallgatom a hullámok monoton hangoskodását. Hittem, ha ez teljesül, nem lesz nálam boldogabb ember. Azt mondhatnám az értetleneknek, a kérdezősködőknek, hogy én már mindent megírtam, befejeztem, életművem kész, lezártam, mostantól csak élvezem az életet, és ne akarjanak meggyőzni arról, hogy az élet csak a halállal érhet véget, mert igenis az életet még egészségesen, az élet vége előtt le lehet zárni, íme, nekem sikerült.

Ma már bánom is, nem is, hogy elmaradt a rendrakás és a leltározás. Bánom, mert sok minden rendezetlenül marad utánam (ki után nem?), befejezetlen dolgaimból is lesz elég, meg hát a töredékek, de hát az élet, még ha néha annak látszik is, nem színdarab, nem regény és nem novella. Az életet nem lehet vázlattal indítani, nem lehet elképzelni, megtervezni a bevezetést, a tárgyalást és a befejezést. Az élet egyszer csak létrehoz egy bevezetést, aztán kibomlik az ötlet, kiteljesedik a történet, és ami a leggyakoribb, ami sosem maradhat el, hogy magától, váratlanul, a legváratlanabb pillanatban, egy hihetetlen, az emberi agy számára elképzelhetetlen fordulattal következik a befejezés. Szerencsésnek mondhatom magam. Tisztán emlékszem a bevezetésre, itt vibrál agyamban életem beteljesült története, és lám, tudhatok az immár véglegesnek mondható befejezésről. Sokaknak nem adatik meg az, amit én kaptam a sorstól. Köszönettel tartozom érte. Lehet, kevesebb fájdalmat hoz a hirtelen, a váratlanul lecsapó halál, de cserébe elrabolja a búcsúzás esélyét.

„Hiába, akárhány verssel rakva a padlás,
erőt vesz rajtam a szánalmas hanyatlás –
a költő addig él, ameddig ír!
És ha hónapok óta egy jó sort se bír?
Halott, ha mondom, két lábon járó halott,
holott tegnap még élt, holott
fél éve még… –
Vakít a tündöklő közöny, az ég.

(Orbán Ottó: Töredék az elmúlásról)

Üzenő füzet. Igen, ez a helyes megnevezés. Ez lesz az, amibe mostantól belefeledkezem (beletemetkezem…). Üzenetek füzete. Újra eljutottam addig a tervezett első mondatig. Most is aláhúzom, mostantól erről szól minden: hamarosan meghalok.

Kezemben tartom ezt az össze-visszafirkált lapot, melyet két hete az ultrahang diagnosztikán nyomtak a kezembe, nevezetesen a hasi és kismedencei ultrahang vizsgálatom eredményét. Ahogy elnézem, azt mondhatom, alaposan kiterítették rá a belsőségeimet. A májjal kezdték: közepesen megnagyobbodott, inhomogén szerkezetű. Mindkét lebenyben több egy-két és fél centi nagyságú echoszegény gócos képlet észlelhető. Emellett a máj alapállománya echodús szerkezetű (nagyjából úgy értelmezhető, hogy sok anyag veri vissza az ultrahangot.), steatosisra (ez májpangást jelent) jellemző. Az epeutak a kelleténél nem tágabbak. A nagyobb érképletek normális tágasságúak. Az epehólyagról írottak pedig: normális nagyságú, kőmentes. A fala sem vastagabb, egy-két kisebb septum (sörény) látható a lumenében (a nyílásában).

És lám, a hasnyálmirigyről, mely végső soron a legnagyobb bajban van, velem együtt, csupán ennyi: a test és a farok határán egy 60x33x27 milliméter nagyságú echoszegény képlet látható. Most már hozzátehetem, mert ez a való: a gyilkos képlet. Ki

gondolná, ki gondolta volna, mondom most magamnak, gondolhattam-e, amikor ezt először elolvastam, hogy itt van a kutya elásva, azaz emiatt leszek én elásva? Aztán, amikor a lap aljára értem, számomra éppúgy gyanús volt, mint a vizsgálatot végző orvos számára.

Egyébként a veséim szabályos alakúak, nagyságúak, és helyzetűek. Üregrendszeri tágulat, kőreflexió egyik oldalon sem mutatható ki. A lépem megnagyobbodott, homogén echoszerkezetű. A hólyag közepesen telt, fala nem vastagabb, az alapját a jelentősen megnagyobbodott prostata domborítja be. Egyébként homogén szerkezetű. A kismedencémben más kóros képlet nem észlelhető.

A lap alján ott az orvosi vélemény: a kép pancreas folyamatra nagymértékben gyanús. (Aláhúztam, ez a lényeg, a többit már csak ide másolom): Met. hepatis suspaurio, Prostata hypertrophia, hasi CT vizsgálat javasolt.

Ha az orvos nem tette egyértelművé, akkor is tudtam, tudnom kellett, nem lehetett nem tudnom: hasnyálmirigyrákom *lehet*, a *van*-t még óvakodtam kimondani, a doktor is áthidalta a „nagymértékben gyanús" szavakkal. Akkor még nem tudtam, mennyi esélyem van, van-e egyáltalán esélyem arra, hogy ez a gyanú ne igazolódjon. Fölkavart, természetesen erősen fölkavart ez az orvosi vélemény, amint hazaértem, búvni kezdtem a szakkönyveket, az ismeretlen szavakat fordítottam, jegyzeteltem, láthatod, ezt a lapot is végigfirkáltam fölső szélétől a lap aljáig, a májamtól a lépemig. Tisztában akartam lenni a helyzetemmel, tudni akartam, milyen folyamatok játszódnak le bennem. Ha pontos akarok lenni, inkább abban reménykedtem, azzal akartam tisztában lenni, hogy nincs semmi baj, hogy valóban csupán gyanús a pancreas folyamat, még csak nem is nagymértékben, ez talán csak valamiféle orvosi túlzás lehet, így győzködtem magam. Nem szégyellem megvallani, beleizzadtam, verítékeztem, és ezernyi gondolat

futott végig az agyamban, csapongón, rendezetlenül, mindenkiről és mindenről, ami hozzám közel áll, ami kedves számomra, aki valamit is számít, valaha is számított az életemben. Aztán, és ma már nem is furcsállom, talán egy bő óra múltán nyugalom árasztott el. Egyrészt, mert azt mondtam magamnak, magamban, hogy a gyanú nem minden, nem valószínű, hogy igazolódik, másrészt pedig arra gondoltam, ha igazolódik, akkor sem lehet túl nagy a baj, hiszen ma már hihetetlenül fejlett az orvostudomány, kitűnő szakemberek kezében vagyok, akárhogy is van, megoldódik. Hát másként oldódott meg.

Két hét sem telt el, és már Kövesdi Ákos vizsgált. Ettől kezdve tudtuk, hogy az epigastrium, a gyomortájam, úgy is mondják, gyomorgödör mérsékelten nyomás érzékeny, és mára az is bizonyossá vált, hogy hasnyálmirigy daganatom, ahogy Ákos mondta, panceratisom, van, azon fölül a hepar-om dissem-et mutat, azaz a májamon áttétek szóródása észlelhető. Ma délelőttől kétség sem férhet hozzá: elvesztem, így hát okkal-joggal mondogathatom: hamarosan meghalok.

„Szeretni bolondulásig, elolvadásig", istenem, vajon meddig, meddig?... Éjfélre jár, jegyzetelek, úgysem jön álom a szememre. Azt forgatom a fejemben, azt méricskélem, hogy akkor is milyen riadt voltam, amikor délelőtt azt kértem Kövesditől, hogy próbáljon meg életben tartani. Hogy mentsenek meg. Tudhattam volna, hogy ha erre egy csöppnyi esélyük volna, eleve más szemmel nézett volna rám. Tekintetében azonban keserű, fájdalmas lemondás volt. Meg hát szomorúság és tehetetlen düh. Igen, kimondottan dühös is volt, mert ő már tudta, hogy menthetetlen vagyok. Dühös volt, mert a kezében lévő leleteimből pontosan tudta, hogy nem segíthet rajtam. Tisztában volt azzal, hogy orvosolásomhoz kevés lesz, máris kevés a

tudománya. Tudta, hogy mit nem tud, és a tudást éppúgy tükrözi a szem, mint a nem tudást, meg hát a tudatlanságot, nem csoda, hogy mindent kiolvashattam belőle. A többi már csak alkudozás volt.

Azt hiszem, alaposan meglepte a nyugalmam. Az, ahogyan fogadtam a közlését, ahogy a bejelentésére reagáltam, amilyen megnyugvással vettem tudomásul azt, amit egyébként is sejtettem, mi több: tudtam. Tudtam, mert az ultrahang vizsgálat sejttette már, hogy mire számíthatok. Ha már beteg az ember, legalább okos legyen. Hülyén nagyobbnak érezhetem a kapott pofont.

Tudd meg, kicsikém, ez a megnyugvás, ez a döbbenetes nyugalom a múltamból eredeztethető, legalábbis így vélem, csak erre gondolhatok. Volt már néhány temetés a családunkban, ültem már haldokló és nagybeteg mellett, de bármennyire is töröm a fejem, nem emlékszem, hogy akárcsak egyetlen ősömet is láttam volna a haláltól rettegni. Emlékeim szerint egy sem akadt közöttük, aki a halál közeledtekor gyáva, vagy fölkészületlen lett volna. Egyikük sem félt a haláltól, miközben az élettől sem ódzkodtak. Nem mentek elé, nem tárták ki előtte az ajtót, de úgy voltak vele, ha jönni akar, jöjjön, kopognia sem kell, amikor pedig bezörgetett, zokszó nélkül kapott bebocsátást. Mondhatod, hogy ilyen könnyen nem adhatja föl az ember, hogy ilyen gyorsan nem mondhat le az életről. De ne tévesszen meg ez a gyorsaság, határozottság és könnyedség. Hosszú út vezetett odáig, míg végül képessé lettek arra, hogy határozott döntést hozzanak egy ilyen súlyos kérdésben, az élet legsúlyosabb kérdésében is. Egy teljes élet alatt edződtek meg arra, hogy a vég közeledtével így viselkedjenek. Közülük jöttem. Ilyen családban, ilyen emberek között nőttem föl, ilyen közösségben edződtem magam is, lettem az őseimhez hasonlatos, remélem, méltó utódjuk. Testemet az ő ereik hálózzák be, és az ő vérük csordogál bennem.

MTI közlemény

Eltemették a 66 évesen elhunyt Halász Bódog írót, a paraszti és a munkássors hiteles ábrázolóját. Búcsúztatásán jelen voltak a magyar irodalom legjelesebbjei. A ravatalnál Ballagó Ferenc író, az elhunyt pályatársa mondott búcsúztatót. Hangsúlyozta, hogy Halász Bódog halálával irodalmunk egy jelentős korszaka ért véget. Az írót mintegy kétszázan kísérték el utolsó útjára.

„s belénk vagdossa és eszünkbe vési
a legnagyobbik törvény rendeléseit:
hogy nem lehet csodásabb költeményünk
mint amit – nyögve sírva bár – megélünk"

(Csorba Győző: Veszendőknek...)

A Klauzál-téren találkoztak.

– Szia, Saci! Bocs, késtem, időbe telt, mire parkolójegyet kaptam –, nyújtotta a jobbját Lídia. „Puszit is adhattam volna", gondolta, és a gondolat ott ragadt a tekintetében. Farmerban és szolidan dekoltált szellős selyemblúzban jött, bőre pirosas volt, idén kimaradtak a megszokott napozások.

– Semmi baj, nézelődtem, meg emlékeztem egy kicsit. Örülök, hogy eljöttél! – szorította meg Lídia kezét Bércesi Sarolta, és ahogy Lídia, ő sem tudta eldönteni, hogy normális-e ez a kézfogás, vagy akár közelebb is kerülhettek volna egymáshoz. – Terasz? Vagy inkább menjünk be a Virágba?

– Menjünk be, ott hűvösebb van.

Sarolta, ahányszor átlépte a híressé lett cukrászda küszöbét, ahányszor rátette a kezét az évtizedek vendégseregletét fogadó és átengedő ajtó kilincsére, annyiszor borzongott bele az előtoluló emlékképekbe. Akarattal, vagy akaratlanul, de lábai most is a sarokasztal felé vitték. Oda, ahol először, később pedig gyakran, heti rendszerességgel üldögélt, beszélgetett Bódoggal, elmajszolva egyet a kedvenc süteményeiből. Most, ahogy a kecses székre ült, szinte hallotta Bódog egykor kivágott szenvedélyes szónoklatát a város nevezetes cukrászdájáról. „Nézd meg, kicsim!", zengte Bódog azon a délutánon, fölvillanyozva. És jól meg kellett néznem, ez a híres-neves új Zsótér-ház, benne ezzel a polgári hangulatú cukrászdával. „Látod, akkoriban még szántak időt arra, hogy cizellálják a tereket, hogy igazi művészek stukkóival díszítsék a falfelületeket, és hogy a ragyogást márkás tükörfelületekkel fokozzák. Neobarokk. Még a bejárati ajtó keretébe is maratott üveget építettek be. Kifelé menet majd megmutatom a finoman megmunkált figurákat. Szerencsére megmaradt a teljes pultrendszer. Van egy ódon kávéfőző masinájuk! Eredeti herendi porcelán, ha igaz, mindösszesen három található belőle az országban. A város lakói közül alig akadnak páran, akik még tudják, hogy egy Árvay Sándor nevű cukrászmester, meg a Kálmán névre hallgató, ugyancsak mesterré lett fia alapozta meg a Virág, akkoriban még Árvay cukrászda hírnevét. Ami Pesten a Gerbaud volt, az itt, ebben a városban az Árvay. Az öreg, meg az ifjabb Árvay 1922-ig vitték az üzletet, aztán túl kellett adniuk rajta, de szerencsére jó vevőkre, legfőképp jó szakemberekre találtak. A Virágh testvérek se adták alább, a város krémje ide járt krémesezni, hétvégeken pedig színes ernyők alatt, vesszőfonatú kerek asztalok mellett sütkéreztek a napon a családok, süteményeztek és fagyiztak, átcsevegve a délutánt. Sokszor késő estig kitartottak, és csillagos ég alatt vitatták meg a város és a nagyvilág dolgait. Később a Virághék h-ja lemaradt ugyan, ilyesmivel nem vacakol az itteni nép, de így is helyi nevezetesség maradt a Virág, a századnyi évek emlékeit megőrző patinás hangulatával."

Alig foglaltak helyet, mellettük állt a felszolgáló, ők pedig már sorolták is, mit kérnek.

– Igen, egy habos kávé, egy krémes, és egy erdei gyümölcstea, mézzel, egy orosz krém, más egyebet?

– Köszönjük, egyelőre ennyi – mondta Lídia.

– Nehéz napokon vagy túl, Lídia – mondta halkan Sarolta. Azért akarta a találkozót, hogy ettől a nőtől, Bódog társától, szerelmétől tudjon meg mindent, a lehető legtöbbet egykori férje utolsó hónapjairól. Végtére is a volt férjemről van szó, gondolta, arról az emberről, akivel két évtizednél is több évet

éltem. Történt, ami történt, megromlott a házasságunk, szétváltunk, de nemcsak a zaklatott, nemcsak a vitákkal teli, de a boldog évek is a mi életünk részei voltak. Akár úgy is alakulhatott volna, hogy Bódognak rám, az én segítségemre lett volna szüksége. Ha így alakul, talán megmutathattam volna, hogy legbelül, a szívem legmélyén megőriztem valamit az iránta érzett szeretetből. Hiába váltunk el, hiába Amerika, hiába éltünk egymástól távol tizennégy éven át, a régi kapcsok egy része megmaradt.

– Három nehéz hónapon, Saci, három kőkemény hónapon – mondta Lídia, miután a pincérnő elment. Most, hogy egymással szemben ültek, végigfuttatta a tekintetét Saroltán. A sminkje kifogástalan, gondolta, ügyesen palástolja ráncait, rúzsa szépen harmonizál a blúza bordó színével, festi a haját, következetesen ragaszkodik eredeti hajszínéhez, Bódognál látta a régi fotóikat. Meglehetősen csinos. Idén volt, vagy jövőre lesz hatvan éves, korához képest egészen jól néz ki, állapította meg. A fenébe is, két éves voltam, amikor összeházasodtak Bódival, húsz év van köztünk, örülhetek, ha így mutatok majd húsz év múlva. Szépasszony, meg kell hagyni.

Sarolta olvasott a gondolatában.

– Múlik az idő, Lídia. Lassan negyven éve ültem itt először Bódoggal. Nem most volt, lenne miről mesélnem, de nem nosztalgiázni hívtalak. Közös megnyugvást szeretnék. Meg valamit lezárni magamban. Nő vagyok. Tudom, amit nem varrunk el, rojtosodik.

Dia kissé kimérten, de mosolyogva válaszolt.

– Rajtam ne múljék.

– Ne, Dia, kérlek, hagyd, hogy közelebb kerülhessek hozzád. Ne értsd félre, nem barátnőt keresek benned. De ahhoz, hogy egy kicsit kibeszélhessük magunkat, közelebb kell húznunk egymáshoz a székünket. Bennem nincs semmi rossz érzés irántad. Soha nem is volt.

– Én azt hittem…

– Rosszul hitted. Soha nem haragudtam rád, nem gyűlöltelek, nem voltál ellenszenves. Semmi, érted? Tudom, hogy nem te vitted el mellőlem Bódogot. Akkor akadt rád, amikor engem elvesztett. Illetve, amikor én már elvesztettem őt. Vagy ha úgy tetszik, amikor ő és én már jó ideje nem találtuk egymást. Két éven keresztül együtt őrlődtünk, abban bízva, hogy vagy jobbra fordul a sorunk, vagy kiutat találunk.

– Tudom, Saci, tudom. Erről ő is beszélt, és ha nem beszélt volna, akkor is kiolvashattam volna a szeméből. Jól emlékszem, végtelenül magányosnak éreztem, amikor egymásba botlottunk.

– A habos kávé, az öné lesz, igen, a gyümölcstea az öné, erdei, mézzel, a krémes, és az orosz krém, meg egy-egy víz, parancsoljanak, jó étvágyat! – és már ott sem volt a felszolgáló.

– Magányos is volt. De nemcsak amiatt, hogy engem már kizárt az életéből. A magányt ő választotta magának. Olyan magányt, melyben nincs, melyben sosem lesz egyedül. Melyhez kell még valaki. Ahogy egy jobb kávéházra mondják: azért megy be oda az ember, mert magányra vágyik, de azt az időt valakik társaságában akarja eltölteni. Bódogot valójában a munkája éltette. Amíg írt, sosem volt magányos. Aztán ahogy fölkelt az íróasztala mellől, azon nyomban magányossá vált. Erre szüksége is volt, mert a hősei még ott éltek benne, sorsukra várva, és ha bárki belezavart ebbe a csoportos magányba, azonnal dühöngeni kezdett. Idő után tudnom kellett, és alkalmazkodnom. Nem mindig volt ínyemre. Volt, hogy nehezemre esett, és volt, hogy képtelen voltam rá. Így aztán néhanap összekülönböztünk. Később meg már naponta vívtunk csatákat. Utóbb már nemcsak emiatt. Nehezen szoktam meg, sokáig elképzelni sem tudtam, hogy tulajdonképpen akkor is ír, amikor éppen nem pötyög a billentyűkön. Gondolatait rakosgatja egymás mellé, félkész mondatait formálja, hogy ami-

kor visszaül, kész mondatokként írja be a gépbe. Gyakran mondogatta: a megkezdett, még be nem fejezett mondatokat az író már sosem folytathatja úgy, ahogy elképzelte. Mindig egy új, egy egészen más mondat íródik le, melynek tervezett boltíve behorpad. Az író alkotás közben egy másik világba kerül, abba a kitalált, elképzelt világba, melyben története játszódik. Abban a világban pedig nincs helye senki másnak. Soha, senkinek.

– Nem mondhatjuk, hogy ez megérthetetlen, vagy elfogadhatatlan lenne – mondta Lídia, miközben a csésze fenekére nyomkodta a filtert.

– Azt nem, Dia, de ezek megértésére, pláne elfogadására én nem voltam alkalmas. Talán ma már alkalmas lehetnék. Tudod, a történetek nem két napig tartanak, és sosem pár napig íródnak. Egy házasság pedig egy életre szól – válaszolt Sarolta, és lemetszett egy falatkát a krémesből. – Én így gondolom, és erre sem mondhatjuk, hogy megérthetetlen, és azt sem, hogy elfogadhatatlan. Nekem Bódog kellett volna, ő volt fontos. A mi közös történetünk, és nem az ő kitalált történetei. Lassan őrlődtem föl, több történet megírása közben. Ma már tudom, ez hozta a többi vitát. Tudod, megindul egy hógolyó, és lavinává lesz... Jaj, nagyon finom ez a krémes!

– Az orosz krém is a csodás. Nő vagyok, amit mondtál, azt is meg kell értenem, de tudd: én, attól kezdve, hogy Bódoghoz kötöttem az életem, nem a nyavalygásaimmal foglalkoztam, hanem csak vele, és avval, amit ő akart. Csöndet akart, magányt, egyedüllétet. Alkotói közeget, hangulatot. Esküszöm, volt, hogy nekem is jót tett az egyedüllét. Hogy adott pillanatban senki sem zavar. Amikor Bódog kiírta magát, amikor elfáradt, amikor kiürült, akkor már engem is akart. Mert megszűnt az alkotás gyötrő vágya, mert a fontos gondolatok már mondatokká lettek, a történetek befejeződtek. Ilyenkor kezdődött Bódog férfiúi élete. Ettől kezdve nőre, szerelemre,

szexre, ölelésre, édesgetésre vágyott. – Dia elgondolkodott, és megkavargatta a teát. – Ahogy a nap és a hold is váltogatja egymást, benne is egymást váltogatva búját elő a két énje. Ilyenkor hosszú estéken, gyakran egész éjjeleken át beszélgettünk, tea vagy bor mellett, ízeire szedve az egész világot. Ezek voltak a mi boldog óráink. Ezekért az órákért vállaltam az egészet. Mindent. Bódogot, a külön otthont, ezt az életet. Akartam őt, mert megszerettem, hát megértettem. Azon voltam, hogy megértsem. Tudtam, másképp nem tudom megtartani. Elveszíteni pedig nem akartam.

Sarolta két cukrot ejtett a kávéba, és miközben kavargatta, válaszolt.

– Okosan döntöttél, Dia. Az eszedre is hallgattál. Én erre képtelen voltam, csak a szívem diktált. A többi balhé meg jött magától. Lassan szétesett a házasságunk. Azóta is gyakran végiggondolom az életünket. Megpróbálom megérteni, hogy mi is történt. Szerelmesek voltunk, tagadhatatlan. Idomultunk egymáshoz, kétségtelen. De úgy tűnik, ez is kevés volt. Ma már tudom, nem elég egymáshoz simulni. Ahhoz, hogy hibátlan legyen egy házasság, eggyé kell válni. Két szuverén ember nehezen marad meg egymás mellett. Tudod, milyen borzasztó érzés, dehogy tudod, ezt te nem élted át, amikor az addig tetsző mozdulatok, gesztusok, az addig örömöt adó szavak hirtelen idegesítővé válnak? Amikor nem úgy nézel rá, hogy ez az én emberem, aki oly édesen könyököl az asztalnál, és érzem, hogy a szeme sarkából engem les, hanem azt érzed, hogy idegesít, mert így csak kocsmában könyökölnek. És bár régen az sem zavart, sőt mosolyogtam rajta, hogy imádja a forró levest, és élvezettel szürcsöli, kanalazza, mert ez a mániája, a forró leves, mert a leves csakis úgy jó, ha szájban hűl meg, később már zavart, hogy szürcsöl, dühített, és legszívesebben a fejére öntöttem volna a levest. Amíg felhőtlen volt a kapcsolatunk, minden mozdulatát szerettem, gyönyörködtem a ke-

zében, a hosszú ujjaiban, a kézfejét behálózó erezetben, szerettem, ahogy komótosan héjazza az almát, ahogy negyedeli, bekapja, és elrágcsálja. Még azt is gyönyörködve néztem, ha a reggeli mellé fokhagymát pucolt, és azt is képes voltam elbűvölve bámulni, ahogy komótosan végigdörzsöli a gerezdet a pirítóson, és különösképpen szerettem, ahogy elropogtatta azt a fokhagymás pirítóst. – Sarolta elmajszolt egy falat krémest, majd kortyintott a kávéból. – Nem értettem, mit történt velem, amikor rájöttem, hogy idegesít a fokhagyma is, a szaga is, az is, ahogy leszedegeti a héját, az is, ahogy dörzsölgeti, az meg pláne, ahogy a pirítós ropog a szájában, és mindig úgy éreztem, mintha egy istállóban hallgatnám, ahogy a lovak a zabot ropogtatják. Egy idő után elmentem az asztaltól, egyszerűen nem bírtam ott maradni, annyira zavart ez az egész, a büdös fokhagyma is, és a pirítós ropogás, és ezzel együtt ő is. Mindig is imádtam a füleit, és ki is mondtam, hogy a csodába lehet valakinek ilyen gyönyörű füle, és ezen is sokat nevettünk. Később már zavarta, hogy én folyton folyvást a fülére vadászom. Aztán egyszer csak eljött az idő, amikor idegesítette, eltaszított magától, én meg már csak a nagyra nőtt szőrszálakat láttam a fülén, és cseppet sem láttam olyan szépnek a füleit, és eszembe se jutott odabújni, és a fülébe suttogni. Rá kellett jönnöm, mindkettőnknek rá kellett jönnünk, hogy valami lezárult. Hogy véget ért a felhőtlen szerelem. Lassú romlás volt, fölmorzsoltuk egymást. Pedig csak egy bűnöm volt: hogy szerettem. Illetve, hogy szeretni akartam. Így vesztettem el őt.

– Ezt akarta megelőzni, amikor ragaszkodott ahhoz, hogy maradjak a saját lakásomban – mondta mosolyogva Lídia. – Így nem kellett minden reggel hallgatnom, ahogy elropogtatja a büdös pirítóst. Mellesleg én is szerettem, ahogy szürcsöli a forró levest – ezen mindketten nevettek –, hatvan körül már senki sem képes leszokni az efféle hozzánőtt rigolyákról. Lehet, összeköltözhettünk volna, de egy idő után már nem nagyon erőltettem. Tudtam, hogy magányt akar, egyedüllétet, és azt is, hogy ebbe szeretettel és törődéssel illeszt bele engem. Eleinte furcsa volt, nem is békéltem meg vele, így nem lehet élni, gondoltam. Aztán egyre inkább igazolta a kapcsolatunk, hogy nagyon is lehet. Én maradtam volna örökre nála, és ő sem tiltakozott volna, hisz megszeretett, de félt önmagától, meg a szokásaitól. Tudta, hogy a munkája elvonná a figyelmét rólam, és elronthatnánk azt, ami akkor már virult. Azt hiszem, ismerte magát.

Sarolta a kávét kortyolgatta

– Próbálta megismerni. Ezzel töltötte az egész életét.

– Igen, hogy alaposabban megismerje magát.

– Magát, meg a világot. Nem tudom, a végére ért-e, de tudom, hogy ezzel küzdött. Ahogy haladt előre az időben, ahogy korosodott, egyre több időt igényelt magának. Félt a múló és fogyó időtől.

– Igen, nemegyszer beszélgettünk erről. Ő maga is megérezte, hogy feszültebbé lett. Azzal magyarázta, hogy mind kevesebb és kevesebb idő marad arra, amit el akart végezni. Hogy kevés lesz a maradék ideje.

– Ebben igaza lett. Sajnos igaza lett.

– És mégis megbékélt a helyzetével. Egyszer azt mondta, ő ide vendégként érkezett, amikor helyet foglalt, nem kérdezte meg, meddig maradhat, így aztán tudomásul veszi, és nem tiltakozik, amikor beszól a vendéglős, hogy záróra.

– Szeretted őt.

Lídia Sarolta szemébe nézett.

– Szerettem. A második férfi volt az életemben, akit megszerettem. Végül elsővé lett.

– Nekem az első férfi volt az életemben, és az is maradt – mondta elgondolkodva Sarolta, és egymásra mosolyogtak.

– Nem lehetett nem szeretni.

– De szeretni sem volt könnyű. Amikor megismerkedtünk, még igen. Később meg kellett küzdeni érte. Húsz évesen ismertem meg, ő már elmúlt huszonhét. Képzeld el őt éretten, ereje teljében! Minden ízében, az összes porcikájában egy zabolátlan, álmodozó kamasz volt. Akkor már túl volt egy nagy diákkori szerelmen.

– Tudom, Ágotán. Mesélt róla.

Sarolta az utolsó falat krémest igazgatta a villájára.

– Igen, Vértes Ágotán. Akkor már vagy öt éve dolgozott a Textilben, vasat szerelt. Lebarnult, izmos volt, akár egy atléta, és emellett ragyogott, mint a nap, okos volt, jó társalgó, ritka humorérzékkel megáldva. De hát ezt te is tudod. Viharos gyorsasággal estem bele, nehogy valaki elszeresse előlem. Két év múlva hozzá mentem. Nem, így talán helyesebb: feleségül vett. Vett, mert akart. Akart engem, és akarta a házasságot is.

– Gondolom, te sem ellenkeztél – mosolygott Lídia.

– Lehet, ellenkeznem kellett volna. Semmire házasodtunk. Albérletből albérletbe mentünk. Három év alatt négy helyen laktunk. Szerencsénk volt a szegénységünk: pár bőrönddel és dobozzal megoldhattuk a költözéseket.

Lídia eltüntette az oroszkrém torta maradékát, és ivott a teából.

– Ekkor még nem volt Dóra, ugye?

– Még nem, de aztán pár hónap múlva az ölünkbe pottyant. Nem tudom, mi lett volna velünk, ha Bódog nem hajt annyira. Nappal vasszerelés, hétvégén, de néha hét közben, koraeste is vagonrakodás, késő estig írás, olvasás, mert meg akarta tartani magát, a tudását, és nem akart kiesni az írásból. Könnyen ment neki, tele volt élményekkel. Melósok, kisemmizettek, feleségek, főnökök, pártemberek, villamoson utazó nyugdíjasok, mind arra jártak a köztemetőbe, egymás után csípte föl a történeteket, és a sorsokat. Ekkoriban mondogatta,

az lesz az ő nagy sansza, amikor egyszer majd kihúzza az asztalfiókot, kipakolja, és szabadjára ereszti az írásait. Ez következett be, amikor föladta a melós életét, és az írásnak szentelte minden idejét. És ettől kezdve indult romlásnak a házasságunk. De akkor már megvolt Dóra. Bódog imádta.

– Én meg akkoriban voltam nagycsoportos, és azt sem tudtam, hogy a világon van Halász Bódog.

– Bódog sem sejtette, hogy egyszer majd beleíródsz az életébe.

– Meg a halálába.

– Meg a halálába – ismételte meg Sarolta.– Megpróbáltam elképzelni, végiggondolni, hogy mit élhetett át, hogy mit kellett átélnie. Az ember hol az egyik, hol a másik ismerőséről hall letaglózó híreket. Más a szó, és más a tapasztalás. Elképzelhetem én, de mégis más ott lenni a beteg mellett, és látni a vergődését. Bódogot egészen egyszerűen elképzelni sem tudom ebben az állapotban. Most is csak az életerős, jó kedélyű, egészséges Bódog jelenik meg előttem.

– Szerencsés vagy, Saci, hidd el, ezer szerencséd, hogy ezt a képet őrizheted róla. Arra pedig, hogy mit élt át, valóban nincs szó. Tudom, Dóra is rákérdez majd, ez természetes, hisz tisztában akar lenni, min ment keresztül az apja. Nekem pedig mérlegelnem kell, mi az, amit elmondhatok, és mi az, amit nem. Azt is tudnom kell, hogyan meséljem el Bódog kínjait, gyötrelmeit, és hogy hogyan érzékeltessem a fájdalmait. Meg hát az én kínjaimat, és az én fájdalmamat. Mert ha teljes képet akarok rajzolni, ez is benne van. Igaz, más-más fájdalmat éreztünk, de erre a három hónapra a kétféle fájdalom egyetlen közös fájdalommá lett.

– Mondod ezt te, akinek a hospice a hivatása.

– A hospice-nek köszönhetem mindazt, amit tudok a törődésről, az együttérzésről, meg talán a szeretetről is. A hospice-nek köszönhetem Bódogot is. Meg szegény Gézának, Bódog tumoros

barátjának, akihez bejárt hozzánk. Ez a három hónap mégis más, mindennél másabb. Másképp karcolódott be az életembe. Ne feledd el, Bódog különös feladattal küzdött meg: egyszerre készülődött a meghalásra, a halálra, és ugyanazt az egyre fogyó energiáját használta el arra, hogy küzdjön az életben maradásért. Példátlan erőfeszítés. Ültem már néhány haldokló mellett, segítettem már elmenni pár tumoros embert, emlékeimben őrzöm színtelen arcukat, és fényüket vesztett tekintetüket. Emberfeletti erőpróba. Bódog állta a sarat. Amíg állhatta.

– Amit egyszer a fejébe vett…

– Lélekben eldöntötte, hát megcsinálta. Erős volt. Amíg lábra bírt állni, minden reggel egyedül zuhanyozott. Később már csak a segítségemmel, azután rendbe rakta magát, és mint kisgyerek az iskolabuszt, várta, hogy bevigyem az onkológiára. Reggelire egy falatot se, mert a sugárkezeléstől egyébként is émelygett, délben meg már étvágytalanul ült asztalhoz, amíg ülhetett. Később pedig ágyba vittem az ételeit, most már kimondhatom: mindhalálig. Mindezt úgy csinálta végig, hogy tudta, semmire sem lesz jó, csak arra a három hónapra, amíg meghal, és amíg megszületik az unokája.

– Ez embertelen – vágott közbe Sarolta –, mért nem juthatott neki legalább valami minimális remény? Hogy valamibe kapaszkodhasson. Hogy valami éltethesse. Remény nélkül nem lehet…

– Aki megtudja, hogy rákos, azonnal tudós orvossá lesz. Addig kutat, addig megy utána, míg meg nem tudja, mi a baja, mennyire előrehaladott, áttétes-e, orvosolható-e, mert nem akarja, hogy áltassák. Attól a perctől kezdve gyanakvó, úgy véli, hogy őt most mindenki be akarja csapni.

– Ami talán nem is baj, hiszen minden érte, a betegért történik, nem?

– Igen, Saci, de úgy fest, a beteg jogai ma már fontosabbak, mint maga a beteg.

– A reménynél is fontosabb?

– Becsapós a remény, Saci! Bódog rövidre zárta ezt az ügyet. Amikor Kövesdi professzor mellé akart beszélni, addig ostromolta, míg ki nem szedte belőle az igazságot.

– Ami persze aligha tett jót neki.

– Ő ezt nem így élte meg. Egy ilyen egyértelmű zárójelentés földhöz vágja az embert. Bódognál ez másképp működött. Ő az adott helyzethez, a menthetetlen állapotához igazította a maradék életét. Akkor sem lett volna többre képes, ha Kövesdi reményt hazudik neki. Más a reménybe kapaszkodik, ő a saját haját markolta meg, mint Münchausen báró.

– Egészen elképesztő, amit mondasz. Na jó, de ilyen kritikus helyzetben meddig tarthat ki az ereje? – nézett maga elé Sarolta. – Az ember azt gondolná, ahogy fogy a testi erő, úgy olvad el a lelki erő is.

– Nála a lelki erő tett energiát a testi erőhöz. Az első hetekben sugárkezelésre hordtam, ez rendkívül fáradékonnyá tette, de amíg az ereje engedte magát nem kímélve jegyzetelt, pakolt, rakosgatott, mint egy megszállott. Amikor már ágyban kellett maradnia, állandóan az ölében volt a laptop, mert előre meg akart írni néhány toscanai levelet, félt, hogy később képtelen lesz rá. Gondolom, mesélte Dóra: hogy komplikációk nélkül szülhesse meg a kis Marcit, Bódog úgy tett, mintha elutazott volna Toscanába. Neki egy ágy és néhány könyv is elég volt egy ilyen utazáshoz. Volt, hogy könyveket lapozgatott, olvasgatott, jegyzetelt.

– Három hónap hihetetlen rövid idő. Ennyi időt képtelenség jól beosztani, amikor halála előtt cselekedni akar az ember.

– Bódognak is föladta a leckét. Csak csodálni tudom azért, amit tett. Volt, hogy kimentem kisírni magamat a fürdőszobába, vagy a vécébe, amikor szenvedni láttam.

– Beszéltél ezekről Dórinak?

– Nem, nem akarok belemenni a részletekbe. Ha eddig megkíméltük tőle, a szoptatás idejéig még elhúzhatjuk. Később talán igen, elmesélem ezeket is, de csak, ha rákérdez – fejezte be Lídia, és fölitatta az arcán végigcsorgó könnyeit. Sarolta végigsimította a kézfejét, majd erősen megszorította. Azon kapta magát, hogy ő is sír. Arcát Lídia homlokához szorította, és amikor csókot nyomott rá, érezte könnyei sós ízét.

– Furcsa az élet, Dia – szólalt meg Saci –, az unokám születésére jöttem haza, és a volt férjem temetésére érkeztem.

– Aki halálára nagyapává lett – tette hozzá Lídia. – Az élet mindig hoz fura dolgokat. A temetés estéjén ránéztem a naptárra, és akkor tűnt föl, hogy Bódog épp az apja névnapján, Endre napon ment el.

– Dédapja nevét pedig a kis Marci viszi majd tovább. Tulajdonképpen nem is fura az élet. Minden el van rendezve.

– Ahogy a sorskönyvben írva vagyon, mondaná most Bódog, ha itt ülne mellettünk.

A kiürült csészéket, és a süteményes tányérokat nézték. Egyszerre döbbentek rá, hogy még mindig szorítják egymás kezét. Farkasszemet néztek, és elmosolyodtak.

A nap épp eltűnt a háztetők mögött, amikor kiléptek az ajtón. Kétfelé mentek, egyetlen embert hordozva a szívükben.

„Úgy nő tovább az élet szakadatlan,
mint kötött sál, melyet a köszvényes kezek
reflexmozgása nyújt, bár a mész megülte agyban
/.../
többé se terv, se szándék, csak a szokás uralma.

(Rakovszky Zsuzsa: Öregkor)

Éjfél múlt, ez már nem *az* a nap. Akár ezt is írhatom: tegnap óta tudom, amit tudok. Egy szerelmes est után nem könnyű elfogadni, hogy hamarosan meghalok. Ákos kikarózta az életem mezsgyéjét. Ne hidd, kicsim, hogy vidám majális, tavaszváró örömünnep volt, amikor tegnap délelőtt Ákos barátom kinyögte, hogy hasnyálmirigyrákom van, áttéttel, és lassan-lassan, vargabetűket írva, apró léptekkel közelítve az igazsághoz elárulta, hogy mindössze szűk három hónap maradt vissza az életemből. Fölfoghatatlan. Próbáld meg, bújj egy halálraítélt bőrébe, és próbáld meg megérteni. Sehogy sem fog menni. Megérted, amit mondott, érted a szó értelmét, de a lényegét, akárhogy akarod is, sehogy sem fogod föl. Hogy rólad, a te életedről, pontosabban a te életed megszűnéséről, léted végéről van szó.

Oly jó lenne megértetni veled az érzéseimet, mindazt, amit most élek át. Tudom, ez elég viccesen hangzik, mosolyogok is a bajszom alatt, legfőképp azért, mert amikor soraim a kezedbe kerülnek, már semmi jelentősége nem lesz a füzetbe írt szavaimnak, én pedig valahol őseim, közös őseink mellett porladok.

Tulajdonképpen ez is vicces, egy igazi abszurd tréfa. Volt idő, úgy tűnik, nem is oly régen, amikor gondolataimban sem fordult meg, hogy egyszer majd én is meghalhatok. Éltem az életem, felhőtlenül, ezernyi tervvel, mindenféle célokat tűzve

magam elé, és hidd el, eszembe sem jutott, hogy egyszer vége szakad. Tudom, így érzem, még most, halálra ítélten is úgy érzem, nem lehet folyton úgy élni, hogy a meghalásra, az elmúlásra, életünk végére, halálunkra gondolunk. Élni csak úgy lehet, hogy a halált kitessékeljük a tudatunkból. Élünk, és ez bőven elegendő.

Nem tudom pontosan meghatározni, mikor jött el az az idő, amikor már egészen másképp szemlélődtem a világban, de azt tudom, valamiféle fordulópont következett be, vagy inkább egy változást hozó folyamat zajlott le bennem. Nem varázsütésre, de egyszer csak észrevettem, hogy más szemmel nézek a világra, a világ dolgaira. Hogy másképp, más szemmel tekintek egy fára, egy bimbózó virágra, egy emberre, és minden más élőlényre. Ez az érzés máig megmaradt.

Hogy is mondjam, hogy megértsd, hogy megérts. Amolyan búcsúzásnak mondanám. Képzeld el, állsz egy olyan vonat mellett, melyre épp most száll föl a kedvesed, szorítod a kezét, és bár megérted, hogy el kell mennie, de félted, félsz, mert arra gondolsz, mi lesz, ha most látod utoljára. Tudjuk, talán már magad is tapasztalhattad, alig akad eset, amikor különleges figyelmet szentelnénk ennek az érzésnek, ennek a tudatunkban lappangó gondolatnak. Túl nagy önbizalommal, akár úgy is mondhatnánk, elbizakodottan élünk, amikor úgy gondoljuk, hogy az a vonat, melyre a kedvesünk száll föl, nem siklik ki, nem ütközik másik vonattal, és percre pontosan célba ér. Se a kedvesünk, se mi nem váltunk jegyet olyan vonatra, mely a célállomás helyett a tévéhíradóban fejezi be az útját. Az a repülőgép, mellyel mi utazunk, nem zuhanhat le. Az a hajó, melyre mi kaptatunk föl, nem süllyedhet el, nem ütközhet jégheggyel, nem kerülhet végveszélybe. Egyáltalán: velünk nem történhet *baj*. Ezzel a létünket segítő tudattal élünk, végtére is nagyon helyesen. Ha nem így volna, ha nem lennénk képesek erre, akár föl is adhatnánk, és elkezdhetnénk

írni a gyászbeszédünket. Ennél rosszabbat nem is tehetnénk. Élni csak úgy lehet, hogy lehetetlennek gondoljuk azt, hogy életünk egyszer majd véget ér.

A másképpen szemlélődés hozta, hogy átbillentem ezen a fordulóponton, és azóta is ilyenformán, féltő szeretettel bámulom a világot. Bárhogy is töröm a fejem, nem tudom meghatározni, hogy pontosan mióta. Most, e percben úgy érzem, amióta élek, amióta tudatomnál vagyok, de kétség nem fér hozzá, tévedek. Akaratlanul is becsapom magamat.

Ma már így nézek, és így is tekintek a világra, mintha holnaptól, vagy akár egy óra, egyetlen perc múlva megszűnne. Vagyis hát megszűnnénk, egyszerre, soha többé nem tudva egymásról. Érted? Soha többé. Egészen az idők végezetéig. Ha egyáltalán van idő, és van végezete az időnek.

Dia, a fürdőszobában, én meg még mindig jegyzetelek. Jól beebédeltem a Krúdy Úrban, mondhatom, jót ettem, bár ha utólag végiggondolom, kihagyhattam volna. Azt hiszem, nem is az éhség hajtott be, inkább csak ízekre vágytam, jóféle ételek ízére. Talán csak azt akartam képzelni, hogy én most épp Szindbád vagyok, hogy nagy hajósként ülök asztalhoz, így, mesebeli utazóként rendelek, és éppoly boldoggá tesznek az ízek, az ételek amilyen boldoggá tették őt. Dacoltam a daganatommal, pedig pontosan tudtam, hogy az utóbbi napokban nem egyszer ment el a kedvem az ételektől, az evéstől. Meg akartam mutatni neki, Pancreas úrnak, hogy egyelőre még képes vagyok fölé kerekedni. Úgy válogattam az étlapon, és végül úgy is rendeltem, mintha kutya bajom se lenne, még az étkekből is eszerint választottam. Utólag az is világossá vált számomra, hogy valójában egy utolsó jóleső lakomára készültem. Mondhatom, nem ért fölkészületlenül a sorsomat megpecsételő hír, Kövesdi Ákos barátom nagy nehezen kimon-

dott diagnózisa, szó szerint értsd, tudtam, hogy daganatom van, ráadásul a hasnyálmirigyemet tépázza, így hát azt is tudtam, hogy a magam érdekében csupán visszafogottan, mértékkel étkezhetek, de déltájban ez csöppet sem érdekelt.

Minden mindegy alapon ültem be, és tudtam, ki fogom élvezni az ebéd minden pillanatát, és hagyom, hogy jól hassanak rám az ízek, illatok és zamatok. Ha belegondolok, bár ezt talán csak utólag próbálom így értelmezni, olyan volt számomra ez az ebéd, mint a halálraítélt számára az az utolsó vacsora, melyet kedvére kérhet, tetszése szerint a legjobbat választva kedvenc ételeiből. Egyszerűbben szólva: nem enni, nem zabálni akartam, csak úgy tenni, mintha gondtalanul étkeznék. Mint aki makkegészséges. Mintha az lenne a legtermészetesebb, hogy megtöltöm a gyomromat. Amíg az étlapot tallóztam, amíg választottam az étkekből, amíg falatoztam, és amíg a bort kortyolgattam, kutya bajom sem volt. Mintha a bensőm is megérezte volna, hogy ezt az esélyt még meg kell adnia. Hogy ezt az esélyt még meg kell kapnom. Búcsúzóul ennem kell még egy jót. Élveznem kell az illatokat és az ízeket. Utóbb már azon sem csodálkozom, hogy a lángostól a friss kenyérig minden eszembe jutott, minden, amit kiváltképp szeretek. Még gondolatban is ettem. Végül is az étek, és a vörösbor nagyobbik hányada is kifordult belőlem. Most már tudom, hogy bár az életemtől egyelőre még nem kell elköszönnöm, de az ízektől, a finom ételektől már igen, véglegesen.

Bennem maradt egy emlék, mondhatnám, belém ette magát egy emlékkép. Gyakorlott vasbetonszerelőként melóba mentem. Nyári reggel volt, korán indult útjára a nap, vele együtt keltem. A városszéli kisboltban fél kilós friss házi veknit vettem, meg fél kilónyi kemény paradicsomot, táskámban már ott lapult az abált szalonna, és ahogy elindultam, gondolatban már reggeliztem. Egy kiserdőn át vezetett az utam, minden reggel végigmentem rajta, jöttömre madarak röppentek odébb, hol itt, hol ott daloltak. Egy kis tisztáson olyan magától értetődően álltam meg, és a fűbe úgy ültem le, mint aki már a kisboltnál eltökélte, hogy az erdő alján fog megreggelizni. Szinte érthetetlen, de minden falatra emlékezem. Azt a friss, illatozó, házias illatú, és otthoni ízeket hordozó kenyeret, azt a húsos, puhára főtt tokaszalonnát, és azt a ropogós paradicsomot semmire sem cseréltem volna el. Lassan és komótosan küldtem le a bendőmbe a félkilós veknit, a tenyérnyi darab abált szalonnát, és a paradicsomot. Úgy éreztem, mindent befaltam: az erdei tisztást is bereggeliztem, a madarak dalával, a tisztáson zöldellő fűvel, az akácossal, és az akácok ágain áttörő napsugárral együtt.

Még egy kicsinyke emlék, apámról. Akác árnyában üldögél a földünk szélén, és füstölt szalonnát eszeget a kemencénkben sült kenyér mellé, lilahagymával. Jobbjában a bugylibicskája, balkeze hüvelykje és mutatóujja között a szalonna, középső-ujja és hüvelykujja párnás töve szorítja nagyanyám kemencés kenyerének egy szeletét, gyűrűs és kisujja között pedig ott a hagyma. Tökéletes rend a tenyerében, asztal nélkül is hibátlan falatozás. Hibátlan, épp ezért gyönyörködtető. Ahogy a rámáscsizmával együtt eltűnt a fakutya, a földműves munkával együtt sajnos elfelejtődött a tenyérből falatozás tudománya is. Sajnálom, és sajnálhatod, hogy nem láthattad szalonnázás közben a nagyapádat.

Későre jár, hosszúra nyúlt ez a nap, bőven túl az éjfélen, és még mindig nyugtalanul heverek. Csoda, hogy a tollam bírja még tintával. Dia édesen horkol, az igazak álmát alussza, helyettem is. Én meg ugyanazt mormolom, és újra ide is vésem: hamarosan meghalok. Látod, újra és újra leírom, de nem félelemből, csak, mert erősíteni akarom magam. Föl akarok nőni a feladathoz. Eközben pontosan tudom, hogy létem megszűnte, elhalálozá-

som maga az abszolút botrány. Az élet, vagyis hát az életem, a földi létem, az ittlétem legnagyobb botránya. Fogalmazgatom a belenyugvás szavait: ez van, pontosabban ez lesz. Győzködöm magamat, nyugtató szavakkal. Semmi baj nem lesz (van már elég!). Egyszerűen vége szakad, és kész. Hamarosan meghalok.

Immár nyugodtan írom le ezt a két szót. Tudom, amikor elolvasod, téged sem fog megrendíteni, mert akárhogy is nézzük, akkor sem kötődünk egymáshoz, ha te az unokám vagy, vagyis azzá leszel, én pedig a nagyapád *vagyok*, egészen pontosan: *voltam*. Úgy fest, nem adatik meg, hogy találkozzunk, hogy megismerjük és megszeressük egymást, hogy közelebb kerüljünk egymáshoz. Rá se ránts, mondanám, ha maradhatnék, így könnyebben dolgozod föl a nemlétemet. Mivel az életünkben nem lesznek összekötő kapcsok, fájdalom nélkül viselheted el azt, hogy nem vagyok, hogy életedben sosem voltam. Csak egy ember a múltból. A múlt ködébe veszett ősöd. Az egyszervolt nagyapád.

Hamarosan meghalok, írtam le sokadszorra is az imént, mintha ez a világ legtermészetesebb dolga lenne. Mintha azt írtam volna le, hogy leugrom kenyérért a boltba. Tegnap délelőtt óta tudom, immár egészen biztosan tudom, hogy három hónap múlva, talán épp a születésed idején véget ér a földi létem, és most úgy érzem, lassacskán hozzászokok. E percben is szoktatom magam ahhoz, ami megszokhatatlan, vagy inkább elfogadhatatlan. Földolgozhatatlan. Bele kell törődnöm. El kell fogadnom. Nyugodtan, higgadtan. Ezeket mormolom magamban, miközben halálpontosan (jobb jelzőt keresve sem lelhetnék!) nem is tudom, mibe kell beletörődnöm, és hogy mit kell elfogadnom. Mert bárhogy és bármennyire is értem, és megértem, hogy ideiglenes létemet a végleges nemlétem váltja föl, értetlenül állok a brutális, kimondottan durva ténnyel szemben. Nem vagyok tisztában azzal, mit hoz a történet befejezése, az én történetem végső szakasza. Furcsa érzésem van: belenyugvással elfogadtam, és

mintha mégsem akarnám tudomásul venni, hogy a történetem véget ér. Hogy véget fog érni. Ez így talán félreérthető, ezért kiegészítésül hozzáteszem: az agyammal tudomásul vettem, tehát megértettem, megkezdtem a helyzetem, életem utolsó nagy történésének földolgozását, de ennek az egésznek a lelki földolgozása e percben igencsak botladoz

Megszunnyadtam. Átvergődtem magam máról holnapra, vagyis tegnapról mára. Még pár sor, és átadom magam az álmodozásnak. Kicsim, üzenni szeretnék neked, aki hamarosan megszületsz. Unokám leszel, és ez akkor is igaz, akkor is tény, ha születésed percében én már nem leszek. Mert mindenképpen, porladó halottként is a nagyapád leszek, annak fognak mondani.

Meg akarlak szólítani. Szeretnélek megszólítani. Boldog lennék, ha szólhatnék hozzád.

E percben az is kétséges, hogy születésed napján szóra nyithatom a számat, tehát az is, hogy látlak-e, hogy megláthatlak-e egyáltalán. Ha minden úgy alakul, úgy folytatódik, ha minden a „normális" mederben zajlik, talán élek még, amikor téged újszülöttként köszönthetünk. Ha minden úgy alakul, ahogy most tudható, akkortájt érkezel, amikor én eltávozom. Egy kicsiny ember világra jön, egy korosodó pedig eltávozik a világból. Ahogy szokott lenni: az egyik elmegy, a másik megérkezik. Orkán csavar ki egy vén, odvas fát tövestül, de már ott hajladozik a közelében egy ujjvastagságú csemete. Az unokám leszel, én pedig a nagyapád. Boldog vagyok, hogy jössz! És sajnálom, kimondhatatlanul sajnálom, hogy el kell mennem.

Pirkad. Alig aludtam valamit. Míg nem alszom vissza, írok. Muszáj írnom, amíg csak képes vagyok arra, hogy írjak.

A halálra nem akartam készülődni, az élettel jól megvoltam. Arra emlékszem, hogy a „Rakjunk rendet magunk körül!" időszakot egyfajta baráti közeledésként éltem meg. Ismerkedtem a halállal. Azt akartam elérni, hogy hozzászokjak. Hogy mire értem jön, kialakuljon közöttünk egyfajta baráti viszony. Jelezni akartam, neki is, magamnak is, hogy ha eljön az ideje, számíthat rám, és én is számítok rá. Tudom, ezért hát jobb, ha ő is tudja: hozzám adott időben bekopogtathat, nem ér készületlenül. Éltem, élni akartam, de a halált is be akartam illeszteni a felhőtlennek látszó, gondtalanul élt életembe. Össze akartam pakolni. Olyan ez, mint amikor taxit vársz, mely a repülőtérre visz, és végképp nem szeretnéd megvárakoztatni a pontosan érkező sofőrt. Bőröndödben ott van minden, kézitáskádból nem maradt ki semmi, még egy pillantás az előszobatükörbe, és ha csönget, csak fogod a pakkodat, és indulsz, vihet. A gép nem vár.

Végül sem hatvanévesen, sem azóta nem voltam, és nem is lettem összepakolva. Egyszer majd megtapasztalod, így leszel te is: amíg élsz, nem hagysz időt arra, hogy a halált várd. Nem is az a dolgod. Az élő dolga, hogy éljen, a haldoklóé, hogy haljon, még akkor is, ha élni vágyik, ha a megmaradással, a túléléssel próbálkozik. Kell is próbálkoznia, amíg esélye van, ne adja föl! De mihez fogjon a teljesen esélytelenné vált, sorsának kiszolgáltatott, ténylegesen és visszafordíthatatlanul halálraítélt ember? Mihez kezdjek én, most, e percben?

Át kell gondolnom, tervezzek-e, tervezhetek-e, tűzhetek-e ki célt, célokat? Kitűzhetek-e olyan célt, mely két-három hónap alatt nem érhető el? És ha létezik is, maradt-e bennem annyi ambíció, hogy dolgozzak ezért a célért, hogy küzdjek az eléréséért? Egyáltalán: egy halálos kórral küzdőnek lehet-e más célja, mint a megmaradása? Tudom, nekem is ezt a célt kellene kitűznöm, ezért érdemes lenne küzdenem, de sosem szerettem a fölösleges csatázást. Tragikomikus lenne, ha Kövesdi Ákos készpénznek vehető bejelentése után eltökélt szándékkal vágnék egy kilátástalan küzdelembe. Semmiképpen sem választom a szokványos utat, az értelmetlen harcot. Helyette inkább az értelmes véget, a méltó búcsút választom. Okom is van rá: nem magam miatt kell megmaradnom, hanem miattad, érted! (érted?!) Az unokám miatt, az unokámért. Ez igen, ez már igazi cél! Nem föladni, nem elpusztulni, megmaradni! Élve maradni, mindenképpen! Látod, azt hinné az ember, az életben maradás csupán személyes cél lehet. Megvallom neked, nagyon sokat, mondhatom, mindent megadnék az életemért. Fölszámolnám a nem túl nagy vagyonomat, eladnám minden értékemet, megelégednék egy télre-nyárra jó köpennyel, ez már annál a Szinopéi Diogenésznél is bevált, aki egyetlen köpennyel, egy tálkával és egy bögrével kezdte, végül pedig tálkáját és bögréjét is fölösnek ítélte és eldobta. Igen, mindent odadobnék, ha tudnám, hogy valóban van értelme. Ha garanciát kapnék arra, hogy megmaradok. Most, ebben a helyzetben kevesebbel is beérem: ha már nincs tovább, legalább a születésedig megmaradhassak. Leragad a szemem, visszaalszom.

Jó most egyedül. Gyakran éreztem, milyen jó, milyen nagyszerű érzés egyedül lenni! Mily sokszor kerültem a társaságot, bújtam el, hogy teljesen átadjam magamat a gondolataimnak, a lélekemelő, gondolatélesztő egyedüllétnek. Most, ezen a délelőttön is jól jött, hogy Lídia a városba ment, meglehet, dolga sincs, csak megérezte, mert jó ösztönnel meg szokta érezni, hogy néhány órára magam szeretnék lenni. Délben felolvasni megyek, két órám maradt a heverészésre. Írnom kell, minden perc számít. Már tegnap délelőtt tudtam, hogy ha megmarkolom a hajamat, talán egyedül is képes leszek kihúzni magamat ebből a rettenetes csávából. Nem, nem a halál karmai közül, azt rövid idő alatt megértettem, hogy erre nem maradt esélyem, de hogy nem az onkológián szenvedem vé-

gig maradék életemet, arról hamar határoztam. Hogy nem a szorgoskodó egészségügyiek, kedves és megfáradt nővérek, munkájukba belefásult beteghordozók és túlterhelt orvosok keze között fogok időzni, és nem ott fejezem be az életem, azt is eldöntöttem. Hogy mire jutok a végéig, pontosabban az életem végéig, ma még nem tudom. Segítő kéz nélkül akár el is veszhetek, veszíthetek is. De hogy kinek a kezébe teszem le az életemet, és vele együtt a halálomat, arról magam szeretnék határozni.

Amikor majd elolvasod e sorokat, kicsikém, sokkal többet tudsz a sorsom alakulásáról, az életem végéről, mint amennyit én most tudok. Most, amikor kezedben tartod ezt a füzetet, épp azokról a döntéseimről olvasol, melyeknek eredményeit valószínűleg már szüleid emlékezéseiből megismerhetted. Fura és lehetetlen helyzet, de talán épp ezt akartam megteremteni, amikor tegnap, hazafelé jövet úgy döntöttem, hogy egy ilyen naplófélét, egy üzenő füzetet hagyok örökül. Nem bírok beletörődni abba, hogy sosem beszélhetek hozzád, hogy nem válthatok szót veled. Hogy nem mutathatom meg magamat neked, és rajtam keresztül az elődeimet, és persze az is fáj, hogy te sem mutathatod meg magadat, hogy sosem tudom meg, ki vagy, ki lettél, kiváltképp, hogy mire viszed, mire vitted. Egyvégtében az jár a fejemben, hogy megmutassam magamat, mert valamennyit mégis csak tudnod kell rólam, és azt is tudnod kell, hogy vagyok, hogy voltam, meg hogy holtam. A fenébe is, rohadt, rohadt élet!

Már most dühöngök amiatt, amit pár perce leírtam. Hogy neked tudnod kell rólam, hogy vagyok, hogy voltam. Mintha bármit is számítana, hogy én voltam, hogy itt éltem, hogy a nagyapád voltam, még vagyok. Milyen hülye az ember! Azért a pár évtizednyi halhatatlanságért tesz-vesz, nyüzsög, alkot,

dolgozik, küzd, hozza létre az életműnek nevezett micsodát, amit az utódok, meg az utána megmaradók tartósíthatnak azzal, hogy emlékeznek majd rá. Dühös vagyok, bosszankodom, de ott bujkál bennem a „mégis csak!", az, hogy „a fenébe is, igenis számít!" Mert immár tudom, saját életemben is megtapasztaltam, akárhogy is alakult, bármi is történt velem a mai napig ebben a világban, őrizgetem a nagyszülők, a dédszülők, az egykor élt elődök emlékét. Szerencsés vagyok: egész a dédszülőkig maradtak emlékképeim. Nem sok, de az a kicsi is fontos, és amíg kimegyek a temetőbe, amíg a saját kezemmel, fölöttük kaparászva rendbe teszem a sírjukat, amíg gyomlálok, amíg virágot viszek föléjük, nem haltak meg. Szebb, ha így mondom: addig élnek! Itt élnek belül, bennem, a szívemben. Ha pedig itt élnek, akkor halhatatlanok lesznek, amíg dobog a szívem. Ha pár hét múlva odaveszek, és többé nem lesz, aki virágot vigyen a sírjukra, vége a halhatatlanságuknak. Kicsikém, te leszel, aki hozzátehet a továbbélésükhöz. Ha az anyukád, Dóra lányom is úgy akarja, kigyomláljátok a sírjukon nőtt gazt, és friss virágot visztek a fejfájuk mellé. Tudom, téged végképp nem köt semmi hozzájuk. Annyit tudsz majd róluk, hogy voltak. Ha lesz még erőm, mesélek az életükről, hogy néhány eleven emlékképed is legyen az őseidről. Végiggondoltam, így hát jól tudom, már nekem sem volt könnyű. Hiába ismertem a dédszüleimet, már halványulnak az emlékképek, a mozdulataik, a gesztusaik, a mosolyuk, lassan nem marad eleven emlékem az indulataikról, a gondjaikról és az örömeikről, ami volt, töredéke annak, amit tudhatnék, ha felnőttként élhettem volna mellettük. Ez sem pontos, hiszen csupán az életbe belefáradt,ráncos arcú vénemberként rögzültek bennem. Őket már öregeknek láthattam, és csupán képzelődhetek ifjúságukról, felnőtt életükről. Három generáció. Szerencsés esetben négy. Eddig látunk, eddig emlékezhetünk. És eddig tart a halhatatlanságunk is. Én meg itt és most

harcolok ezért a nyúlfarknyi halhatatlanságért, azért, ami nekem is kijárhat. Ezt rejti az a nemrég leírt pár szó: „tudnod kell rólam!" Meghalok, és ezt már belenyugvással elfogadtam. De abba képtelen vagyok beletörődni, hogy *végleg* meghalok, hogy örökre eltűnök, ha meghalok. Mesélhet rólam Dóra lányom, az anyukád, mindenféléket, de elbeszélései sem pótolhatják az elmaradt együttléteinket, beszélgetéseinket, a találkozásaink örömeit. Jó esetben megismerhettük volna egymást. Másképp alakult. Maradt ez a füzet, életművem legfontosabb darabkája, maradtak a leírt szavaim, maradt a nagyapai vágyam. A füzetbe írok, de szavaimat a szívedbe akarom karcolni. Azt szeretném, azt akarom, hogy örökre beléd íródjak.

Életmű, mondogattam magamban, mi lesz így az életművel? Lám, ezt is úgy mondogatom, mintha az egész életemet egy mű megalkotójaként éltem volna, akartam volna élni, megélni. Mintha az egész életem arról szólna, arról akart volna szólni, hogy létrehozzak egy teljes, hangsúlyozom: *teljes* életművet.

A fenébe is, hát nem élni születtem ide a földre? Nem elég az égi ajándék, hogy életet kaphattam, és élhettem? Hogy itt lehettem? Hogy hat évtizednél is több jutott a földi létből? Hogy sokszor lehettem boldog, és egynéhányszor boldogtalan is? Hogy örülhettem, és néhanap bosszankodhattam? Hogy megélhettem boldogító sikereket, és épülésemhez kellő kudarcokat? Hogy láthattam ezt a hajladozó fűszálakból és égbe törő mamutfenyőkből, szélfútta porszemekből és mozdíthatatlan sziklákból, kicsorduló könnycseppekből és vihar korbácsolta óceánokból eggyé lett világot?

Bosszankodtam a balgaságom miatt, de tudtam, nagyon is emberi, amit gondoltam. Génjeinkben hordozzuk a „Nyomot hagyni!" parancsát, végtére is nem gilisztalétre kárhoztatott bennünket a sors. Ezredévek óta örököljük őseink igyekezetét, céltudatosságát, akaratosságát, jobbra törekvő és

többre vivő tudományát, az emberi kultúrát, és visszük tovább a fáklyát.

Életem történései mellé sorakoztak az alkotásaim is, novelláim, esszéim, regényeim. Ezek majd megmutatják, talán majd ezek mutatják meg egy ideig (pár évig, évtizedig?), hogy voltam. Hogy vagyok. Még vagyok. Amíg szánt a paraszt, nem néz vissza a maga mögött hasított barázdára, de este megáll birtoka szélén, és elégedetten szemléli, hogy a földje fölszántatott. Hogy földecskéjét fölszántotta. Hogy befejezte a munkát, semmi sem maradt végezetlenül. Őseim tették ezt napnyugtakor, ük- és dédszüleim, nagyapámék és apámék. Most itt állok magam is a fölszántott föld mezsgyéjén, a nap lemenőben, az időm fogytán, látom az eddig elvégzett munkát, és tudom, hogy az a maradék sáv már nem lesz fölhasítva. Még csak azzal sem nyugtatgathatom magam, hogy majd holnap reggel folytatom. Nem lesz holnap reggel. Tegnap már volt, a ma még itt van, és oda a holnap.

Szóval az életmű. Mely lezáratlanul is lezárt lesz. Elvarratlan a vége, ugyanúgy, ahogy lezáratlan minden ember életének a vége, ahogy a legtöbb emberé az volt, az maradt.

Leírtam: hatvanéves koromban jutott először eszembe, hogy rendet rakok magam körül. Hogy én selejtezem ki azokat a dolgaimat, melyeket nem szívesen bíznék másra. Hogy én dobom a szemétbe a csöppet sem fontos tárgyakat, jegyzeteket, papírlapokat, életem kísérőit, alkotó elemeit, darabkáit. Hogy kiválogatom, egymás mellé gyűjtöm a kidobhatatlan, az antikváriusnak át nem adható, az öröklésre méltó könyveket, a többit pedig elajándékozom, ha lehet, jó helyre, jó kezekbe juttatva. Már ötvenévesen is azt gondolja az ember, hogy élete delénél tart. Hogy eljutott a felezővonalig. Hogy pályája felét már végigfutotta. Nem tehet róla: balga. Tudjuk, száz évig csak kevesen jutnak, a hetven-nyolcvan is nagy dicsőségnek

számít. A nagy többség elhullik hatvan fölött. Még örülhetnek is, ha odáig elhajózgatnak.

Tudod, kicsim, amikor megjelennek az első ősz hajszálak, jelezve, hogy bárhogy is van, kifelé tartunk az életből, titokban megálmodjuk magunknak a békés öregkort. Csöndben és békességben megvénült nagyapának képzeljük magunkat. Bácsikának, apókának, és mellénk képzeljük a nadrágunkba csimpaszkodó gyerekeket is, akik bearanyozzák az életünket. A folytatásra vágyunk. A folyamatosságra. A hamarosan véget érő, legtöbbször idejekorán megszakadó életünk folytatására. Azt reméljük, hogy ha mi elveszünk is, szeretetünkkel átplántálhatjuk magunkat az unokánk testébe és lelkébe. Ekképpen küzdünk meg a halhatatlanságért.

Mindössze pár évet szerettem volna még. Igen, először ez futott végig az agyamban. Hogy legalább pár esztendőt kérnék a sorstól. Hogy láthassalak ötévesnek, vagy hatesztendősnek. Nem nagy kérés, gondoltam, kis szerencsével teljesülhet. Amikor azonban belenéztem Kövesdi szemébe, már a sorstól ajándékba kapott egyetlen esztendőnek is örültem volna. A tekintete arról árulkodott, hogy attól a perctől fogva két csapatban játszunk. Ő még a jövőben bízók csapatát erősítette, én pedig már a jövőtlenek mezében ültem a kispadon.

Ahogy múltak az órák, egyre többet engedtem a vágyaimból. Idő múltán már azzal is beértem volna, ha egyetlen percre láthatlak. Már az is vigaszt adott volna, ha tudom, hogy baj nélkül világra jössz. Bármilyen furcsán hangzik, a saját életemet, épp, mert tudtam, hogy menthetetlen vagyok, már nem éreztem igazán fontosnak. Súlytalanná vált az is, hogy mennyi időt tölthetünk együtt a földi létben, és már csupán csak az volt az egyetlen vágyam, hogy te megszülethess. És látod, azóta, hogy tudom a sorsomat, nyolc-tíz óra telt el, és már csak a

te életed vált igazán fontossá. Az enyém csak annyiban, hogy élhessek, hogy valahogy eléljek addig, amíg megszül az anyád, amíg anyává lesz a lányom.

Amikor egyszer majd, reményeim szerint úgy két évtized múlva elolvasod ezeket a sorokat, talán meglepődsz. Mert kifejezetten abnormális az, ahogy gondolkodom. Mert reménykedő, a reménynek bedőlő emberként e percben harcolnom kéne. Tudd meg hát: mindig is nagy küzdő voltam, soha semmit nem adtam föl. Most sem fogom föladni. De nem a megmaradásomért, nem azért fogok küzdeni, hogy megússzam a sors akaratából kitudódott véget, hanem azért, hogy életben maradhassak, amíg megszületsz. Hogy zavartalanul szülhessen meg az anyád. Hogy megérjem a születésed pillanatát.

Azt remélem, húszévesen megértesz. Azt remélem, hogy érthetővé, vagy legalábbis érthetőbbé válik a belenyugvásom. Hogy ily gyorsan elfogadom az elfogadhatatlant. Hidd el, élni vágynék e percben is. Ki nem? Legbelül, a lelkem mélyén reszketek, nem szégyellem, könnyeket fojtok el, és igenis félek. De mért is tagadnám, ezek az érzések tesznek erősebbé. Erőt gyűjtök általuk a halállal megvívandó csatához. Nem az életért csatázom. Esélytelenül mért is küzdenék? Kövesdi alapos munkát végzett. Diagnózisommal, balvégzetű leletemmel kijelölte a halál útját. Ha ő azt mondja, és oka volt rá, hogy ezt mondja, hogy két-három hónapom maradt az életemből, akkor abban nem kételkedhetek. Nem rohangálhatok más orvoshoz, hogy ugyan nyugtasson már meg, ugye, tévedett Kövesdi kollega, elnézett valamit, és nyugodt lehetek, fél év, és kimászhatok a bajból. Kövesdi épp eleget tapasztalt, pontosan tudja, hogy ugyanilyen leletekkel hány páciense fejezte be nagyjából ennyi idő múltán az életét. A rák fölzabálja az egészséges sejteket, falánksága kiszámítható, pontosan tudható, mennyi idő alatt végez velük. Kövesdi nem szerencsejátékos, nem tippet mondott, nem jósolt, nem saccolgatott. Abból indult ki, amit már jó né-

hányszor látott, abból, amit eddigi tumoros páciensein tapasztalt. Ezt tudva, a leleteimet ismerve akár végezhetnék is magammal. Ha te nem mocorognál Dóra lányom szíve alatt, elgondolkodnék rajta, megtegyem-e. Erre is láttam már példát, ismertem olyanokat, akik nem teketóriáztak. Ha más nem, magamnak megvallom: teketóriáznék. Én a halál közelében is az életre szavaznék. Mondom ezt most, amikor még nem őrülök meg a fájdalomtól, amikor még csak sejteni próbálom, mi vár rám a végelszámolásig. A fenébe is, kíváncsi vagyok, bár tudom, ez még megbosszulhatja magát. Nem tudom, milyen fájdalom vár rám. Azt a fájdalmat nem ismerem. Gondolom, nem tűszúrás lesz, és nem érzéstelenítés nélküli fogfúrás. Erősítgetem magam, azzal, hogy te, a lányom méhében életre váró és vágyó csöppség adsz majd erőt ehhez a csatához. Így kell lennie, elvégre mostantól kezdve minden érted, a te életedért, a megszületésedért történik. Te lettél igazán fontos, nálam is fontosabb. Én már úgyis veszendőbe megyek. Ennek tudatában már nincs kedvem energiát fektetni egy startnál elvesztett futásba. Akkor már inkább, amíg erőm engedi, életem leltározására fordítok több figyelmet.

Kimondom: most kezdem megismerni magamat. Most, amikor e sorokat visszaolvasom. Sosem gondoltam volna magamról, hogy ily erővel leszek, és ilyen akarattal vagyok képes összeszedni magamat. Hogy ebben a nem mindennapi helyzetben is elrendezem a gondolataimat. Hogy nem kapkodok fűhöz-fához, nem jajveszékelek az életemért, akkor sem, ha odabent vad, megvadult erők cibálnak. Nincs, és nem is lehet fogalmam arról, hogy mi vár rám. Lehet, eljön a nap, amikor szörnyű kínjaim között ezerszer elátkozom a döntésemet, de makacs vagyok, végigcsinálom, nem bújhatok ki a bőrömből. Valamennyire ismertem magam, amióta tudatomnál vagyok, folyton azon mesterkedtem, hogy megismerhessem magamat, de azt hiszem, most fogom helyrerakni, most tisztázom majd

mindazt, amit eleddig nem sikerült. Nem is sikerülhetett, mert erre senkinek sincs módja, nekem sem volt. Erre egyszer kapunk lehetőséget, ezt az egyet kell megragadnunk. Most fogom megragadni én is. Mert valahogyan viselkednem kell ebben a helyzetben is, és valahogyan el kell viselnem ezt a helyzetet is. Azon kell lennem. Tudósítalak arról, amit átélek. Neked írok, így lesz, csak neked, kis unokám.

Tudj néhány barátomról. Azokról, akikhez kötődtem. Ilyenek (neked már csak így mondhatom) voltak Pármaiék. Egy idős, és bármily furcsa, szerelmes, még most is, sok évtizedes együttélés után is egymásba szerelmes házaspár, Nándor és Blanka. Ma, ebédidőben náluk voltam. Úgy is mondhatnám, ma is voltam náluk. Egy idő óta fölolvasok nekik. Nándor hangja érdes, rekedtes, alig hallható, Blanka szeme gyönge az olvasáshoz, füle sem a régi, Nándor halk hangját nem hallja meg, emiatt az irodalom, az életükben mindent jelentő szépirodalom kiveszett az életükből. Nyilas Misiként segítek, szeretetből olvasok föl egy megduplázott Pósalakynak. Bőven túl vannak a nyolcvanon, és úgy látom, manapság már egyéb témájuk sincs, mint hogy melyikük menjen majd el előbb, kettejük közül ki maradjon tovább életben, melyikük élje túl a másikat, ki haljon meg, ki gyászoljon. Sokáig eszembe sem jutott, ők ébresztettek rá, hogy a hosszú évtizedekig együtt élő, közös fedél alatt megőszült vének számára egyszerűen nincs, nem lehet ennél aktuálisabb és veretesebb téma. Hetente, péntekenként jártam hozzájuk, a szeretetotthonba, és tudom, ma, nagypénteken voltam náluk utoljára. Egy velük töltött péntek estéjén írtam meg azt, amit most a füzet lapjához tűzök.

„A két ágyék mely égve egybeforrott
két telt pióca egymásról leesnek
amik tovább kötnek nem foghatók már
s nem láthatók és többek mint a testek"

(Csorba Győző: A két ágyék...)

Összenőve

Már akkor döntöttem a sorsomról, amikor egyértelművé vált: magamra maradok. Két korhadó fa még talán egymásra borulhat, egymáshoz dőlhet, szikkadt ágaikkal egymásba kapaszkodva talpon maradhatnak, megtámaszthatják egymást. Az egyedül elpusztuló, lett légyen bármily vaskos törzsű is, előbb-utóbb megroppan, és földre rogy.

Ha nem tudtam volna, ha nem gondoltam volna át ezerszer is, milyen fájdalmat, miféle gondokat okozok Laurának, ha én megyek el előbb, megfutamodtam volna. Volt idő, amikor eljátszottam a gondolattal, de attól kezdve, hogy ágynak esett, a betegsége elhatalmasodott rajta, végül pedig térdre kényszerítette, erre többé gondolni sem mertem. Tudtam, erősnek kell lennem, hogy erőt meríthessen belőlem. Mellette kell maradnom, fognom kell a kezét, éreztetnem kell vele, hogy sem betegségében, sem haldoklásakor nem hagyom magára. Ekkor még nem tudtam, bárhogy szorítom is a kezét, bármennyi időt is töltök a betegágya mellett, a halálában egyedül lesz. Később, amikor végképp magamra maradtam, értettem meg, hogy a meghalás, a halál személyes ügy. Azé, csakis azé, aki meghal. Övé a küzdelem, a csatát ő vívja meg, és amikor elbukja, ő kap halálos sebet a csatatéren.

Néztem beesett, mészhártyásra sárgult arcát, reménytelenségről árulkodó, ijedt szemeit, megérintettem arccsontjára simult, szikkadt bőrét, s éreztem, megnyugodott. Beletörődött. Elfogadta. Talán meg is értette. Ő már megértett valamit. Talán mindent. A mindenség tudósa fekszik a gyűrött, izzadságtól nedves, vénségszagú lepedőn. Nem, vagy csak elvétve szól, nincs már mondandója, szóból és időből egyszerre fogyott ki.

Próbáltam volna beszélni, hozzá is, és mintegy helyette is, de rá kellett jönnöm, csak valamiféle ostoba vigasztalásra futná, amire végképp nincs szüksége. Haldokló számára mit sem ér a vigasz. Aki életben marad, az hallgasson. Tudjon együtt hallgatni a lelke mélyén talán épp imát mormoló haldoklóval.

Megpróbáltam megérteni valamit abból, amit ő már értett. Fogtam a kezét, fogta a kezemet. Két aszott, duzzadó erekkel bordázott, nyolc évtizedet megért kéz simult egymásra, gyöngéden, vagy inkább erőtlenül.

Kínosan kerültük egymás tekintetét. Ő így próbálta titkolni, hogy mennyire, hogy végképp elhagyatottnak érzi magát, és hogy milyen reménytelennek látja a helyzetét, talán, hogy kevesebb és kisebb fájdalmat okozzon nekem. Én így próbáltam titkolni a fájdalmamat, a semmit sem érő sajnálkozásomat, bánatomat, szomorúságomat.

Két üveges szem meredt előre, tekintetünk a semmibe révedt, szavaink elakadtak, bent szorultak. Gondolataink épp a fonnyadt kezeinken, duzzadt ereinken siklottak át, eljutva másikunk agyáig, szívéig, lelke mélyéig. Tudtunk arról is, amit nem mondtunk ki. És vártunk. Ráérősen, valami lelki dermedtségben, agyi tompultsággal.

Előbb a keze halt el a kezemben, azután érzékeltem az életét végérvényesen lezáró sóhajtást.

A temetés után egyetlen, de nagyon nehéz dolgom maradt: élnem kellett. Élve kellett maradnom. Egyedül kellett élnem abban a lakásban, amiben eladdig kettesben éltünk. De bárhogy próbálkoztam, akárhogy tépelődtem, nem tudtam, mit kell kezdeni a magánnyal, és azt sem tudtam, mit tesz velem, milyenné tesz majd a magány. Sejtettem, de nem mertem kimondani.

Egyedül lehet üldögélni, magunk elé bámulva. Lehet gondolkodni, agyalni, hol magunkról, hol további életünkről, sorsunk alakulásáról. Egy-egy percig másra is gondolhatunk, egy valamikor még szeretett, kívánt ételre, egy kedvenc könyvre, egy emlékezetes filmre, egy dallamra, mely összekapcsolt, táncba vitt minket, hamar rádöbbenünk, fölöslegesen: ugyanott kötünk ki, keserű sorsunknál. Újra és újra mellénk ülhetjük végzetszerű magányunk okozóját, azaz a fantomját, elvesztett párunkat. Közössé lett életünk másik felét.

Idő múltán fölerősödött és kiteljesedett a magány. Nem akadt, ami élvezetet szerezhetett volna. Sem ízek, sem illatok, sem a béke, sem a fény. Egyre erősebben éreztem, hogy a Laura haldoklásakor sokat segítő, és meghalásakor begyűjtött összes erőm elhagy.

Aztán este, ma este ágyazni kezdtem. Pontosabban eligazgattam a hetek óta le sem cserélt lepedőmet, párnámat és paplanomat. És ekkor, épp amikor fölráztam a párnámat, és tekintetemmel végigpásztáztam nyughelyemet, döntöttem sorsomról. Tudtam, hogy utoljára fekszem be az ágyamba, egyáltalán: utolszor fekszem le az utolsó előtti nyughelyemre. Szépen elhelyezkedtem, gondosan betakargattam magam. Nem gyújtottam be, a szoba lassan kihűl.

A pisztoly csöve olajszagú. A nyelvemhez ér. Dermesztően hideg.

Ha majd felnősz, és ha módodban áll, és kedved is lesz hozzá, kérlek, szánj rá időt, figyeld meg alaposabban a korosodó embereket! Legfőképp a szemükre figyelj! Lesd meg a tekintetüket! Tanulságos játék lesz. Látni fogod, amit magam is megtapasztaltam: negyven körül, de legkésőbb ötven évesen fölfedezhetsz némi szomorúságot a szemükben. Ez az első döbbenet: életük derekához érkeznek. Legalábbis ezt hiszik, ezt gondolják, ebben bíznak. Nem gondolhatnak másra, hiszen száz évre rendezkedtek be a földön, és ekkortájt hiszik azt, hogy a fele már megvan, és egyre inkább hisznek abban, hogy már csak a másik felét kell valahogy átvészelni, aztán jöjjön, aminek jönnie kell. Egyikük sem gondol arra, hogy az életük előbb is véget érhet, arra meg pláne, meglehet, hogy már harminc éves koruk táján átléptek tényleges élethosszuk derekán.

Figyeld meg majd a hatvanasokat, meg a hetveneseket is! Legtöbbjük elégedett, de kissé rémült is. Elégedett, mert az elképzelt, a hajdan megcélzott száz év közel háromnegyedét már teljesítették, de ijedtek is, mert szorul a hurok, azaz a száz év negyede van már csak hátra. Rémüldöznek, ha nem is mutatják, mert látva a mellőlük elmentek hosszú sorát, tudva, hogy a száz év sem annyira biztos már, magukban szívesen kiegyeznének, titkon talán már meg is alkudtak a nyolcvannal. Agyukban ott van még a tervezett száz év, de elbizonytalanodtak.

Meglásd, a nyolcvanévesek tekintetéből kivész a szomorúság. Az mégis csak egy szép kor. Nem túl sok embernek jut ki, hogy megérje a nyolcvanat. Ez jár az agyukban, némi joggal, ezért elégedettek is. Szépek a nyolcvanasok! Kedves vénemberek. Ezüstös haj, derűs tekintet, boldog öregkor.

A kilencvenesekről a legjobbat mondhatom, látni fogod te is: derűsek. Többségükben halálfélelem sincs, hiszen hosszú életük alatt barátságot kötöttek a veszedelmes, hozzájuk egyre

közelebb bújó ismeretlennel. A száz közelében járnak, és összegezhetnek: már kevés hiányzik az elképzelt, a tervezett százhoz. És ha nem is lesz meg, nem túl nagy baj, való igaz, ez is sok volt, őket, a kilencven fölöttieket alaposan kifárasztotta, igencsak megizzasztotta az élet. Ebben a korban döbben rá az ember, hogy nem is olyan jó száz évig élni. Nem kell mindenáron harcolni az utolsó tíz évért. Gyötrő nyavalyák sora kínozza őket, esélyük sincs arra, hogy szabaduljanak tőlük, hosszan cipelni meg mégis csak fárasztó, egyre nehezebb, nem embernek való. Derűs tekintetüket ez kissé elhomályosítja, de mivel a kilenc évtized nyűgjeit hosszú életük alatt megszokták, vénségük szenvedéseit is képesek zokszó nélkül viselni.

Sajnálom, végtelenül sajnálom, hogy el kell mennem. Különösképpen sajnálom, ha anélkül kell elmennem, hogy láthatnálak. Anélkül, hogy megismerhetnénk és megszerethetnénk egymást. Ennek a drámának egyetlen haszna lehet: hogy nem fogok akkora fájdalmat okozni neked. Akkorát, amekkorát okozhattam volna, ha egymás mellett éldegélhettünk volna, ha megismerkedhettünk volna, ha közel kerültünk volna egymáshoz, egymás szívéhez, lelkéhez. Tudod, a fájdalom, a társaink elvesztéséből adódó fájdalom, a szeretetből és barátságból, egyfajta bensőséges viszonyból formálódik. Abból, hogy közel kerülünk azokhoz, akiket, épp, mert olyanok, amilyenek, megszeretünk. Hagyjuk, engedjük, később már akarjuk is, hogy beíródjanak a szívünkbe rejtett kiskönyvbe, hogy szinte eggyé váljanak velünk. Hogy életünk, majdhogynem énünk, testünk részévé váljanak. Immár ismerjük az élet folyamát, tudunk sorsunkról. Az életünkhöz és lényünkhöz kötődők kezdenek hozzánk tartozni, eggyé lenni velünk. Magunkból veszítünk el valamit, amikor semmivé lesznek.

Nekünk, kettőnknek, kis unokám, csupán parányi esélyünk maradt arra, hogy egymáshoz kapcsolódjunk. Csupán a rokoni szál, a vér marad, mely összeköthet bennünket, más semmi. Érzelemmentesen, de remélem, érző szívvel gondolsz majd rám. Egy emberre, akiről eleven képed nem marad. Ennyi jut belőlem neked, és ezt egészítem ki, ha lesz erőm ahhoz, hogy végigírjam, és valahogyan befejezzem ezt az üzenő füzetet.

„A valóság eltúlozhatatlan."
(Bor Ambrus: Morion)

Folyton *erre* gondolok. Állandóan a meghalás foglalkoztat. *Ez* tölti ki minden percemet. Úgy ébredtem, mint akit fejbekólintottak. Nincs más, nem maradt egyéb témám, másról sem gondolkodom, csak *erről*. Folyton-folyvást *ezen* rágódom, *ezt* próbálom elrendezni. Jó jel: már rég nem úgy rágódom, mint tegnapelőtt, még csak nem is azon tipródom, amin két napja. Egy fázissal előrébb járok. Lehet, nem normális, de most már, most éppen nem az foglalkoztat igazán, hogy meghalok, hogy meg kell halnom, ezt már helyére raktam, hanem az, hogy hogyan, meg, hogy addig hogyan lesz, és hogy amíg *kell*, amíg szükséges, szóval, hogy amíg megérkezel, kicsim, addig megmaradjak, hogy megmaradok-e, meg bírok-e maradni emberhez méltó állapotban. Hogy lesz-e elég erőm ahhoz, hogy megmaradjak. Vágyom arra, hogy magamnál lehessek és maradjak, szeretném, ha ép ésszel tudhatnám le a megmaradt napjaimat. Közben, mintha egy hatalmas szállítószalagra pakolgatnám a halállal, pontosabban a meghalásommal, az én halálommal kapcsolatos gondjaimat és gondolataimat, hogy vigye, vigye minél messzebb, aztán meg azon kapom magam, hogy ott állok a szállítószalag végén, megnyílt koponyával, és potyog, hullik vissza bele, amit a másik végén rálapátoltam. Nem vagyok berezelve. Még azt se mondhatom, kicsim, hogy halálfélelmem van. A halálfélelem másféle érzés. Akkor éljük, akkor élhetjük át, amikor egészségesen kerülünk olyan helyzetbe, amitől, amiben rettegünk, hogy hoppá, ha elvétünk egy lépést, ha most hibázunk, akár meg is halhatunk. Sziklát mászni, csúcsig kapaszkodva a „hibázni nem szabad"

kényszerében, vagy felhőkarcolót építeni, óriásdarukkal beemelt himbálózó, tonnás vasszerkezeteket illesztgetni és csavarozni a talpunk alatti keskeny konzolhoz. Amit ott és akkor átélünk, az az igazi halálfélelem. Félelem az elvétett lépésből bekövetkező zuhanástól, a meghalástól, a haláltól. Amerikában a felhőkarcolók építésénél egy tériszonyt nem ismerő indián törzs tagjait alkalmazzák. Vajon csupán annyi a titok, hogy valóban cseppet sem zavarja őket az irdatlan magasság? Vagy ennyire, ilyen mértékben képesek fittyet hányni a meghalásra, a halálra? Létezhet-e, hogy számukra ennyire semmit sem számít az élet, az életük? Létezhet-e, hogy csupán pszichésen kell rendet rakni a halálfélelmünk érzésében és kérdésében, és akkor bármire képesek lehetünk? Elég lehet-e abban hinnünk, hogy van lélekvándorlás? Elég-e erősen hinni abban, hogy földi létünket követi egy másik? Képes lehet arra az ember, hogy oly erősen higgyen a hihetetlenben, hogy ekkorát változzon az érzékelése? Hogy valami belső erő ki tudja kapcsolni, hogy képes legyen törölni a tériszony érzését? Vagy csupán „egyszerű", egyszerűen egy keveseknek megadatott képességről van szó? Esetleg ennél is egyszerűbb és kézenfekvőbb a magyarázat: a tériszonytól szenvedő kivitelezők kiemelt fizetést adnak a legbátrabbaknak, az életüket vakmerőn kockáztató munkásoknak? Az uránbányászok rövid élettel és korai halállal fizettek a kiugróan magas bérért.

Nekem mostantól nincs, nem lehet halálfélelmem. Meglehet, szerdán még volt, és Kövesdinél is. Át kellett élnem, és át is kellett lépnem rajta. Ahhoz, hogy fölékerekedjek, tudnom kellett róla. Meg kellett tudnom, hogy van. Ám ha most reszketnék, akkor attól reszketnék, amiről tudtam, hogy egyszer majd bekövetkezik. Hogy egyszer, valamikor meghalok. Az én halálom már nem egy szerencsétlen végű tévedésen, nem a balvégzetű lépésen múlik, azon már aligha múlhat. Prognosztizált meghalásomat rettegő halálfélelem nélkül kell kivárnom, akkor is, ha magától a meghalástól félek, akkor is, ha ösztönösen féltem az életem, akkor is, ha a halál önmagában is félelmetes. Ezért mertem leírni, hogy nem vagyok berezelve.

Az éjjel megpróbáltam profivá lenni: Tolsztoj: Ivan Iljics halála. Húszéves lehettem, amikor először elolvastam. Hatott rám, tagadhatatlan, de kevésbé, mint most. Úgy döbben rá halandó voltára, úgy eszmél rá, hogy meg kell halnia, hogy lejárt az ideje, mintha előtte szóba se került volna, mintha életének véges volta meg sem fordult volna a gondolatában. Emiatt volt kétségbeesve. Készületlenül érte a felsejlő halál, mely annak ellenére pontosan érkezik, hogy mindig korán jön. Ivan Iljicset túlzottan lekötötte az élet. Nem volt ideje a halállal, a halál bekövetkezésével foglalkozni.

Tudod, hogy koraeste, naplemente után vendéged érkezik, mégsem készülsz rá. Amikor bekopog, úgy nézed, mintha egy idegen bolygóról érkező lény topogna a lábtörlődön. Kapkodsz fűhöz-fához, mintha vártad volna, dadogva jó estét kívánsz, ő pedig, mit tesz a tapasztalat, érzi, hogy a legrosszabbkor jött, őt ide nem várták, sőt (és ez már a jó szimatnak tudható be) hamar megérzi azt is, hogy betojtál, ha pedig így van, a vendég, főként a nem szívesen látott vendég púp a hátadra.

Tudod, kicsim, amíg éltem, vagyis amíg úgy élhettem, hogy ilyen közelről nem csapott meg a halál, a végzet, az elmúlás szele, sosem méricskéltem. Nekem sem volt különösebb okom rá. Az ember fölébred, ablakot nyit, kitekint a házát ölelő világra, és nem az jut eszébe, hogy estére akár holttá is lehet. Csupán, hogy él. Hogy ma is, hogy még mindig él, hogy ezt a napot is megkapta a sorstól.

Az ember minden reggel maga mögött hagy, maga mögött tudhat egy álomvilágban töltött, kiismerhetetlen, kikutathatatlan éjszakát. Napjainak legelvarázsoltabb, legvarázslatosabb szakaszát. Azt a pár órát, mely alatt *bármi* megtörténhet. A „bármi megtörténhet" kifejezést akkor használjuk, amikor

kerülni akarjuk a rettenetesnek tetsző szavak kimondását, mármint hogy akár meg is halhatunk. Hogy az éjszaka csöndjében akár meg is halhattunk volna. A „bármi megtörténhet" a szemérmes ember szókincsében a nem várt, de a bármely pillanatban bekövetkező halállal azonos.

Az éjjelem álmatlanul, álom nélkül múlt el.

Mily furcsa és érdekes az ember! Nappal, amikor nagyon él, azt hiszi, hogy ez nem történhet meg. Mért is halnánk meg, ha egyszer tudatunknál vagyunk? Urai vagyunk a történéseknek. Mintha azzal a magabiztossággal élhetnénk az életünket, hogy ha tudatunknál vagyunk, akkor képesek vagyunk megakadályozni halálunk közeledtét, eljövetelét, azt, hogy bekövetkezhet, hogy bármi megtörténhet. Mintha elég erősek lennénk ahhoz is, hogy gátat vessünk életünk végességének. Legyőzhetetlennek, elpusztíthatatlannak gondoljuk magunkat. Nem hencegünk vele, de így éljük meg. Úgy, hogy erőnket, mondhatnám, egészségünket, testünk egészséges állapotát érezve kikezdhetetlennek gondoljuk magunkat. Mint ahogy azok is vagyunk, ha nem számolunk a halandóságunkkal.

Hiába a tapasztalás, az egy-egy ember halála után, egy-egy ismerősünk elvesztésekor kimondottak. Hogy lám-lám, tegnap még együtt vacsoráztunk vele, és milyen jóízűen, farkasétvággyal evett, ma meg halott. Hogy tegnap még derűsen köszönt be a konyhába, és megkérdezte, na, mi készül? Tegnap még ingeket vasalt, és közben vígan dalolászott. Tegnap még isteni babgulyást főzött. Tegnap még telefonáltunk, és azt mondta, kösz, jól vagyok. Tegnap még sétált az unokájával. Igen, tegnap még. Ez meg ma történt. Ez már a ma történése. Az a „bármi megtörténhet" ma következett be. Egy ember élete tegnap még folytatódott, úgy nézett ki, hogy holnap is tovább folytatódik, aztán eljött a ma, és hirtelen, váratlanul véget ért.

Tudod, kicsim, én már e percben túl vagyok a tegnapon. A mát élem, és ezt fogom tenni, amíg élhetem a mát, a nekem adott, a nekem még járó mákat. Mostantól a mában fogok élni, és a tegnapra emlékezem. A tegnapokra. Ezekről a tegnapokról, és ezekről a mákról szeretnék írni, ezekről írok neked.

Volt már, hogy végigsuhant az agyamon a rövidke, villanásnyinak tűnő életem, és nyugtáztam is magamban: ennyi volt, egy szemvillanás. Egy perc múlva már összegezni igyekeztem, leltározni, egybegyűjteni, összekazlazni létem történéseit, és oly bőségesnek tűnt, hogy képtelen voltam rá. Egymásra csúsztak életem eseményei, és a kesze-kusza szálak pillanatok alatt halmozódtak föl égig érő boglyává. Istenem, sóhajtottam föl, mily gazdag életet kaptam a sorstól! Mennyi történés fért bele ebbe a szemvillanásnyi életbe!

Később kísérletet tettem arra, hogy átgondoljam, hogy számba vegyem, mi mindenről kell most lemondanom. Hogy mi minden marad ki az immár csonkává lett létemből. Hogy az elvégzett munkán túl mennyi elvégezetlen dolgomat kell semmisnek tudnom és mondanom. Nincs mit összegezni. Ami eddig történt, tudható, adott, ami mostantól történt volna, tudhatatlan. E percben ezen a füzeten kívül, a neked szánt, neked címzett üzeneteimen kívül nincs más megírni valóm. Akarva-akaratlan lezárult az életművem. Amit pedig most írok, bármennyire is fontos számomra, már nem tartozik hozzá, nem illeszthető bele. Ez valami más, egészen más. Olyan, nem is több, mint egy időn túli szabaddobás. Ez már nem az életnek örvendő, célok eléréséért küzdő, örömteli alkotó ember műve. Inkább egy élettől búcsúzó, örömtelenné lett alkotó általános érvényű utóirata, egy csöndes búcsúszimfónia, egyfajta rögtönzött Requiem.

Szeretném, ha értenél és megértenél. Hamarosan meghalok, írtam le már néhányszor, de nem azért, hogy sajnálj engem. Ösztönből kerülöm, kerülném az érzelmességet, és pontosan tudom, amikor ez a füzet a kezedbe kerül, fele akkora súlya sem lesz annak, amit most élek át, ami ezekben a napokban történik velem, és annak is kisebb súlya lesz, hogy nemsokára meghalok, hogy meghaltam. Az idő ezt is megoldja. Én vagyok csak ilyen makacsul kitartó, ilyen eltökélt. Olyan, aki a maradék idejét azzal tölti, hogy rögzíti élete utolsó szakaszának történéseit, hogy valamit még átadhasson a hamarosan megszülető unokájának. Ilyesmi egyszer adódik az ember életében, vagy egyszer sem, nem mellesleg épp a halála előtt, hogy tudja, mert megtudhatja, hogy belátható időn belül, megismétlem és aláhúzom: <u>belátható időn belül</u> hal majd meg. Kísérletet teszek arra, hogy rögzítsem, hogy mi minden jár a fejemben. Terápiának sem utolsó. Amíg írok, képes vagyok rendet rakni a bensőmben, és érzem, egyre inkább érzem, nagy szükség van, később pedig végképp nagy szükség lehet rá. Az írás erősebbé tesz. A megfejtett gondolat és a megválaszolt kérdés megerősít. Amíg gondolkodhatok, erősebbnek gondolhatom, elég erősnek érezhetem magam az élethez is, és a meghalás elviseléséhez is. Törekszem a lehetetlenre. Hogy valamiféle kapcsolatot mégiscsak megteremtsek veled. Élek a jelenben, az én jelenemben, és tudom, hogy a mostani jelen időm akkoriban, amikor majd soraimat olvasod, számodra már múlt idő lesz. Mire ez a füzet a kezedbe kerül, amikor majd elolvasod az üzeneteimet, a „hamarosan" értelmét veszti, a „meghaltam" marad, pontosabban, ahogy neked kell majd kimondanod, ahogy majd te mondod ki: „Meghalt. Meghalt a nagyapám. A nagyapám immár nem létezik."

Létezni. Egyszerű, és egyben nagyszerű szó. Élni. Meglenni. Itt lenni a földön. Érezni mindazt, ami körülvesz, ami jó érzéssel tölt el, ami simogat, ami bármi módon, kellemesen

vagy elementáris erővel hat rám. Gondold meg, kicsikém, főleg akkor gondold át, amikor szomorkodásra vagy panaszra van, vagy lenne okod: bármekkora fájdalmad is van, bármennyire szenvedsz is, bármily rettenetes kínokat élsz is át, mégiscsak élsz, létezel. Amíg nem tetted kockára az életed, oly nehéz ezt megérteni. Észre sem veszed, hogy létezel, hogy élsz, hogy megvagy. Eszedbe sem jut, hogy itt vagy, hogy élőlény, hogy ember vagy, mert minden egyszerű és természetes, pontosabban minden egyszerűnek és természetesnek tűnik, annak gondolod, vagy talán nem is gondolod, meg sem fordul a fejedben, hogy ajándékul kapott, félteni való kincset őrzöl: az életedet. Reggel ébredsz, fölkelsz, kinézel az ablakon. Minden a helyén van: fák, bokrok, virágok, ragyog a kert, mindent fénnyel áraszt el a nap, mely, mi sem természetesebb, ma is világot ad, pirkadattal ad jelt a kakasoknak, hajnali fénnyel töri át a rétek fölött libegő párát, és derűssé teszi az ébredező halandókat. Derűs leszel te is, fölragyog a szemed, beleborzongsz a gyönyörűségbe. Este kószálsz egyet, belebalLagsz a végtelenbe, és elmerülsz a csillagok szikratengerében. Kísérőnkre, a holdra veted szemed, és talán ekkor, ebben a hátborzongató, szívbemarkoló látványban gyönyörködve egyetlen pillanatig a csoda és a mindenség részévé válsz. De vajon átéled-e, képes vagy-e átélni a pillanatot? A pillanatot, melyben eljut a tudatodig: létezem. Benne vagyok a pillanatban. Bennem jött létre a pillanat. Megfogott, megkaparintott, eggyé lettünk. Elementáris erővel hat rám. Elvarázsol. Bűvöletben tart. Észreveszem, hogy létezem. Hogy részese vagyok e földi csodának. Itt lehetek a mesebeli, szó szerint egyszeri földön, és emberként élhetem meg ezt a rendkívüli pillanatot, élő, gondolkodó, szépre és jóra érzékeny emberként lehetek részese ennek a pillanatnak. Átfut az agyamon: halandó vagyok. Mindezt látom, láthatom, amíg létezem, aztán mintha elvágták volna. Halandó vagyok, véges az élmény, gyufaláng-

nyi, sercenésnyi, szikravillanásnyi a pillanat. Most pedig hunyd le a szemed! Töröld ki tudatodból a látottakat, feledd el az élményt, válj érzéketlenné a pillanatra! Tégy úgy, mintha semmit sem láttál volna! Érezd úgy, éldd át úgy, mintha soha semmi, ez sem történt volna meg veled! Mintha soha, de soha, egyetlenegyszer sem lettél volna részese az élménynek. Mintha nem léteznél. Mintha sohasem léteztél volna. Ennél a csodánál semmi, az égvilágon semmi sem lehet fontosabb. Életed kovakőkoccanás szikra villanása, és lám, a megértéséhez, meg hát a földi örömök megéléséhez mégis mérhetetlen idő áll rendelkezésedre.

Gondolom, amikor soraimat olvasod, ifjú ember vagy, közel a felnőttkorhoz, és biztosan gyakran neked szegezték már a kérdést: boldog vagy-e? Mondd, barátocskám, boldognak érzed-e magad? Ha ezt kérdik, ne habozz! Vágd rá azonnal: igen! Ne mérlegeld, hogy abban a pillanatban volt-e kellő vagy elegendő okod arra, hogy boldognak érezd magad! Csak arra gondolj, nincs, egyszerűen nem lehet olyan pillanata az életnek, amikor ne érezhetnéd boldognak magad. Ha másért nem, hát a létezés örömeért.

Tudd meg, így utólag: most, ebben az akár szörnyűségesnek is mondható percben éppen semmi okom arra, hogy azt mondjam, boldog vagyok, és mégsem vagyok boldogtalan. Amíg létezem, boldog vagyok, boldog leszek. Így döntöttem. Minden döntés kérdése. Pillanatok milliárdjai várnak még rám, hetven, nyolcvan, és remélem, akár kilencven pirkadatot, hajnalt és napfényes reggelt is láthatok, így hát számos parányi élményben lehet még részem. Csillagként szikrázhatnak bennem a keservesen szép, de mégis boldogságot adó pillanatok. Még számtalanszor, számolatlanul lehetek részese efféle pillanatoknak. Boldogtalan pedig majd akkor, életem utolsó pillanatától kezdve leszek, azaz lennék, lehetnék, ha megélhetném azt a tudatvesztő, végső pillanatot. A halál pillanatát.

Életünk egyetlen boldogtalan pillanatát. A legutolsót, mely tulajdonképpen már nem is életünk utolsó, hanem halálunk első pillanata. A létezésünk utáni első villanás. Átélhetetlen. Sajnos. Épp ezért boldogtalan, azaz nem boldogító. Megtapasztalhatatlan. Sajnos. És élménytelen is. Sajnos. És emiatt is boldogtalan. Talán-talán még az egyszeri, soha máskor ránk nem köszöntő élmény, a meghalás élménye, megélhető és átélhető, igaz, túl nem élhető, de megtapasztalható. Ám mit ér a megélése, a megtapasztalása, ha senkinek el nem mesélhető? A létezés utolsó pillanatában boldogtalan sem leszel. Inkább talán szomorú, ha akkor egyáltalán eljut még értelmedig, mit jelent ez a szó: szomorúság. Időzz el hamarabb evvel a szóval! Próbálj belecharapni, megízlelni! „Oly szomorú embernek lenni", mondanám, ha nagy költőnk nem írta volna el előlem e pompás, egy életen át mormolható gondolatot. A tudattal megvert halandók szomorúsága. Mégis azt mondom: merj boldog lenni! Örülni az életnek, annak, hogy létezel, hogy emberként, hogy emberek születtél e földre. Légy boldog, mindig, minden percben, életed mindahány pillanatában! Amíg létezel, amíg lélegzel, amíg kimondhatod: itt vagyok, élek!

„Tudom, már itt áll. Itt, mögöttem.
Csak hallgat még. Csak nem is moccan. /.../
S arcomon átdereng az arca:
haldoklók arcán a váznak
kegyetlen-éles, pontos rajza."

(Makay Ida: Átdereng arcomon)

Ha szavaimból az sejlene ki, ha az iménti soraimból úgy éreznéd, azt vennéd ki, hogy félelem nélkül, tiszteletlen és hetyke sihederhez hasonlatosan szólok a halálról, pontosabban a halálomról, rosszul ítélsz. Soha nem vettem félvállról sem az életet, sem az elmúlást. Eszmélésem pillanatától fogva volt, létezett bennem egy engem máig kísérő, ma is tetten érhető félelem. Nem, azt hiszem, ez nem jó szó, inkább a *tartás* a megfelelő kifejezés. Tartottam attól, amiről tudtam: bármikor, akármelyik percben bekövetkezhet. Komolyan vettem a halált. Akár így is mondhatom: véresen komolyan vettem az életet. Korán megértettem, hogy egyetlen, azaz megismételhetetlen esélyt kaptam a sorstól. Most, ahogy fogalmazgatok, ahogy erről elmélkedem, a *felelősség* szó jut eszembe. Igen, ez a helyes kifejezés: felelősséggel éltem, mindig is felelősen akartam élni az életemet. Ez kevesebb a félelemnél, de talán több is annál. Közelebb áll az imént említett *tartás*-hoz, inkább rokon, de semmiképpen sem azonos vele. Felelősen élni. Igen, akár hitvallásom is lehetne, még ha ezt az életem sejthető, vagy inkább tudott vége előtt pár héttel mondom is. El fogok veszni, de akkor is megfogalmazhatom életem ars poeticáját. Ki kell beszélnem, ha csak magamnak, akkor is, és ha neked, akkor is, hogy hogyan is éltem, hogyan is akartam élni. Minek köszönhetem, hogy hat és fél évtizeden át megmaradtam. Hogy nem vesztem el, miközben oly sokan elvesztek mellőlem.

„Halottaim ahogy sűrűlnek
úgy ritkul riadalmam.
Az arcok ismeretlenülnek,
magányom tágul szakadatlan.
Ne az utolsók közt legyek
ha majd elmegyek."

(Csorba Győző: Halottaim ahogy...)

Húsvét hétfő van, beesteledett. Hosszú és nehéz hétvége volt. Kimondhatatlan fáradtságot érzek. Leheveredtem. Üzenetet írok, és emlékezem. Nemrég értem haza. Egész hétvégén terhet cipeltem: odalenn elhallgattam a bajomat, ahogy előtte elterveztem, ahogy Diával elterveztük. Rákos nyomorult vagyok, daganatom egyike a legrohadtabbaknak. Elhallgattam Dóra és Zoltán, anyád és apád elől, eltitkoltam a vacsoratársaság előtt. Kényszerhelyzetben hallgatni és elhallgatni a hazugság bocsánatos fajtája. Szerepjáték volt, és könnyedén tettem, mintha egész életemet színészkedéssel töltöttem volna, mintha az lenne a legtermészetesebb, hogy tumoros halálraítéltként is egészségesnek és végtelenül boldognak mutatom magam. Mért ne lennék boldog, elvégre Toscanába utazom, vagy mi a szösz. Jó ötlet, szép út, kár, hogy sosem jutok el oda. Belebukhattam volna, ha a társaságból bárki is föltesz valami zavarba ejtő kérdést. Arra, hogy szavakkal is hazudjak, alkalmatlan vagyok, de titkot tartani már tudok. Végtére is nem magam miatt teszem, mondogattam magamban, magamnak. Életemben először estem át efféle csalóka játékon, és esek át mostantól folyamatosan, kétség nem férhet hozzá: utoljára. Élveztem is, felhőtlenül élveztem volna, ha nem daganattal a hasnyálmirigyemben teszem. Ez sem igaz. Épp ettől lett izgalmas, az egészet ez tette pikánssá. Íróként kimondottan élveztem, még így is, hogy tudtam, a bőrömre megy. Arra gondol-

tam, megírnám, biztos, hogy megírnám, ha nem velem történik. Csak hát az idő. Illetve az idő hiánya. Egész este, a vacsora első pillanatától az utolsóig azért drukkoltam, hogy semmit ne rontsak el. Hogy el ne áruljam magam. Hogy véletlenül se történjen velem az, ami pár napja történt ebéd után. Kegyes volt hozzám a sors, rosszullét és hányás nélkül araszolhattam el az utolsó fogásig. Hanem a reggeli elköszönés Dórától, meg Zoltántól, a búcsúzás az állomáson alaposan megviselt. Mert ilyen helyzetben hogy lehet pókerarccal azt mondani a várandós lányomnak, hogy vigyázz magadra, vigyázzatok a kis pocaklakóra, és fapofával hallgatni a szavait, hogy apukám, te is nagyon vigyázz magadra az úton. Miféle úton, gondoltam, hisz még csak nem is sejtem, milyen útra készülök, milyen út vár rám. Abban a percben még az ismeretlen, Nagy Úthoz vezető, fölmérhetetlen szenvedést hozó ösvény fájdalmait és kínjait sem mertem végiggondolni. Az jutott eszembe, hogy a halál valóban megváltás lehet, legfőképp azok számára, akik keserves napokat maguk mögött hagyva jutnak el a Nagy Útig. Az a semmibe vezető Nagy Út, amitől olyannyira fél a halandó, virágos majális az előtte végigjárt ösvényhez képest. Szóval ekkor, a búcsú perceiben elbizonytalanodtam, megbillent a kiagyalt tervem. Mert, még ha fönn is állt a veszélye, tán csak merő föltételezés, hogy Dóra, a traumától akár el is veszíthet téged. Reggel, és a búcsúzáskor is, újra és újra végigfutott az agyamon a kérdés: és ha mégsem történik semmi? Ha mégsem történne baj? Ha Dóra mégis jól viselné? Hátha jobb döntés, ha lesz, ami lesz, elmondom, és föladom a titkolózást? Vajon mi lett volna, gondoltam, ha nyíltan vállalom, őszintén elmondom Dóráéknak, anyukádnak és apukádnak, hogy rákos vagyok, és mire te megszületsz, valószínűleg, sőt, egészen biztosan meg is halok? Talán semmi nem történt volna, ha nem veszélyt hordozó, hanem nyugodt és sima szülésről álmodozhatunk. Dóra már öt próbálkozáson volt túl, és érted, a

te életedért, saját életét is kockára téve, hatodszorra vállalta a terhességet. Az előtted megfogant, rettegve óvott jövevények mind az öten gyöngék voltak ahhoz, hogy világra küzdjék magukat. Pár hónaposan föladták. Te lettél szüleid utolsó próbálkozásának főszereplője. Dóra és az apád is belenyugodott a megfogamzásodkor hozott döntésükbe: ha te sem születsz meg, föladják. Azt hiszem, életük legnehezebb elhatározása volt. Mert akkor hogyan tovább? A családalapításhoz gyermek kell. Férfi és nő nem csupán azért köti össze az életét, hogy attól kezdve közös fedél alatt éljenek, gyarapodjanak, étkezzenek, szeressenek, szeretkezzenek és háljanak. Család kell, gyerekekkel. Ha több lurkó nem sikerül, akkor is kell legalább egy gyermek, egy mindenképpen. Persze, magadért is dolgozhatsz, összegyűjthetsz értékeket, a magad életét is tervezheted, ám egyhamar megérted, hogy hiányzik valaki, aki továbbviszi az általad idáig hozott, az eddig húzott szálat. Láttam egy filmet a császárpingvinekről. Összefagyott lábaikon egyensúlyozva, tollbundájuk alatt rejtegetve, óvva, mínusz negyven fokban melengetik a tojásukat, hogy engedelmeskedjenek a génjeikben megörökölt parancsnak: utódot kell világra hozniuk. Ha mégis elvétik, ha fagy repeszti szét a tojásukat, akkor, továbbra is alávetve magukat a gének parancsának, harcot vívnak a náluk sikeresebb anyákkal a világra jött pingvinfiókákért. Mert fióka nélkül nem élet az élet, kell valaki, aki miatt lemerülünk élelemért a jégtáblák alá, valaki, akinek halat viszünk, akivel törődünk, kell, aki számít ránk, valaki, aki csak ránk számíthat igazán, ha baj van. Tudtuk, ha te is erőtlen leszel, ha te sem születsz meg, egy út marad a szüleid számára: az örökbefogadás. Végiggondolni sem könnyű, mi történik akkor, ha ezt Zoltán nem akarja. Még azt sem mondhatom, hogy elítéltem volna, ha úgy dönt, elhagyja Dórát. Annyit sajnos biztosan tudunk, eddig is tudtuk, hogy Dórám szervezete a „ludas", Zoltánon semmi sem múlik, rajta eddig

sem múlt semmi. Mért ne mondhatná, „Márpedig én gyereket akarok! Nem másét, nem csupán fölnevelni egy ismeretlen anya kicsinyét, hanem saját gyermeket, aki majd valódi utódom lesz, és ha ehhez más, másik feleség kell, akkor másik nőt keresek." Mi pedig egy szót sem szólhattunk volna. De most az ötödik hónaptól Dóra is, Zoltán is megnyugodhatott, fölerősödött a remény, hogy megszülethetsz. Nagyon akartak téged, én nem kevésbé. Szurkoltam nekik, boldog lettem volna, és számomra is fontos volt, hogy elmondhassam: unokám született! Unokám, aki egyszerre élteti tovább, és viszi el a jövőbe a Dobó és a Halász családot.

Végül a reggeli búcsút is sikerült könnyek nélkül megúsznom. A könnyeim befelé folytak el, Dóra semmit sem vett észre abból, ami lejátszódott bennem. Nem volt könnyű. Egyszeri pillanat. Visszahozhatatlan és megismételhetetlen. Úgy öleltem magamhoz anyukádat, és vele együtt téged is, hogy tudtam, nemcsak elköszönök tőle, de végső búcsút is veszek. Lehet, majdnem biztos, hogy ekkor látom utoljára. Isten tudja, gondoltam akkor, hogy képes vagyok-e kitartani a megszületésedig, s ha mégis, vajon milyen állapotban leszek addigra. Hadd valljam meg neked, ez az előre nem tudható, de nagyon is sejthető állapotom volt az elsődleges oka annak, hogy úgy döntöttem, titokban tartom ezt a gyilkos daganatot, és elhallgatom a lányom elől, hogy hamarosan meghalok.

Az utolsó hetektől, a legutolsó napoktól tartottam, hogy engem *úgy* ne lásson, annak ne tegye ki magát. Hogy mit jelent ez az *úgy*, nem tudom, de sejtem, nem ámíthatom magam. Amin át fogok esni, most még föl sem foghatom. Mert más hallani erről az állapotról, más látni a daganatos, félholt barátokat, akik bemorfinozva nyomják a számtalan halott emlékét idéző ágyat. Más együtt érzőn látogatóba menni, az ágyuk mellé ülni. Más azt játszani, hogy nincs semmi baj. Más azt mondogatni, hogy szorítunk neked és érted, és hogy nyu-

godj meg, meg fogsz gyógyulni. És egészen más saját, egyre fogyó súlyoddal nyomni az ágyat. És nagyon más épkézláb, egészséges, jóllakott, pirospozsgás látogatókat fogadni, örülni nekik, annak, hogy bejöttek. Még inkább más a halál biztos tudatában azt hallgatni, hogy „Ma egészen jól nézel ki, és hogy higgyél benne, meg fogsz gyógyulni!" Láttam a korán elment, az öregkor küszöbéig is épphogy eljutott Tamás barátomat abban a kínkeserves utolsó időszakban, nem csoda, hogy sejtem, mi vár rám. Tudom, hogy Csokona Tamás mennyire fölháborodott, amikor rájött, hogy olyan osztályra került, ahol csupa haldokló fekszik. Mit keres ő ott, a legsúlyosabbak között? Igenis tegyék vissza a régi helyére! És nem hitte el, gondolni sem mert, vagy akart arra, hogy most ő a legsúlyosabb beteg, és hogy ő lesz a következő. Ő lesz az, aki mellé majd bekerül a következő háborgó, aki éppúgy, mint ő, el sem hiszi, hogy tényleg igaz, hogy valóban úgy lesz, ahogy a leletei láttán megjósolta az orvos: egy-két hónap, és meg fog halni. Hogy egy-két nappal előbb, vagy később? Lényegtelen. A lényeg az, hogy egészen biztosan. Hogy biztos a vég, az egy-két hónap. Csak hát nem akarja elhinni az ember. Mert az nem lehet. Ez vele nem történhet meg. És a daganatos ember, ahelyett, hogy rendet rakna a dolgaiban, ahelyett, hogy átadná mindazokat a tudnivalókat, melyeket ő intézett, melyekért ő volt felelős a családban, kilátástalan küzdelembe kezd, mert hátha. Hátha ő lesz az első, akinek sikerül legyőznie a sejtek ezreit elpusztító, falánkul növő, eszeveszettül terjeszkedő, magát mindenhova, minden belső szervbe befészkelő daganatot. Hátha ő lesz az egyetlen, akin segít a Magasságos, akin segítenek az égiek, az imádkozások, a fohászok, a gyógyteák, a különféle orvosi készítmények, a természetgyógyászok, az ajánlkozó jótevők, javasasszonyok. Bárkik, akiket minden mindegy alapon közel enged magához. Mire észlelhetné, mire rádöbbenhetne, hogy minden úgy alakult, ahogy az orvosok

megmondták, már gondolkodásra képtelenné teszi a morfium, már tehetetlen. Csontvázzá fogyatkozik, nem is lehet másképp, hisz hiába az egyszer-egyszer még jelentkező éhségérzet, hiába az evés vágya, kedvenc étele is kifordul a szájából. Tudom, mert eltávozott barátaimnál is láttam, megtapasztaltam, mint ahogy mások, ők is átélték e kínokat. Nem hihetem, hogy engem másképp ér el a végzet, mint ahogy azt sem, hogy kevesebb szenvedés jut. Azt még kevésbé, hogy kisebb fájdalmat érzek, ha egyáltalán bármit is érzek azokon a megszenvedett napokon. Hát ezt ne lássa Dóra! Ne lássa más se, de legfőképp ő ne lássa! Ne sajnáljon ő se, más se. Nem akarom, hogy várandósan gubbasszon az élő halott apja mellett. Ez az én ügyem, és igazán azt sajnálom, hogy valakinek mégiscsak látnia kell, és ez épp Dia lesz, akinek ez akkor is nehéz teher, ha számos haldoklónak próbált segíteni, igyekezett bennük tartani, vagy beléjük szuggerálni a reményt. Én csupán meghalok, Dia lesz az igazi áldozat. Ha nem rólad lenne szó, kicsikém, talán dolgot sem adnék neki. Talán képes lennék, képes lettem volna arra, hogy végezzek magammal. Öngyilkosságnak sem nevezném. Halálba segítés lenne. Azon az ösvényen rövidítenék, amely a Nagy Úthoz vezet. Ehhez pedig jogom van. Nem más, nem az öngyilkosságot ellenzők szenvednek helyettem. Én szenvedek, magam, én kínlódok meg a halálért, és e kínokat jogom van törölni az életemből. Jogom lenne félni a majdani szenvedésektől, és ahhoz is, hogy elé menjek e szenvedéseknek. Így is, meg úgy is a Nagy Útig jutok, akkor meg mire az ítélkezés, az öngyilkosság elítélése? Nem én akartam rákossá lenni. Nem tehetek arról, hogy tumor alakult ki a hasnyálmirigyemben. Nem én akartam idejekorán meghalni. Volt még néhány tervem, és reméltem még pár jó évet, sőt legalább egy dolgos évtizedet. Elfogadtam, úgy, ahogy bölcs emberhez illő. Belenyugodtam abba, hogy itt a végem, akár a mesében. De ha te nem lennél ott Dóra méhében, ha nem arra várnék évek óta, hogy a lányomnak sikerüljön, hogy te, öt sikertelen kísérlet után végre megszüless, nem kétséges, hogy milyen megoldáson gondolkodnék.

Vitt a vonat, a tájat bámultam, efféle gondolatokat forgatva a fejemben, amikor a szemben lévő ülésre lehuppant egy csontos képű, bajszos férfi. Önkéntelenül végigmértem. Félretaposott barna félcipő, lestrapált farmer, szürke pulóver, tömött bajsza lassan őszre vált, erősen kopaszodik, maradék hajába is ősz szálak vegyülnek, vékony testalkatú, tán hatvan lehet. Tudtam, megéreztem, hogy meg fog szólítani. Fölismert, meglehet, ismernem kéne.

Jól vagy, Bódog?, kérdezte, mintegy rögtön jelezve, ismer is, ismerem is, Csak tudnám, honnan. Jól, kösz, válaszoltam önkéntelenül, és eszembe sem jutott, hogy a helyzetemben, ilyen állapotban inkább azt kellett volna mondanom, hogy pocsékul, barátom, de ilyesmit nem válaszol az ember egy ismeretlennek, olyannak meg kivált, akiről rögtön kiderül, hogy nem is ismeretlen. Ha azt kérdi, „hogy vagy?", talán elgondolkodtam volna a válaszon, mert a „hogy vagy?" időt hagy arra, hogy őszinte, átgondolt választ adjon az ember, de ez a „Jól vagy, Bódog?" mást jelentett. Mintha eleve arra utalt volna, hogy jól vagyok, mintha azt jelentette volna, mintha azt erősítette volna meg, mintha eleve benne lett volna a kérdésben a válasz is: ugye, jól vagy! Annyira benne volt, hogy egy pillanatra magam is azt hittem, jól vagyok. Ezért is válaszoltam úgy, hogy kösz, jól. Meg talán azért is válaszoltam ezt, hogy nyitva hagyjam a kaput: tudomásul vettem, hogy ismersz, azt is, hogy tegeződünk, igaz, fogalmam sincs, ki vagy, de majd elárulod, hosszú még az út, rengeteg az időnk.

Nem ismersz mög, ugyé?, mosolygott. Biztos lehetett a dolgában, hogy fogalmam sincs, kicsoda. Mélyen a szemébe néztem. Ekkor már vigyorgott: Na, na, segítsek? kérdezte, szabad a gazda? Mennyire menjek vissza az időben?, kutattam

a szemét, abban bízva, ha ennyit segít, legalább be tudom határolni, hogy a gyermekkoromban, vagy később, ifjonc éveimben keressem az emléket. Így kérdezett: „Nem ismersz mög, ugyé?", és ha a *meg* helyett azt mondja, hogy *mög*, akkor a régmúltig kell visszagondolnom, az utóbbi években jobbára olyan emberekkel hozott össze a sors, akik azt se tudják, mi fán terem az anyám tejével magamba szívott tájszólásom.

A falumból való lehetsz, amíg gyerek voltam, ki nem léptem onnan, máshonnan aligha ismerhetlek.

Talált, mondta, és elnevette magát, égy utcában laktunk. Nem számoltam végig, de körülbelül a hetedik szomszédotok voltunk. Még égy picit segítök: bélyeggyűjtemény.

Miklós Ferkó, kiáltottam föl, a Miklós Ferkó! Millió bélyeget áztattunk le az összegyűjtögetett borítékokról! Egyszerre ugrottunk talpra, és lapogattuk meg egymás hátát. Mindig te jutsz eszembe, amikor fölvágom a borítékot, és lenyisszantom a bélyegeket.

Gyűjtő maradtál?, kérdezte, és megint földerült a képe. Nem, azt nem mondhatnám, nincs gyűjteményem, de neked köszönhetem, hogy ma sem dobom szemétbe a szép bélyegeket. Egyszer majd odaadom valakinek. Valaki olyannak, aki hasonlít a régi Miklós Ferkóhoz. Egy vérbeli gyűjtőnek. Gondolom, máig kitartott a szenvedélyed. Sajnos nem, válaszolta, ahogy öregödtem, apránként föladtam belőle hol ezt, hol azt. Először elmaradtak a csereberék, aztán a vásárlások, később mög már a borítékokról sé áztattam lé a bélyegöket. Szép tőled, hogy té ezt mind a mai napig mögtösző. Istenöm, de jó hallgatni tégöd, váltottam át magam is tájszólásba, én sajnos ritkábban használom, nem mindenütt használhatom az otthoni nyelvünket, de csorbítatlanul és kitörölhetetlenül bennem ragadt, hála az égnek, és ahogy belebotlok valakibe, aki megtartotta, én is átváltok. Ott laksz még?, kérdeztem, a faluban maradtatok? Ferkó a fejét rázta. Nem ott, de a közelben.

Mögvöttem a régi gátőrházat, hogy közelebb lögyünk a folyóhoz, mög a csöndhöz. A falu már túl zajossá lött, nem az én fülemnek való. Most különlegös fákat gyűjtök. A kertünk kész arborétum. Így szöbb a tavasz és gyönyörű az ősz. Télön magot szórunk a madaraknak, nyáron mög koncertöznek a kertben. Voltak már tolvajok is nálunk, na, ők nem hiányoznak. Elaltatták a kutyát, és kiástak a kerítés mellől vagy negyven tuját. De túljártam az eszükön! Gombos Jóskára emlékszöl? Beköltözött a városba. Föladattam vele égy hirdetést, hogy tuját vönne. A gazembörök mög elé álltak az én tujáimmal. Öt perc múlva kattant a bilincs a kezükön. Azért a fülemet, mög a szömömet rajta tartom a falun, mög a falubeli embörökön. Nem bírok elszakadni az ottaniaktól. Té? Merre jártál, Bódog?

A lányoméknál töltöttem a húsvétot, mondtam kurtán, inkább őt hallgatnám, ha már a sors ide ültette elém. Ott jártam el a házuk előtt, volt, hogy délben együtt harangoztunk. Tiszta, de színtelen, szürke képet láttam. Gondolatban újra ott baktattam az utcánkban az iskola felé, hátamon a táskámmal, benne a redőnyös tolltartómmal, az elefántos radírommal, a tollammal, csupa kincs, mit nem adnék érte, ha mostanában valaki elém tenné: Bódog, vedd magadhoz, ez itt mind a tieid.

Sokan haltak mög a régiek közül, kezdett bele Ferkó. Gondolom, mormogtam válaszként, a régiek már csak ilyenök. Itt hagynak bennünket, hogy aztán égy szép napon belőlünk lögyenek a régiek, akik éppúgy elmönnek, akárcsak ők.

Na, ezt nézd mög, Ferkó, mondtam, és elétettem a táskámból az alaposan megsárgult osztályképet. Tudod, az embör már csak ilyen: mióta föltalálták a fotográfiát, albumokba, mög fakeretökbe rakosgathatja a fényképeket, és néhanapján erős késztetést éröz arra, hogy elnézögesse, hogy elmélázzon a régmúlton, azokon az égykor mögtörtént, vissza már sosem hozható pillanatokon, mög az idő múlásán, és a fájdalmasan múló időn. Ezért is vittem lé a lányomékhoz a képeket.

Én is őrzök párat, mondta Ferkó, szöröncsére kibírták az időt. Úgy nézöm, ez az osztályotok, Pálmai Marika nénivel. Minket is tanított. Még ma is él, benn a városban. Istenöm, mennyi a mezitlábas! Az iskola! – szakadt ki belőlem. Marika néni indított el az irodalom, a magyar nyelv szeretete felé. Hiszöd, nem hiszöd, Ferkó, még ma is magam előtt látom az óvodás, az ünnepnaphoz igazítva cipőre váltott kislegénykét, aki pöttöm társaival kettes sorban átballag az óvodából az iskolába, kezében az óvónőktől ajándékba kapott kockás füzettel és grafitceruzával. Emlékszök rájuk, mondta mosolyogva Ferkó, Bözsi néni, Boris néni, mög a Pintyőke. Ó, ha tudnák, hogy mi, a hatvanon túli óvodásaik fölemlögetjük őket. Hát még a Manni tanító néni, a dáma, aki égy tündérkirálynő volt, néha az óra elején szödögette ki a papírcsíkokat a hajából. Mindig kamillaszagú volt, még most is az orromban érzöm. Székfűvel mosta a haját, akkoriban így szőkítettek a nők. Kijárt a szögényebb családokhoz. Néha úgy elbeszélgette az időt, hogy estefelé anyám ágyazni kezdött, hogy jelözze, vége a napnak, mög a családlátogatásnak.

A tájat bámultam, a házakat, meg az itt-ott föltűnő locsolkodókat. Ünnep van. Amióta írok, bár már csak így mondhatom: amíg ambícióval telve írhattam, alig jelentettek bármit is az ünnepnapok, a vasárnapok. Mindig is a munka volt az ünnep. Dacosan mondogattam néha: nekem senki ne jelölje ki, mikor jöjjön el ünnep. Ha szerdától keddig egyvégtében dolgoztam, semmit sem jelentett a közbenső vasárnap. De a következő szerda igen. Mert akkor megpihentem, és elégedett örömmel nyugtáztam a mögöttem hagyott hetet. Elégedett voltam azzal, amit ezen a hét napon teljesítettem, amit létrehoztam, megírtam, és amire visszatekinthettem. Az alkotás szabadsága volt ez. A szabadon és időtlenül munkálkodás öröme. Ez volt az ünnep. Akkor írtam, amikor írnom kellett,

amikor önmagától fordult ki belőlem a szöveg, ahogy a kalászból kipörögnek a magok.

Kiskoromban a baromfik pusztulása jelezte az ünnepet. Húslevessel és rántott csirkével ünnepeltünk, mert a hús, az ízes, illatos, omlós hús kellett ahhoz, hogy pár órára feledhessük a puliszkás, paprikás krumplis, rántott leveses, krumplistarhonyás, káposztástésztás napokat. Ünnepnapokon, hétvégeken, búcsú idején Béni bácsi, meg Hannuska néni, a szomszéd faluból érkező kéregetők bejárták a falut. Hozzátartoztak az ünnephez, akár a déli tizenkettőhöz a harangszó. Volt, hogy bekiáltottak, volt, hogy már kint várták őket, ők pedig zsoltárral, szent énekkel próbálták meglágyítani azok szívét, akik talán éppoly szegények voltak, mint ők. Olyan szegények, hogy akár együtt is bandukolhattak és dalolhattak volna a két öreggel, mégis úgy osztottak-szoroztak, hogy jusson egy kis harapnivaló a két vénségnek is. Béni bácsi hasán is, hátán is foltozott tápai szatyor lógott, és kevés olyan falubeli akadt, aki ne tett volna bele egy jókora szelet kenyeret, egy darabka szalonnát, kis kolbászkát, pár vöröshagymát, vagy egy darabka kalácsot. Az éhező kevéssel és bármivel beéri, ők sem válogattak. Ha az öreg hasán lógó szatyor megtelt, Béni bácsi egyvégtében mondogatta: „Isten fizesse mög, tögye bele hátúrú!"

Emlékszöl a falu utcáit járó kérögető házaspárra?, kérdeztem Ferkó felé fordulva, ő pedig habozás nélkül válaszolta, persze, Béni bácsi, mög Hannuska néni. Mög amiről mindönki ismerte őket: „Isten fizesse mög, tögye bele hátúrú!" Ezöket csak mi tudjuk. A falu nemcsak házakból áll, hanem embörökből is. És ha azt mondom, Récsei-féle artézi kút?

Nagymosás, alumínium kanta, vízhordás, soroltam, hogy majd a gyerök möghordja a vizet. És amíg mög nem telt az üst, a gyerök hordta. A szögényebbje gyalog, a módosabb ócska, kivénhedt biciklin. Nálunk mindönt rozsda mart, nemcsak a biciklit: a pumpát, a káposztaszelőt, a kukoricamorzso-

lót, az üstházat, a fűrészlapot, a baltát, a kalapácsot, a görbén mögmaradt, kiégyengetött szögeket, a vésőket, a cserösznyeág húzó kampót, még a kutya láncát is. A víz forralásához rőzse köllött. „A gyerök majd darabolja". A rőzsével kétször bajlódott a gyerök. Égyször apjával a folyóparti erdőben, amikor bekévézték, másodszor mög, amikor aprította a termetös tőkén, avval a rozsdás baltával. Nálunk így möntek a dolgok, de azt hiszöm, nálatok is, mert így dolgozott a gyerök. Nem szólt, elfojtotta a háborgását. Tudta ő, mindönki dolgozik, ő sé löhet kivétel, a játék ráér, a játszótársak is dolgoznak, vagy besegítenek, hogy aztán együtt csúzlizhassák a verebeket. A kanta mög egész nap ott állt a konyhában, tetején a födővel, az ivóedénnyel.

A kúttól nem messze volt a Misi bolt. A kuncsaft bármit mögvásárolhatott itt, ahogy azt Török Imre bácsi mondta: „Ustort, bocskorszíjat, kocsikenőcsöt és egyéb fűszerárukat." Gyerök, ugorj el a Misihön! Ugorj biciklire, gyerök, hozzál gyorsan a Misitül fél kiló lecsókolbászt! A gyerök mög mönt, és hozta, ami köllött.

Egymás szavába vágva emlegettük föl a folyót, a homokpadokat, a holtágakat, az ártérön a kubikgödröket, az áradások utáni léhalászó tapogatózásokat, a kertök alatt állóvízzé lett Bögét, récékkel, kócsagokkal, gólyákkal, a partján gyökeret eresztett náddal, a nádasok mélyén rejtőző horgászhelyekkel. Aztán a kis epröst, számtalan csábító eperfával. Arra nem emlékszök, hogy a faluba ki hozta be a selyömhernyókat, mondta Ferkó, de hát a szögényembör mindönnel próbálkozik, így történhetött, hogy égyik napról a másikra azon kapta magát, hogy az ólban tartott malackák, a ketrecökbe zárt nyulak, a baromfiudvarban kotyogó tyúkok mellett selyömhernyókat ötetget a padlásán. A gyerök mög mönt a kiseprösbe, leveleket szödögetni. Zsákszámra hordtuk haza a levelet, rájuk borítottuk, ezök mög zabáltak és zabáltak mögállás nélkül.

Pár hét alatt bebábozódtak, mi mög ágas-bogas kórókat raktunk föléjük, amibe beleszőtték magukat. Olyanok voltak, mint a földimogyoró. Keveset fizettek értük, végül már a selyöm sé köllött, a kis epröst mög ellepték az amerikai szövőlepkék, annyi szőrös hernyó vándorolt a környékön, hogy még a házak fala is velük volt tele. Azt mög aztán végképp nem tudom, ki hozta be a gyapotot, de hogy nem volt normális, az biztos.

A vonat zakatolását, a kerekek kattogását hallgattuk. A kis asztalkán ott hevert a töredezett szélű kép, agyamban tolongtak az emlékfoszlányok. A képek megsárgulnak, széleik töredeznek, színüket vesztik, kifakulnak. A szívünkben és agyunkban őrzött emlékképeink sorsa sem más, ködszerű homályba vesznek, színeik egyre halványabbá válnak, az arcok elmosódnak, a hangok pedig, igen, a hangok előbb elhalkulnak, aztán karcosabbá válnak, végül minden, akár egy némafilm, hangtalanul pörög le a szemünk előtt. Hosszú és széles, végeérhetetlen és tartalmas életet kell élnünk ahhoz, hogy egyszer csak fontosak legyenek azok a mindennapi, dolgok, melyek csak úgy megtörténnek velünk. Részesei, fő- vagy mellékszereplői leszünk egy-egy aprócska, értéktelennek gondolt eseménynek, néhány semmitmondó történetnek, valaminek, ami már akkor sem volt fontos, amikor megtörtént, pár nap múltán pedig végképp nem az, és lám, később, az idő múlásával mégis fontossá lesz számunkra, helyet keres a tudatunkban. Talán, mert egykoron, sok-sok évvel azelőtt, a gyermekkorunkban, egy olyan közösségben estek meg, amelyből sokan elmentek már. Fájóan foghíjas a megmaradtak listája. És azóta a történetek helyszínei is átalakultak, megváltoztak, vagy egészen mássá formálódtak, esetleg semmivé lettek, megszűntek, elporlódtak, vagy elsodorta őket az idő, az a néhány évtized, ami minket, a szereplőket is mássá formált, átalakított, némelyeket pedig már eltemetett. Miattuk is, helyettük is emlékezünk,

amikor nézegetjük, néha másoknak mutogatjuk az időfakított képeket. Elgondolkodunk fölöttük, és mesélünk mindarról, ami velünk esett meg. Arról, amit mi éltünk meg, arról, ami nélkülünk, múltidézők nélkül rég feledésbe merült volna, véglegesen, örökre, visszahozhatatlanul. Kevesen maradtak, akik még tudják, és talán alig néhányan, akik elhiszik, hogy amíg az enyhe ősz engedte, és amikor már engedte a melengető tavasz, a fél osztály mezítláb járt iskolába, hogy koszos, poros talpak csattogtak végig az utcákon, és az iskola padlóján.

Minap a temetőben jártam, és Török Imre bácsi sírjánál is elidőztem, mondtam Ferkónak, és hiszem, nem élt a faluban nagyobb ember. Ferkó csak bólogatott, aztán ki is mondta, hogy mennyire szerette. Mindön nap végigbiciklizte a falut, körösztül-kasul, hogy égyszörre találkozzon össze mindönkivel. Ebben a faluban mindönkit ő tanított, tette hozzá Ferkó. Nincs olyan fölnőtt, aki né az ő tanítványa lönne. Hitoktató is volt, kántor is, tanító is. Így lött iskolaigazgató. A faluban sokan még ma sé értik, hogy mért nem az ő nevét viseli az iskola.

Azt hiszem, éjfélig is mondtuk volna, ha nem érünk be délutánra a Nyugatiba.

„Köröttünk örvény, a hatvanas évek:
gyér forgalom, vodkaszag, vak remény;
nem öltek meg s nem öltük meg magunkat –
Isten hordott minket a tenyerén.
Túléltünk háborút, szerelmet,
most egy kicsit ejtőzni akarunk,
ki egy szál deszkába, ki meg az égbe,
kapaszkodunk, míg bírja a karunk."

(Orbán Ottó: Holtak szellemével társalog)

Másvilág. Más ez a világ, amiben létezem. Pár napja még egyszerű földi halandónak mondhattam magam, olyan embernek, aki tudja, hogy élete véges, mára ennél több is vagyok, több is lettem, meg talán kicsivel kevesebb is. Föl-fölvillan előttem egy hajdani, végül megíratlan kisregény ötletem. A címe is ez lett volna: A boríték. A lezárt boríték, amelyet mindenki megkap születése percében. A borítékban csupán egy dátum, a címzett halálának az időpontja. Bárki dönthet úgy, hogy fölbontja, de akár úgy is, hogy lezárva hagyja. A halál dátuma ott van, adott, ha kibontja, ha nem. Persze, foglalkoztathatja, izgathatja, ám ahhoz, hogy fölbontsa, vagy van bátorsága, vagy nincs. Ez csupán a történet egyik oldala. A másik, és valójában ez még inkább foglalkoztatott, hogyan viselkednénk, hogy osztanánk be kapott időnket, ha megtudnánk, hogy egy bizonyos napon, egy nem is túl távoli időpontban véget ér az életünk. Vajon többet préselnénk-e ki magunkból, aktívabbakká válnánk-e? Jobban megbecsülnénk-e a nekünk maradt órákat, napokat, éveket, ha megtudhatnánk, hogy mindössze harminc évet kaptunk a sorstól? Esetleg épp ez tenne henyévé bennünket? Mi hajtja az embert? A „Nyomot hagyni magunk után!" parancsa, vagy az idő céltalan, de örömökkel teli eltöltése? A tevékeny életre született, a munkál-

kodás késztetését génjeiben hordozó ember képes lenne-e kiiktatni az ezredévek óta hordozott civilizációs parancsot? Bennünk van-e a tenni vágyás kényszere, vagy csupán a megélhetésért folytatott harc mozgat bennünket? Kérdés: vajon mi, a való életbe születettek kapunk-e egy-egy képzeletbeli, mondjuk úgy, láthatatlan, érzékelhetetlen, életünk végének időpontját rejtő borítékot a születésünk pillanatában? Nem lehetséges, hogy érzi, megérzi, esetleg akár tudja is az ember, hogy hány évet élhet, hogy hány esztendőt kapott a sorstól? A korán elhullott zsenik talán épp ezért voltak képesek arra, hogy tiszavirágéletük alatt is kiteljesítsék magukat, és majd' olyan gazdag művet hagyjanak hátra, mint a vénségükig élő tehetséges emberek. Azok után, hogy Kövesdi Ákos fölvágta a borítékomat, szembesülhetek a régóta formálgatott történet bátor szereplőinek sorsával. Testközelből vizsgálhatom meg, mit éltek, mit élhettek volna át a merész tettre hajló hőseim. Hogy mit jelent az ember számára, mit jelent számomra életem végének tudása? Hátradőlhetnék, ha nem tartanék attól, hogy úgy maradok, és elengedhetném magam, „csak lazán, Bódi, gyönyörködj a napsütésben, hallgasd a dalos madarakat, bámuld a várost, az embereket!" Igen, válaszolom magamnak, így tennék, ha nem az járna az eszemben, hogy a nap azután is ragyogni fog, ha elmegyek, a madarak akkor is énekelnek, ha én már nem figyelek rájuk, a város nélkülem is gyönyörű lesz, és az embereknek föl sem fog tűnni, hogy valaki eltűnt közülük. Nem tudom, különös szerzetnek mondhatom-e magam, vagy épp ez az a civilizációs kényszer, de még most is az jár az eszemben, hogy mi mindent szeretnék még megtenni, hogy mi mindent kell még elrendeznem, hogy még ezer teendőm van. Közben azt mondogatom magamnak, hogy méltósággal kéne elviselnem ezt az egyébként rettenetes helyzetet, és azt, hogy meghalok. Ott van a leleteimben, tanulmányozhattam, áttétek vannak a májamban, az orvostudomány mai állása szerint csak az isten segíthet, de mivel isten már csak olyan, hogy fölöslegesen nem erőlködik, veszni hagyja a pusztulásra ítéltet, rá sem számíthatok. Nem fogok dühöngeni, és alkudozni sem fogok a sorssal. Van még szűk három hónapom, ebből talán kettő, meglehet, csak másfél használható, az utolsó, a harmadik pedig olyan lesz, amilyen. Amilyet elképzelni sem tudok. Majd látom. Vagy már nem is látom. Ezek járnak a fejemben, és latolgatom, hogyan viselkedjek. Megpróbálom megtanulni és eljátszani életem utolsó szerepét. A legfőbb kérdés: hogyan haldokoljak? Egyáltalán: én, a haldokló dönthetek-e arról, hogy miként haldokoljak? Beleszólhatok-e életem utolsó, fájdalommal és fájással teli szakaszának alakulásába? Van-e módszer az emberi élet, az ember vergődésének végére, a lét zárására? Képes-e az ember arra, hogy élete végső napjait is normális emberként, és ne eszét vesztve élje végig? Nem tehetek mást, példát kell adnom. Magamnak is, másoknak is.

Ne gondold, kicsim, hogy én, az író csak úgy, magamból merítettem. A példát mindig azoktól kaptam, akik belegubancolódtak az életembe. Azoktól, akiket elém tolt a sors, akikbe belebotlottam, akikkel véletlenül összefutottam, akik elmesélték az életüket. Azoktól, akik semmi különöset nem tesznek, csupán élik az életüket. Ahhoz, hogy megírják, nincs tehetségük, és időt sem szánnak rá, ahhoz viszont elegendő, hogy példásan éljék szürkének és hétköznapinak gondolt, írószemmel azonban nagyon is eleven, színes, példaértékű életüket. Sokszor magam sem tudom, a fejemben született meg egy-egy írásom erényes figurája, vagy egy hajdani találkozás alakja jelent meg, kelt életre. Kiszipolyozzuk a körülöttünk élőket, meg önmagunkat, megírjuk a másoktól hallott történeteket. Ugyan mi hathatna ránk jobban, mint a velünk egy időben éltek érdekes történetei, kortársaink sorsa? Nem szülhetünk jobbat a megtörténteknél. Ezért kötelességünk elmesélni, így továbbadni mindazokat, amiket a sorsnak köszönhetően megkapunk.

Ma az onkológián megismertem egy apró termetű, törékeny tumoros asszonyt, pontosabban ő fölismert engem, azután pedig, ahogy nem egyszer történt már, elmesélte a maga történetét. Van elég tapasztalatom: aki úgy kezdi, hogy az életem kész regény, legtöbbször túlértékeli az élettörténetét. A „kész regény" mindig túlzás. A kész regényt élők változatos, érdekes életet élnek, de azt nem tudják, hogy egy komoly regényhez elegendő volna életük egyetlen mozzanata. Olyasvalami, ami soha senki mással nem esett meg, csakis velük. Egy olyan apró része az életüknek, melyet, lett légyen bármily agyafúrt is, egy író sem képes kitalálni. Ez az asszony megkérdezte, van-e reá tíz percem. Tíz percet kért egy veszendőbe menő élet utolsó négy évének elmesélésére. Ekkor már ő is kimondta, hogy a története kész regény. Azt mondta, kiírta volna magából, de nem tudja, hogyan kell, és abban sem bízott, hogy ez a történet érdekelné az embereket. Az emberek már csak ilyenek, teszem hozzá: amíg nem velük történik meg a baj, kevésbé érinti meg őket. Ám amint ők járják az orvosokat, amint őket vizsgálják a professzorok, és amint róluk derül ki, hogy tumoruk van, azonnal úgy gondolják, hogy ez egy kész tragédia, ezt el kell mesélni, mert senki sem hiszi el, hogy van ilyen. Pedig van. Naponta többször jut jó néhány ember tudomására, hogy rákos, hogy áttétes, és hogy menthetetlen. Ez eddig szokványos, igazi hétköznapi történet. Akkor lesz fontossá, amikor a szenvedést átélő ember tudósít, beszámol élete addigi legmegrázóbb történetéről, arról, amit átélt ebben a rendkívüli helyzetben. Az olvasót a hős lelke érdekli, lelkének rezdülései. Az az izgalom, az a bizsergés, amit ő sosem élt még át, és valójában nem is szeretne átélni. Ez a kis asszonyka nem sírt, nem panaszkodott, nem jajveszékelt, egyszerűen elmesélte a maga rákos történetét. Amíg mesélt, mosolygott. A daganatáról beszélt, és mosolygott. Arról beszélt, hogy meg fog halni, és mosolygott. Tudta, hogy néhány hete, legfőljebb

pár hónapja lehet hátra, de úgy tetszett, ez sem zavarta. Mosolygott. Már-már engem zavart, én jöttem zavarba, mert úgy éreztem, úgy mesél a meghalásról, az ő nemsokára bekövetkező haláláról, mintha egy tündérregét mondana. Mintha mindaz, ami eddig történt vele, istentől kapott ajándék lenne, egy elbűvölő mese, egy olyan mese, melynek a végén aranyszárnyú tündérré lesz a megboldogult főhős. Közben mondott valamit, amit szebben magam sem tudnék mondatba foglalni, szövegbe illeszteni: „rájött, hogy a szerencsésebbek maréknyi igazgyönggyel születnek, és életük cérnaszálára ezekből fűznek nyakláncot, azokon a szerencsétleneken pedig, akik néhány szemet lehagynak a cérnáról, úgy áll bosszút a sors, hogy daganattá alakítja a lemaradt gyöngyöket." Rómáig vándorolt, hogy isten segítségét kérje a Szent Péter-bazilikában elmondott imában. Reménykedett abban, hogy isten meghallgatja. Ki akarta fürkészni, mit akarhat tőle. Arra gondolt, ha megérti istent, porrá lesznek a kövek, és templomtorony épülhet a szeretetből. Hazaérve a májában áttéteket mutatott ki a CT. Úgy tűnik, amíg ő imádkozott, istennek más dolga akadt. „Csoda, hogy élek!", mondta később, „szinte esély nélkül", tette hozzá. És micsoda megfigyelés: télen a jég hátán vágják az elszáradt nádat, a nádiverebek pedig tavaszig röpködnek, amíg kisarjad az új nád. Effélére neki nem érdemes várnia. És mégis vár, és mindent megtesz a tumor leküzdéséért. Négy éve. Nem áll le, mindig lép egyet. És Lao-cét emlegeti újabb példabeszédében: ha igaz, hogy az ezermérföldes út is az első lépéssel kezdődik, akkor az is igaz, hogy az utolsó lépéssel ér véget. Eltökélt, azt mondta, és láttam, valóban az. És erős, mondtam neki, végtelenül erős. Amire csak annyit mondott: „Asszony vagyok." Ekkor beszólítottak, és mire kijöttem, már nem ült ott. Nem tudom, látom-e még. Ha nem, oda a regényes életének utolsó oldala.

„S lesz az ember teli raktár
teli magtár telt bazár
benne minden összevissza
drágakő és szalmaszál"
(Csorba Győző: Látni könnyű...)

A váróban egy lelkesítő szórólap került a kezembe, azt hirdeti, hogy gyógyítható a rák. Akkor hát semmi baj, gondoltam, megmondom Kövesdinek, adja vissza a diplomáját, én meg már indulok is a füves emberhez, nem vesztegethetem az időmet, még a végén lemaradok a kezelésről. Milyen jó is, hogy vannak még egészséges optimisták! Olyan szeretni való, kedves, boldogító küldetéstudattal élők, akik eleddig nem fogtak ki egy barátságtalan, sajátbejáratú, kicsinyke, nagyravágyó, egészséges sejteket faló, terjeszkedő, gyilkos hajlamú rákot. Olyan jóakarók, a mi jóakaróink, akik hiszik, vallják, mondják, hirdetik és terjesztik, hogy a rák gyógyítható. Kimondják, leírják, szórólapon terjesztik, ösztökélnek, nógatnak, reményt élesztgetve, mert ők ezt biztosan és tévedhetetlenül tudják, hogyne tudnák, jobban tudják, mint Kövesdi, jobban, mint az onkológus professzorok, akik azért láttak már karón tumort. Lökdösnek, taszítanak a jó felé, megoldást kínálnak, megelőzésre biztatnak, engem is, a rákkal összeismerkedő, a halállal épp most barátkozó pácienst. Mert igenis, tehettem volna magamért! Elé mehettem volna szörnyű bajomnak, éppen csak oda kellett volna figyelnem a kezdeti stádiumban az immunrendszerem följavítására, mindig is éreztem én, hogy erősítenem kell az immunrendszeremet, mert ez a születésemtől magammal cipelt, hatvanhat év alatt rám romlott, gyöngécske rendszer előbb-utóbb fölmondja a szolgálatot, nekem meg hamarosan rossz végem lesz. Ki tudja, mikor, hány év, hány

évtized végigélése közben és után. De hogy bajom lesz vele, az biztos, ahogy a többi öregkorig jutott sorstársamnak is baja lett, halálos baja, bele is pusztultak, szépen, sorban, egymást követve. Mi sem természetesebb, falnom, szó szerint habzsolnom kellett volna a gyógynövényeket, vitaminokat, macskakarmot, vörös szőlőmagot, és más antioxidánsokat. Úgy sajnálom, hogy nem tettem meg, és még inkább sajnálom, hogy nem vettem észre, mikor voltam, mikor jutottam a kezdeti stádiumba, mert én egy megveszekedett barom vagyok, aki csak úgy él bele a világba, és mással se törődik, mint hogy gyöngítse az amúgy is rozoga lábakon álló immunrendszerét, és antioxidánsok helyett rizses hurkát és csípős házikolbászt egyen, meg fokhagymával átkent, paprikával megszórt abált, és pörcösre sütött húsos szalonnát, amihez nem átall tükörtojást sütni, szétfolyós lágyra hagyva a sárgáját, és hogy körömpörköltet faljon, meg pacalt, amibe ugyancsak belefőz néhány sertéskörmöt, hogy összeragadjon a szája, és egymáshoz tapadjanak az ujjai. Igen, gyalázatosan éltem, és felelőtlenül tömtem magam. Antioxidánsoktól mentes, chilivel és őrölt borssal meghintett ökoruszály levest szürcsölgettem, és egymás után nyakaltam be az illatos sárgarépákat, zöldségeket, zellereket, és agresszív szenvedéllyel szopogattam végig a csonton remegő marhacobákokat. Tudnom kellett volna, hogy a hús, és a stressz savasít! Azt is, hogy a rák ellenszerei, a zöldségek, a gyümölcsök és a jó ízű nevetések lúgosítanak! Talán az a legjobb, azzal győzhetjük le a rákot, ha nevetve faljuk a sült tököt, a spenótot és a kelkáposzta főzeléket. Lám, nem elég, hogy ilyen elvetemült módon állítottam össze az étrendemet, arra sem voltam képes, és ez az igazi méreg, hogy méregtelenítsek, és hogy átessek egy komolyabb béltisztításon, meg egy-két savtalanításon, pedig mi sem egyszerűbb, mint a belek időnkénti tisztítása. Inkább fogyasztottam volna korlátlan mennyiségben zöldséget és gyümölcsöt, nem csak

úgy, ahogy én tettem és ettem: ímmel-ámmal, naponta elszemezgetve egy-két szőlőfürtöt, elrágcsálva néhány almát, körtét, kivit, banánt, őszibarackot, és akár kilónyi kajszit is megeszegetve, ha eljött az érés ideje. A zöldségek bevitelével is hadilábon álltam, úgy fest, kevésnek bizonyult a reggelente fölszeletelt és elrágcsált zöldpaprika, a gyerekkorom óta imádott, két pofára evett paradicsom, a retek, a zöldhagyma, a póréhagyma, a napközben csemegézett saláta, meg az imádott kovászos uborka. Mért is nem figyeltem oda, hogy belém kerüljön minden, ami meggátolja a daganat kialakulását, minden, ami pofán vágja a falánk sejtet. Ettem volna több jól fölszívódó cinket, kalciumot, szelént, fagyöngyöt, kóstolgattam volna vérehulló fecskefüvet, finom körömvirágot. Nem kellett volna kiskoromtól mellőzni a tengeri algát, és jobb lett volna, ha óvodáskoromban nem finnyáskodok, és leküzdöm a torkomon a kagylót, makrélát, heringet és tonhalat. És nem kellett volna folyton félrelökdösnöm a napköziben és a menzán a narancsot, a mandarint és a banánt, és citromot kellett volna a teámba facsarni, nem pedig rákkeltő citrompótlót, és többször kellett volna szemezgetnem máriatövis magot. Ahelyett, hogy nyakláncot fűztem volna össze a pajtásaimmal, zabáltam volna föl az összes gyermekláncfüvet. Ma sem értem, mért nem gondolkodtam pozitívan, mért nem éltem derűsebben, mért nem voltam vidámabb, vagy ha már nem voltam, mért nem változtattam rajta legalább most, amikor daganat alakult ki a hasnyálmirigyemben. Hibáztatom anyámat is, aki sosem vitt el légzésterápiára, se reflexzóna masszázsra. Az meg már az én saram, hogy nem maradtam meg a napi grundfoci és úszás mellett, pedig hát a mozgás elengedhetetlen, ehelyett megelégedtem a természetjárással, az erdők becserkészésével, és az esetenkénti kocogással. Mindig is trehány voltam, és félvállról vettem az életet, arról már nem is beszélve, hogy híján voltam a rák megelőzésére kiváltképp alkalmas, lélekemelő

szeretetnek, meg a ma már a rák gyógyírének is nevezett önszeretetnek. Szégyellem, hogy sem magamat nem szerettem soha eléggé, sem másokat, csak éltem bele a világba, és sosem tudtam kimászni a folyton sarkamban topogó, egymást érő érzelmi traumákból, most meg, amikor Kövesdi megmondta, hogy hamarosan meg fogok halni, képtelen vagyok akarni, egyáltalán: nem is akarom megoldani a problémámat, és még csak arra sem vagyok képes, hogy erősen higgyek a gyógyulásomban. Ráadásul igaza van ennek a reményt keltő szórólapnak, ezek a rohadt szintetikus gyógyszerek valóban halálos ellenségei az amúgy is gyönge immunrendszeremnek, ugyanúgy, mint a kemó, mely reményt éppúgy nem ad, mint az összes egyéb kezelés, de e percben, kényszerhelyzetben, szóval egyelőre nem tud jobbat és hatásosabbat nyújtani az orvostudomány, szóval ez az ördögtől való kemó egyszerűen pusztítás, tessék tudomásul venni, kedves haldokló! Azon kívül pedig, tessék megvásárolni és elolvasni az ország legismertebb, és legelismertebb füves emberének az alább ajánlott könyvét, mely szépen, részletesen és közérthetően magyarázza el a rák természetét, és minden érintettnek, rákos betegnek és hozzátartozónak, érdekes és izgalmas olvasmányt kínál. A könyv természetesen megrendelhető, daganatos betegeknek kedvezmény!

Azt hiszem, messze vagyok a kezdeti stádiumtól, a legfőbb problémámat megoldottam, a szeretet bennem él, és önszeretetben sincs hiányom. Igaz ugyan, kifordul belőlem mindenféle gyümölcs és zöldség, hús és tésztaféle, de nem adom föl, holnap pedig, hátha nem késő, hozatok Diával néhány szál gyermekláncfüvet.

„egy ilyen ember
múlt időbe kerüljön?!
A föld és ég előre
készülhet általános siratásra."

(Csorba Győző: Gyógyíthatatlan)

Zoltánnak sikerült a harmadik kocsi mellé kerülnie, így aztán lesegíthette Lídiát.

– Hogy utazott, kisasszony? – kérdezte, amikor átvette tőle a táskáját és a csomagot. – Hagyd csak, viszem – mondta, amikor Dia kardoskodni kezdett értük, hetek óta egy négykilós gyereken edződöm. Itt állok a nagyállomás előtt.

Leballagtak a lépcsőn. Zoltán ajtót nyitott Diának, aztán beült a kormány mögé.

– Nem időzhetünk egy percet sem, a melót hagytam ott. Kiviszlek hozzánk, de aztán még vissza kell jönnöm. Este még lesz időnk dumálni – mondta, és indított.

Végighajtottak a sugárúton, a Kelemen utcán, majd Oskola utcáról ráfordultak a régi hídra.

– Gyönyörűek a muskátlik! – mondta Dia.

– Gyönyörűek bizony – bólogatott Zoltán. – De majd nézd meg a mieinket!

– Bódog kedvenc virága volt – mondta Dia. – Az elhervadt viráglabdákat egyenként tördelte le, és közben szagolgatta a tövüket. Hamisítatlan muskátli, ezt mondta. Hogy gyerekkorától kezdve az orrában őrzi ezt az illatot.

– Ezt az élményt Marci is begyűjtheti a tanyán – mondta nevetve Zoltán. – Jövő nyáron már saját kezével tördelheti le a szirmokat.

– Aranyos a kis pulya? – fordult felé Dia.

Zoltán szeme felragyogott.

– Kibeszélhetetlen! Majd meglátod! Legszívesebben otthon lennék egész nap. Minden percért kár, amit távol töltök tőle.

Most Zoltán fordult Dia felé.

– És te hogy vagy, Dia? Hogy van a lelked?

– Egyszerűen szólva a nehéz hónapokat nehéz napok követték, és máig sem fogytak el. Tudod, Zoli, amíg élt Bódog, iszonyatosan szenvedett, de akkor is velem volt, és vele lehettem. Most én szenvedek a hiányától.

– Mi, akik nem estünk át effélén, ezt a fájdalmat nem ismerjük. Fölfoghatatlan, mit kellett átélnie –, mondta Zoltán.

– És az is, hogy nekem mit kellett átélnem. A fájdalmat pedig tényleg nem ismerjük, Zoli. Nem ismerhetjük meg. Egyszerűen képtelenség. Vágtad már el az ujjad, vagy volt, hogy megszúrtad magad. Talán égetted már meg a kezed. Megfeledkeztél arról, hogy forró a tepsi, vagy feltüzesedett az edény. Persze, amikor hozzányúltál, feljajdultál, és fájt is, de az a fájás semmi ahhoz képest, amit Bódog érezhetett. Az inkvizíció kínzókamráiban, igen, talán ott élhetett át ehhez fogható fájdalmakat a megkínzott. Talán a kínzás okozhat akkora fájdalmat, amit Bódog az utolsó napjaiban érezhetett, illetve érezhetett volna, ha nem kapja meg a napi morfium adagját.

– Te adagoltad?

– Külön engedéllyel, Kövesdinek köszönhetően. Az infúziós állvány ott állt az ágya mellett. Minden délelőtt tíz órakor elindítottam a morfium csepegtetését, mert ilyenkor már kibírhatatlan fájdalmai voltak. Morfium nélkül ez már nem megy. Egyik délelőtt, úgy két héttel a halála előtt ő kérte, szinte követelte, ragaszkodott hozzá, hogy még ne kezdjem el adagolni a morfiumot. Próbára akarta tenni magát. Hogy vajon képes-e elviselni a fájdalmakat. Azt gondolta, ki lehet bírni, hogy ő kibírhatja a kibírhatatlant. Aztán percek múlva üvöltött, hogy gyógyítsam, mert belepusztul. Hogy adjam a

morfiumot, mert még élni akar. Aztán, amint szétáramlott a szervezetében, elszunnyadt, és attól kezdve csak szurtyogott, szuszogott, és végigaludta a napot. Másnap reggel minden kezdődött elölről. Amikor volt annyi ereje, írt néhány sort a füzetébe, aztán vagy maga mellé tette a tollal együtt, vagy kiesett a kezéből ez is, az is, aztán amint megkapta a morfium adagját, elszunyókált, és mintha minden a legnagyobb rendben lenne, átaludta a napot. Reggelente szót válthattunk, egy órán át észnél volt, a fájást sem érezhette annyira, de aztán kénytelen voltam mindent ugyanúgy csinálni, mint egy nappal korábban, indítottam az infúziót a morfiummal. Ha nem kapja meg a napi adagot, nem bírta volna ki ép ésszel. Akarta ő, ki akarta bírni, azt hitte, hogy ha készül rá, ha jó előre trenírozza magát, ha lelkileg felnő a megpróbáltatáshoz, akkor kibírja. Ezt gondolta, mert ép ésszel ezt gondolja az ember, és pláne ezt gondolta Bódog. Csakhogy egy idő után, a legkritikusabb napokra szó szerint értelmét veszti az ép ész. Nincs ép ész. Illetve ha lenne, akkor állna meg. A fájdalom észveszejtő dózisa megállítaná.

– Tudható, hogy honnan indulhattak a fájásai?

– Egyszerű és kézenfekvő lenne azt mondani, hogy a hasnyálmirigyétől, a daganattól, de azt hiszem, nem így volt. Mindenhonnan jöttek, minden szervéből, testének minden pontjából. Hogy megértsd: az utolsó napokra szétesett a hasnyálmirigye. Június végétől a száján ledugott csövön keresztül csordogált ki az a sárgás folyadék, amit egy hozzá nem értő nyálnak gondolna, miközben az nem volt más, mint a lebomlott hasnyálmirigye.

– Jóságos ég! Ilyen állapotban evett ő még bármit is?

– Nem, dehogy, ekkor már enni se bírt. Szeretett volna, bár ezt is csak félve mondom ki, de alig evett. Volt, hogy megkívánt valami ételt, de ha megfőztem, amit kért, két falatnál többet nem bírt megenni belőle, azt is csak ímmel-ámmal.

Maradt a folyékony vitamin. Abban minden benne volt, amire szüksége volt, vagyis hát lett volna a szervezetének. Félliternyi kakaószínű lötty. Ebből naponta minimum egy flakonnal meg kellett volna innia, de ez sem mindig ment le a torkán. Csontvázzá lett, legalább harminc kilót fogyott, hisz láttad. Zoli, a könnyem csorgott, ahányszor fürdettem, zuhanyoztattam, vagy áttörölgettem a testét. Utolsó napjaiban a kezét ökölbe szorította, hiába próbálkoztam avval, hogy kihajlítsam az ujjait, nem sikerült. Kezembe akartam venni a kezét, szerettem volna éreztetni vele, hogy mellette vagyok, hogy segítek neki, hogy számíthat rám, de csak az öklét foghattam meg. Görcsösen szorultak össze az ujjai, szétfeszíthetetlenül. Az ujjhegyei lassacskán elhaltak, idő után szó szerint befeketedtek, már nem ért odáig a vérkeringése. Akkor sem hazudnék, ha kimondanám, Bódog ekkorra részben már meghalt. Halott volt. Ilyen végelgyengült állapotban az embernek előbb az ujjai halnak meg, aztán a kézfeje, meg hát a fülei, mert azok is befeketedtek, körben, a fültöve fekete volt. Aztán a hátán is befeketedett, Eleinte azt gondoltam, hogy fölfekvések. Hintőporoztam, azzal hitegettem magam, hogy ez segíthet, de nem segített, nem segíthetett rajta. Bódog, ahogy más rákosok is, apró darabokban, testrészenként halt meg. Így van ez, Zoli! Látod a szenvedőt, és próbálod elhitetni magaddal, hogy csupán rosszabbodott az állapota, közben eszedbe sem jut, nem akarod, hogy eszedbe jusson, hogy az, ami történik, nem más, a közelítő halál.

– Embertelen szenvedés – morogta Zoltán.

– Az. És nagyon is emberi. Élete két utolsó napján már folyamatosan folyattam belé a morfiumot. Szakadatlanul. Ekkor már semmire nem reagált. Néha felszökött a láza, csurgott róla a víz, próbálta lerúgni magáról a takarót, már a meztelen testére terített egy szál lepedőt se bírta elviselni. Emlékszel, amikor megérkeztetek Marcival, azt mondtam, hogy beszélni ugyan

nem tud, de érti, ha beszéltek hozzá. Ne haragudj, Zoli, nem mondtam igazat. Az az igazság, hogy nem értette, nem érthette a szavaitokat. Sürgettem az érkezéseteket, mert tudtam, bármelyik percben föladhatja, és amikor már tudtam, mikor értek oda, levettem az infúziót, kivettem a szájából azt a rettenetes műanyagcsövet, és alaposan áttöröltem a száját. Gondoltam, jobb lesz, ha így látjátok. Nem többet, tíz percet kellett így átvészelnünk. Aztán vagy szerencsénk volt, vagy csoda történt: emlékszel, amikor Dóra szólongatta, próbált beszélni hozzá, mintha fölnyitotta volna a szemét, és tényleg úgy tűnt, mintha válaszolni akart volna neki. Még egy pillanat, észhez sem tértünk, és Bódog már úton volt. De ezt csak neked mondtam el, Zoli.

– Persze. Dórának a fele is sok volna.

– Talán egyszer. Egyszer majd. Ha ugyan.

– Egyetértek.

Zoltán kitette az irányjelzőt, lassított, befordultak a tanyához vezető földútra.

„Ne amikor úton leszek
itthon köszöntselek
végső vendégem
kivel elmegyek.

mert így majd mindent vihetek
s a föld mélyébe egy
olyan tér aki
befejeztetett"
(Csorba Győző: Megjárván messzi földeket...)

Amikor 1972-ben megszületett Dóra lányom, akiből a te anyukád lesz (lett!), egyszerre voltam boldog és boldogtalan. Sacit, a nagyanyádat, aki Bércesi Saroltaként, két évvel a németek kiverése, az oroszok bejövetele és fészekrakása után látta meg a napvilágot reggel vittem be a szülészetre. Erős és gyötrő fájások kínozták, várható volt, hogy hamarosan szülni fog. Délután visszamentem. Szerencsém volt: pár perc múlva megindult a szülés. Hallhattam, amikor fölsírt. Apás szüléssé alakult anyukád születése. Megnézhettem, hogyan vágják el a köldökzsinórt. Láthattam őt véresen, mosdatlanul, végignézhettem a fürösztését, és enyém lett az a pillanat is, amikor nagyanyád mellére tették, hogy előrebukott fejjel ott pihenje ki a születés fáradalmait. Sarolta boldog volt. Jobbjával a testét ölelte, balja pedig a meg-megbillenő fejecskét támasztotta meg. A Piéta, Michelangelo Piétájának képe villant föl előttem. Előbb nem is értettem, miért épp ez a szobor. Anyaság. Anyasors. Anyának lenni. Pattogtak bennem a szavak, és tisztult a kép. Az járt a fejemben, hogy az anyák halálra, majdani meghalásra szülik meg kicsinyüket, miközben a maguk boldogságáért történik minden, amit az ösztöneiknek engedve meg kell tenniük. Nem halhat ki a család, jönniük, születniük kell az utódoknak, ahogy most majd neked is meg kell születned. Amikor

soraimat olvasod, vagy két évtizednyi időt éltél már, ennyivel araszoltál közelebb életed végéhez. Hogy mennyire vagy tőle, tudhatatlan, egyedül az tudható, mennyit vágtál már zsebre a neked szánt időből. Becsüld meg hát, ami már megvolt, nagy kincs!

Hamvas Béla (olvasd, amint megérsz rá!) azt mondja valahol (azt hiszem, a Patmosz I-ben), hogy *„Ami nem ismeri a halált, az nem él."* Ez a mondat nem egyszer furakodott át az agyamon, aztán egyszer csak valamiféle választ raktam össze, csak úgy, magamnak, talán, hogy erősítsem a lelkem, talán, hogy győzködjem magam, hogy megértsem a legfontosabbat. Azóta Hamvas mondata és a magamé párban jönnek-mennek bennem, egymásnak felelgetve, jó barátként replikázva: haláloddal fizetsz az életedért. Amikor ez a mondat eggyé lett, azt forgattam a fejemben, hogy elkövetkező éveim során történjék bármi is velem, kerüljek akármilyen helyzetbe is, érjen el bármiféle betegség, baj, szenvedjek végzetes balesetet, nem fogok siránkozni, nyavalyogni, bosszankodni, dühöngni sem. Nem, mert akárhogyan is lesz, bármiképpen is zárul, akárhogy is ér véget az életem, akárhány leélt évet mondhatok magaménak, ha az utolsó perceimben eszméletemnél leszek, hálás leszek a sorsnak, hogy megszülettem, hogy itt lehettem, hogy élhettem. Soha semmi, érted, soha semmiféle élmény, öröm nem ért volna, nem jutott volna nekem, soha semmit nem kaptam volna, és soha semmit nem adhattam volna, ha nem születek meg. Ha nem adatik meg, hogy éljek. Mindegy mennyit. Nincs jelentősége. Amit kaptam, élőként kaptam. Amit adtam, élőként adtam. Kaphattam, adhattam. Arra gondoltam mindig, mégis csak itt voltam. Itt éltem ezen a földön, sorstársaimmal és kortársaimmal, milliárdnyi halálra született, rettegő, halálfélelemben élő emberrel. Tudható, mert nem titkolható: mindannyian ugyanúgy végezzük, egyikünk sem bújhat el a halál elől, mindegy, világos van vagy sötét, rád talál. Hatvanhat évet kaptam. Kétszer annyit, mint Krisztus. Mért

volna okom keseregni, bosszankodni, istennel perlekedni? Ennyi jutott nekem, nem leszek, nem lehetek elégedetlen. Évmilliárdok múltak el nélkülem, anélkül, hogy egy picinykét is tudtam volna erről a varázsos világról, a megismerhetetlen, a roppant méretű, végtelennek mutatkozó világmindenségről, a káprázatos és félelmetes kozmoszról. Most, hogy a halállal egymáshoz közelítünk, annyit már ide véshetek, hogy ha nem is tudok eleget, de azt legalább már tudom, hogy van egy, az emberiséget a hátán hordozó bolygónk, amely nagysága ellenére is csak picurka, és hát van egy roppant méretű napunk, mely törpévé lesz, ha a kozmosz óriásaihoz viszonyítjuk. Ha csupán ennyit tudok erről a félelmetes mindenségről, már akkor is megérte ide születnem. Ez a csöppnyi tudás arra és ahhoz is elegendő, hogy picurka lényemet ne értékeljem túl. Hogy jól helyezzem el magamat ebben az emberi ésszel fölfoghatatlan méretű világegyetemben. Hogy sem az életemet, sem a halálomat ne vegyem túl komolyan. Hogy megértsem: csak akkor nyugszik meg a lelkem, csak akkor leszek képes elviselni a halandóság testet-lelket megremegtető érzését, ha rendbe rakom a gondolataimat, és ha a mindenség egészéhez igazítom az életemet és a halálomat. Ha megértem, hogy az életemet, létezésem örömét, a földön töltött éveimet kell boldogan fogadnom, és nem szörnyűséges tragédiaként rettegnem a tudható véget. Bár minden halál dráma, de akkor is, mégis csak diadal és örömünnep az élet. Erről a drámai pillanatról kell másképp gondolkodnunk ahhoz, hogy ne világrengető tragédiának tekintsük a halálunkat.

Amíg egészségesnek mondhattam, egyvégtében erősítgettem magamat. Ezt a gondolatot próbáltam beágyazni az agyamba, ezt próbáltam magamévá tenni, erre építgettem az életemet, ez vált filozófiámmá. Születhettem, tehát halhatok. Tudom, ahogy Hamvas is rögzítette: *„Ami nem ismeri a halált, az nem él."* Tudat. A tudatunk. Minden bajunk, bánatunk, szenvedé-

sünk, rettegésünk, kínjaink okozója. De gondold csak meg: élsz, és ez óriási dolog. Élsz, tehát ismered a halált. A halált is. Élhetsz, tehát tudomásul kell venned, hogy meg kell ismerned a halált is. Élhettél, tehát meg kellett ismerned a halált. Egyiket akarod? Fogadd el a másikat is! Akarod az életet? Akard a halált is! Telhetetlen, aki végtelen életet akar magának. Aki halhatatlanságra vágyik. Kapzsi, aki az életért kapaszkodik, de eltolja magától a halált. Erősnek születtél. Élni akartál. Meg akartál maradni. Akkor hát légy erős, és akkor is maradj az, amikor haldokolnod, amikor meghalnod kell. Erőszakosan, harciasan, görcsösen kapaszkodva akartad az életet, akkor hát a végén fogadd szelíden, békésen és megnyugvással a halált. Tedd kerekké az egyszeri létedet! Születhettél, élhettél, akkor hát halj meg nyugodt szívvel. Föléltél mindent, élvezhetted az életet, hát eljött a pillanat, ki kell egyenlítened a számlát. Halálodd al fizetsz az életedért.

Itt tartok most, kedvesem. Most érkeztem el életem legfontosabb időszakához. Mától tudom, hogy nagyjából hány napom maradt hátra. Olyan öröm ért, ami nem mindenkinek jut ki: tudhatom, hogy körülbelül mikor fogok eltávozni ebből a csodaszép, csupa derű, igaz, nem egyszer bemocskolt, meggyalázott világból. Ez pedig óriási dolog! Mindig erre vágytam. Arra, hogy tudhassam a véget. A végemet. Életem végét. Mindig is efféle tervező ember voltam: alap, fal, tető. Születés, élet, halál. De ne titokban, ne sunnyogva érkezzen. Jöjjön nyílt sisakkal, hogy egymás szemébe nézhessünk. Jöjjön, és nyújtsa be a számlát! Itt vagyok, nem futok el, halálommal akarok fizetni az életemért. Nem távozhatok úgy, hogy rendezetlen a számlám. Kérlek, ne gondolj se hősködőnek, se hősnek! Nem vagyok hős. Ide vésem: félek. Nem úgy, mint a gyávák. Semmi sem érdekel annyira, hogy bármi miatt is rettegjek. Attól a pillanattól félek. Attól az egyetlentől, amelyik akkor jön el, a legvégén. Hogy mi történik akkor. Ez izgat.

Azt hiszem, akkor lenne teljes, jó véggel záruló az életem, ha az utolsó pillanat után még kaphatnék egy percet, hogy villámgyorsan elmondjam, milyen volt az a pillanat. Hogy mit éltem meg, mit éltem át, amikor meghaltam. Elfogadom, hogy az már nem tartozik a megmutatható, az ábrázolható, a megismerhető, az ember által „megélhető" világba. Jó szó a túlvilág. Azon túl. Túl van azon, ami az ember számára még megismerhető, túl ezen az ismert világon. A születésem előtti időt is túlvilágnak gondolom. Az életemen túli világnak. Mert túl van az életen. Akár így is mondhatnám: életen inneni világ. A világmindenségben mérhetetlen az idő. Nap és föld mozgása nélkül minden csak időtlen lebegés a kozmosz e csücskében. Világosság és sötétség váltogatja egymást, mérhető utazássá vált a földi lét, tehát mérünk, hogy tudjuk, amit tudnunk kell. Egy másik galaxisból szemlélve a mi galaxisunk is időtlennek látszana. Hogy túl vagyunk valamin (a halálunkon), vagy innen vagyunk valamin (a születésünkön), édes mindegy. Ez is, az is az életünkön, a létünkön túl van. Mitől is kellene félnem? Mitől kellene félnünk? Roppant és félelmetes erők mozgatják a megérthető, ugyanakkor ki- és megismerhetetlen világot. El tudod képzelni, de inkább így fogalmazom: ezek után képes vagy elképzelni, mit is jelentesz ebben a rettenetes világmindenségben? Képes vagy-e fölfogni és elfogadni a jelentéktelenségedet? Én most erre teszek kísérletet. Talán csak győzködöm, erősítgetem magamat, nem tudom, de hasznomra van. Kimondottan hasznomra válik. Talán ez segít legyőzni, leküzdeni a félelmemet. Ezáltal értem meg a sorsomat, az életemet, a halálomat. Próbálom megérteni a születésem előtti és a halálom utáni nemlétemet. Hamvas is segített, de magamon is segítettem, és segítek e percben is. Végleg elfogadtam az imént már leírt négyszavas mondatomat: „halálommal fizetek az életemért."

„hogy mind bölcsebbnek kéne lennem
s nem megragadni a tömegben"
(Csorba Győző: Vér, zavar, béke...)

„Halálommal fizetek az életemért."

Ha elgondolkodsz ezen a négy szón, és úgy véled, túlontúl leegyszerűsítettem a történést, ezt a tényt, életem bevégzéséről írt szavaimat, és azt gondolnád, hogy ennél mégis csak többről van szó, kérlek, tedd mérlegre az életed, ahogy én is nem egyszer mérlegre tettem. És mindig sikerült megnyugvásra lelnem. Hamar rájöttem, hogy ha képes vagyok elszakadni a belém fészkelő fájdalomtól, ha meg tudom értetni magammal, hogy a világhoz, a világmindenséghez képest porszemnél is kicsinyebb, semmit sem érő az életem, kisimult az arcom, és mosoly szökött a szám sarkába.

Először csak az életemet vizslattam. Fontos, hogy éljek? Igen, ennél semmi sem fontosabb. Ha valami fontos, akkor ez: élnem kell. Élnem kell még valameddig. Mi más járhatott volna a gondolataimban, mint a fájó vég. Hogy onnantól kezdve nincs tovább, nincs más világ, nincs feltámadás, nincs kibúvó, semmi sincsen. Attól fogva csak a semmi van. Hányszor mondjuk ki, amíg élünk: ó, az semmi! Semmiség! Nincs abban semmi! Semmi ez ahhoz képest! Kimondjuk, de fogalmunk sincs, mert erről egyszerűen szólva nem is lehet fogalmunk, hogy mi is az a végtelen, végtelenségig eltartó, tapinthatatlan, megmagyarázhatatlan semmi. Egyáltalán: létezhet valami, aminek nincs vége?

Tudat. Igen, ez a mi alapgondunk. Hogy tudatunknál vagyunk. Hogy van ez az istenadta, csakis a rettenetes fájdalomra jó tudatunk. A halál fájdalmát érzékelő tudatunk. A meghalásunkat földolgozni képtelen, a meghalásunkat végigélő, és fölfogni igyekvő tudatunk.

Szóval mérlegre tettem az életemet, az egyszeri létemet, és oda jutottam, hogy minél nagyobb súlyokat teszek a mérleg másik serpenyőjébe, annál súlytalanabbá válik az én életem.

Magam után a családtagokról gondolkodtam el, meg a rokonokról, akik a legrégibb ismerőim, és legközelebb állnak hozzám. Ők azok, akiknek föltehetően fájdalmat okozok a távozásommal, és nehezen viselik majd az elvesztésemet. Az idő mindenre orvosság, a fájdalom múló érzés, idő múltán begyógyulnak a sebek, évek múltán már kevésbé hiányzom a családból. Pár év, és mintha ott se, mintha nem is lettem volna.

Kár, nagy kár, hogy hangomat, egyetlen szavamat, egyetlen megfogalmazott mondatomat sem hallhatod. Az ember a hangjával, csakis hozzá köthető orgánumával, hanghordozásával, beszédmodorával együtt válik igazi, senkihez sem hasonlítható személyiséggé. A végső tragédia pedig: füledből a meghalt, a távozó hangja veszik ki legelébb. Darab időig még ott marad füledben a hangja, talán egy, talán pár évig, de mivel nem hallod, mivel soha többé nem hallod, elsatnyul zenéje, megkopik muzsikája, és a múló idő megeszi az orgánumát, hangszínét, szavai ízét, mondatai fordulatait, mindent, mindazt, amivel kapcsolatot teremtett veled, és mindazokkal, akikkel szót válthatott életében.

Arcát, vonásait, karakterét, úgy ahogy megőrzöd, és ha fakulnak az emlékek, fényképalbumot lapozgatsz, képeket nézegetsz, és elmélázol azon, ki is volt ez az ember? Hogy egyszer, valamikor régen volt, élt ez az ember. Egyszer volt, és soha többé nem lesz. Eszedbe jut majd, hogy amikor ezek, illetve azok a képek készültek, sem ő, sem a mellette állók, sem a fotográfusok nem gondoltak arra, hogy a képek egyszer majd csupán emlékidézők lesznek, és a rajtuk lévő alakok holtak, végzetesen élettelenek. Csak bámulod, visszaidézed arcát, mimikáival, kíváncsi tekintetével, aprócska rezdüléseivel, és próbálsz agyáig hatolni, lelkét keresni, kibontani holtból az

élőt, és döbbenten érzed, nem megy, nem mozdul, nem rezonál, nincsenek reakciói, semmi, ami az élet jeleit mutatná. Idő múltán már csak a képeit, a róla készült képeket, és nem őt ismered föl. Sajnálom, hogy soha nem fogunk beszélgetni. Hogy nem szólhatok hozzád, hogy nem beszélhetsz hozzám. Így, ahogy üzeneteimet írom, csöppnyi esélyünk marad arra, hogy valamit mégis csak tudjunk egymásról. Pontosabban, jaj, istenem, nem az álmaimat kéne leírnom, hogy te tudj valamit rólam. Valami személyeset. Amit írok, csak neked szól, a füzeteimben kizárólag hozzád szólok, neked beszélek. Hang nélkül hangoskodom.

Később aztán a barátokat és alkotótársaimat mustráltam végig, őket emeltem magam mellé, azokat, akik talán még a családtagoknál és rokonoknál is jobban ismerik az érzéseimet, mélyebben belelátnak az életembe, jobban átlátják sajátos küzdelmeimet. Ők azok, akik majd elmondják, hogy űrt hagyok magam után, hogy sajátos színfolt voltam a magyar irodalomban. Pár napon át rólam beszélgetnek, megírják nekrológomat, írnak arról, hogy mit jelentettem számukra, hogy tanúi voltak küzdelmes életemnek, hogy semmit sem kaptam ingyen és ajándékba, és folytatják munkálkodásukat. Még pár hét, és legföljebb akkor jutok eszükbe, amikor könyvespolcaikon keresve egyszer-egyszer kezükbe kerül valamelyik porosodó, feledésre ítélt könyvem. Kimondhatom: bárhány szálat is tettem hozzá irodalmunk színes csokrához, akkor is elfeledetté leszek, ha műveimről azt tartják, nem feledhetők. Hiszen oly sok, nálam sokkal, de sokkal jelentősebb írót adott már át a feledésnek az újabb, és még újabb kor olvasója, oly sokan vannak és voltak, akik nálamnál is eredményesebben, sikeresebben és több reménnyel vésték be nevüket a honi irodalom dicsőségfalába, és lám, őket, műveiket is alig őrizte meg az emlékezet. Szóval, hidd el, hamar rájöttem: feledhető és feledésre ítélt vagyok, akár emberi lényként, akár íróemberként.

Ha pedig az olvasóimra gondolok, és igen, őket is mellém emeltem, bele kell törődnöm, hogy neves elődeim sorsa jut nekem is: kortársaim még talán őrizgetik könyveimet, talán egy kicsinykét utódaikban is bízhatok, aztán pedig minden a vakszerencsén múlik.

Alig remélhetem, hogy évtizedek múltán akadnak majd, akik leporolják, esetleg el is olvassák valamelyik, kicsivel talán jobb sorsra érdemes könyvemet.

Továbbléptem, átugorva az országhatáron, a tengereken és az óceánokon, eljutva mindazokhoz az ismeretlen kortársaimhoz, akik ugyanannyit tudnak rólam, mint amennyit én róluk: semmit. Mit is tudhatnék például Kína milliárdnyi embertömegéről, abból akár csak egyetlen emberről is? Tudhatok-e bármit is az indiai milliárdokról, a soha nem látott észak-amerikai és dél-amerikai sokaságról, Ausztrália bennszülötteiről és bevándorlóiról, a szibériai oroszokról? Ahogy ők nem tudnak rólam, én ugyanúgy nem tudok, nem tudhatok róluk semmit sem.

Jelenthet-e a nagyvilágban bármit is az életem vége? Hogyan is jelentene, mikor az életem sem jelent, az életem sem jelentett semmit számukra. Sem az életem, sem a könyveim, a pályám. Tudod, ahhoz, hogy megnyugvással gondoljak az elmúlásomra, magamban mindezt helyre kellett tenni. Helyre kellett tennem magamat a világban. Meg kellett határoznom, hol a helyem a mindenségben. Meg kellett értenem, mi több: meg kellett értetnem magammal, hogy a kicsinynél is kisebb vagyok. Ahogy a tudósoknak az atomig el kellett jutniuk ahhoz, hogy kimondhassák: a kicsinynél is van picinyebb. Aztán tovább, az atommagot fölépítő semleges neutronokig és a pozitív töltésű protonokig, a mikroszkóppal sem érzékelhető kvarkokig, hogy a picinyről is kimondhassák: nála is van kicsinykébb, hogy annál is létezik parányibb. Így értettem meg, ezáltal már képes voltam megérteni, hogy kicsinységem annál is kisebb, amilyen picinyke, amilyen mikró lény vagyok.

Ettől kezdve már csak a világ egészéhez mértem magamat, megbékélve a semminek is alig mondható létemmel. Ahhoz nem volt szükségem túl hosszú időre, hogy ezt az imént hatalmasnak, kolosszális méretűnek mondott világot, a mi földi világunkat, a földet, és a földhöz köthető világot is kicsinek, nagyon-nagyon kicsinynek lássam. Földünket beleillesztettem a világmindenség általunk érzékelhető, Naprendszernek nevezett, az Univerzum egészéhez mérve ugyancsak aprócska részébe, és egyre inkább könnyebbnek, mondhatnám, súlytalannak éreztem a nemrég még pihekönnyűnek gondolt énemet. A Tejútról nézve, ebben a csillagközi térben már maga a hatalmas Föld, a mi szédítő nagyságúnak érzékelt világunk is tollpihényi semmiségnek tűnt, és már gondolni is alig mertem a milliónyi csillagból és bolygóból álló galaxiscsoportokra.

Csak azért engedtem teret képzeletemben a világmindenség legtávolabbi zugainak, hogy létem semmiségét felfoghassam. Az Univerzum széléről, a végtelenség végének peremérő szerettem volna visszatekinteni magamra, az oly fontosnak gondolt, de végeredményben semmit sem jelentő létemre. Hála az égnek, hála az égieknek, sikerült. Sikerült megértetnem magammal, hogy láthatatlan, érzékelhetetlen, kitapinthatatlan pontocska vagyok egy, az Univerzum végtelenségéből óriási távcsővel sem látható, az általunk Földnek nevezett bolygó kicsinyke területén.

Hát ez a semmi, ez a láthatatlan, sorsával megbékélt semmiség üzen most neked.

„Ez csak a test? Ezt kéne hinnem?
Inkább hinném hogy ez a minden"

(Csorba Győző: Inkább hinném)

Három nagy téma: a halál, a meghalásig kitartó élet, az emberi lét, benne az életet aranyozó szerelemmel, meg hát a szabadság, mely nélkül nem könnyű élni, és amelyért meghalni is érdemes. Az élni akarás mindennél erősebb, a halál pedig mindennél szomorúbb. Akkor is élni akarsz, ha nem vagy szabad, és akkor is félsz a haláltól, ha szabad vagy. Mindig foglalkoztatott, hogy vajon mit rejt, mit hallgat el előlünk egy végzetes helyzetben lévő, életéért küszködő nagybeteg, a magunkat még egészségesnek gondoló, a még nem rákos, nem haldokló, nem a halálra készülő emberek elől. A halálba átzuhanó ember sorsa érdekelt. Azé, aki már nehezen fékezhető rémületben él, aki már sejti, sőt némiképp már tudja is, hogy mi vár rá. Nyilván azért érdekelt, mert akkor is a halálra készültem, ha egyébként az életet tanultam. Mert ezzel a kíváncsiskodásommal, ezzel a más lelkében kutakodással is élni tanultam, akartam tanulni az életet, vagyis föl akartam készülni a halálra, pontosabban a halálom előtti legkritikusabb időszakra. Megéreztem, de talán tudtam is, hogy ezt éppúgy másoktól kell ellesni, eltanulni, mint bármi mást, akár egykoron a férfi szerepet, akár egy mesterség fogásait, akár a tudományt, akár egy hangszer használatát. Olyan voltam, mint a természettel barátkozó gyermek, aki szöcskék, tücskök, bogarak lábait tépegeti ki, békák hasát vágja föl, és rettegés nélkül szemléli a fölhasított disznót is, mert kíváncsi arra, amit addig sosem látott, hogy mi az, ami kívülről nem látszik. Hogy mi lehet odabent, mi van a test burkán belül. Gyerek voltam, olyan gyerek, mint

aki darabokra szedi a játékait, hogy megtudja, mi rejtőzik belül, hogy mi mozgatja, mi viszi előre, mi adja a hangját, mire épül az egész. Ahogy a felnőtt, a tudós ember a kozmoszt kutatja, hogy megértse az összefüggéseket, a bonyolult rendszer működését, az alapjait. Hogy megpróbálja megérteni, hogy mi, emberek hogyan és mi végre kerültünk ide, erre a holddal párban járó, életet adó bolygóra. Tudni akartam valamiről, olyasmiről, amiről a buta ember (vagy okos?, ki tudja?) nem akar tudni. Hogy milyen sors vár rám, ha én is, ha nekem is, ha velem is, ha egyszer magam is átesek, szóval, ha engem is ide, ilyen helyzetbe sodor a sorsom. Akkor is effélét játszik az ember, ha maga elé tesz egy almát, nem mozdul mellőle, és napokon át figyeli, mivé lesz, milyen folyamaton megy keresztül, míg végül elrothad. Nem féltem kutakodni. Inkább így: bátran kutakodtam, félelem nélkül. Talán épp, mert el akartam hessegetni a génjeimben hordozott, ösztönös, örökölött félelmet. Talán, mert épp ekkor kezdtem el összegyűjteni azt a bátorságmennyiséget, amelyről úgy gondoltam, elegendő lesz, elegendő lehet a majdani birkózáshoz. Nem a meghalást: a halált akartam tanulni, megszállottként. Az életet tanultam. Az élet utolsó szakaszát akartam megismerni, amely mégiscsak a legtragikusabb mind közül, épp, mert nemcsak sérülékeny, mint bármelyik időszak, de egyszeri, megismételhetetlen, kijavíthatatlan. Készültem, fölkészültem, föl akartam készülni valamire, ami előre nem tudható, de sejthető. Mára már tudom, éppúgy, ahogy minden egyebet, a meghalást is másoktól tanuljuk el. Azoktól, akik valamit már megtudtak, tudnak róla. Ellessük a tudhatókat, megtanulhatjuk a búcsúzást is, a méltó elköszönést. Ez sem könnyű.

Csokona Tamás barátom betegágyánál próbáltam meg tanulni, próbáltam megtanulni. Agydaganattal feküdt az onkológián, bejártam hozzá. Napokon át vívódtam, tétováztam, nem tudtam, mit tegyek, miről beszéljek vele, ha beszélgetünk, hazudjak-e vagy sem, biztassam, vagy ne, élesztgessem-e benne a reményt, vagy segítsem abban, hogy szembenézzen a valósággal, a sorsával. Hamar tisztáztam magamban, hogy nem vagyok képes sem hazudozni, sem becsapni, és arra sem vagyok alkalmas, hogy reményt keltve, tréfálkozva üldögéljek az ágya mellett, azt sugallva, hogy nincs is nagy baj, hogy él a remény, hogy használnak az onkológiára reklámszatyrokban belopkodott szerek, hogy pár hét, és minden egyenesbe jön. Nem hazudhatok gyógyulást egy halálraítéltnek. Tamás okos ember volt, érzékeny lélek, tudta is, hogy mi vár rá, meg hát érezte is. Tisztában volt azzal is, hogy a rák elhatalmasodott benne, hogy áttétek halmaza tette gyógyíthatatlanná, és hogy épp ebből következően esélye sem maradt a gyógyulásra. Ennek ellenére tűrte, hogy szurkálják és döfködjék, hogy rákössék az infúziót, készségesen bevette a napi gyógyszeradagjait. Mindent végigcsinált, talán, mert mégis ott élt benne egy csipetnyi remény, amely, úgy mondják, minden daganatosban életre kel.

Utoljára egy hónappal a halála előtt voltam nála. Ahogy máskor is, megöleltük egymást, de ekkor nem engedett el. Görcsösen szorított. Aztán elszakadt a cérna, a vállamra borult, és sírt. Percekig hallgattunk. „Tudod, Bódog, mondta, amikor csöndesült a zokogása, nagy szarban vagyok. Nagyobban, mint hittem volna. Véget fog érni, érted, véget fog érni az életem. Minden mindegy, minden." Maga elé bámult, papírzsebkendővel maszatolta a könnyeit, én meg, mit tehettem volna, próbálkoztam mindenféle okosnak tűnő tanáccsal, megpróbáltam biztatni, mondván, hogy „Küzdened kell!", hogy „Ne add föl!", hogy „Harcolj, amíg csak lehet, az ember soha nem adhatja föl, végy erőt magadon!", meg effélék, de ő csöndet intett, a szám felé mozdította jobb kezét, a mutatóujját: „Bódog, én már tudomásul vettem, hogy ez a rohadt rák körülrajzolta a további sorsomat. Megjelöltté lettem, itt, benn, a koponyám-

ban. Jelet tett rám a halál." Próbáltam nyugtatgatni, „Dehogy tett, az orvosok szerint továbbra is jó esélyed van." Akár nem is mondtam volna. „Az orvosok azért vannak, hogy ilyenekkel traktálják a reményvesztetteket. Ők is tudják, én is, te is tudod, Bódog, ezen a kórházi ágyon az én egyetlen életem hever, és már nem is túl sokáig. A csupasz, kiszolgáltatott testem, úgy, ahogy világra jöttem. A napjaim meg vannak számlálva. Porszem, igen, ennyi történt, egy kis porszem került a gépezetbe, tumorrá nőtt, rákká erősödött, én meg egyszerűen belepusztulok." Megint hallgattunk, szavakat keresgéltünk. Ő, hogy mit beszéljen ki magából, én, hogy mivel próbáljam nyugtatni, biztatni, erősíteni. Végül ennyit mondtam: „Tamás, szeretném, több mint szeretném, akarom, hogy tisztességgel búcsúzzunk el egymástól. Hogy utólag ne mondhassam, még csak el sem köszöntünk."Azt mondta, „Persze, Bódog, búcsúzzunk el, igazad van, mit lehet tudni, vagyis hát lehet tudni.", és megint sírni kezdett, pityeregve, kisfiúsan. „Tamáskám, most én vagyok szarban. Én is nagy szarban vagyok, mert búcsúznék, persze, de nem tudom, fogalmam sincs, hogy szoktak elköszönni valakitől, aki egyszer majd, és azt sem tudni, mikor..." Megint összeborultunk, együtt sírtunk. Ennyire futja, gondoltam, talán épp ez, ennyi a búcsúnk, így köszönünk el. Mindketten jól kisírjuk magunkat, és más semmi. „Isten áldjon!", nyögte ki Tamás. „És maradjon veled, vigyázz magadra!" Mit mondhattam volna: „Jó, vigyázok, Tamáskám, te pedig továbbra se add föl! Történhet bármiféle csoda, jöhet akármi, amit nem is sejtünk." Bólintott. „Oké, Bódog, nem adom föl. Ami rajtam múlik, azt megteszem. Bárcsak rajtam múlna!" Hallgattunk. Én az ablak előtti akácon jártattam a szemem, az ücsörgő szarkákat bámultam. Tamás szólalt meg. „Bíznom kellene istenben, azt mondja a nővérke, erősebben, és még annál is erősebben, meg hogy imádkozzak, de eddig se nagyon bíztam, mostantól meg végképp nem. Vagyis hát, néha-néha imádkozom, csak úgy, fohá-

szokat mormolva, inkább magamnak, erősítőként... Pár napja bejött valami egyházi asszonyság, és azt kérdezte, akarok-e gyónni, meg hogy hívjon-e papot? Előbb nem is értettem. Azt hittem, magam rendelkezhetek az utolsó kenetről..." Még ennyit mondtam: „Szorítok, és imádkozom érted."

Ekkor láttam utoljára Tamást.

„Apánk, tanítónk, mesterünk,
– mondtam rá gyorsan szívdobogva –
napfényre hozta nemzetünk,
hogy elvezesse még dicsőbb korokba."
(Lődi Ferenc: Rákosi)

Mint mindig, a szerencse. Nem túlzok, ha azt mondom, szerencsém volt ötvenhatban is, amikor le akartuk rángatni magunkról a csupa mocsok orosz pokrócot. Szerencsés voltam, mert együtt sodródhattam a föllelkesült, félelmét legyőző, egy emberré lett forradalmárokkal. Látod, forradalmároknak nevezem azokat, akikkel eggyé lettem. Így pontos: együtt sodródtunk, mi, forradalmárok. Szerencsés voltam azért is, mert bár ott voltam, hagytam, hogy sodorjanak, megélhettem az összetartozás soha máskor át nem élt érzését, nem keveredtem utóbb akár fejvesztést hozó akcióba. Tizenhat éves voltam, amikor megkezdődtek a „sajnálatos események", melyekből hamar ellenforradalom, és csak bő három évtized után lett előbb népfölkelés, majd az, ami valójában volt: forradalom.

Amikor majd felnőttként sétálsz a városban, állj meg néhány csöndes percre az Egyetem előtti József Attila komor, kemény, szigorú, vad, és mégis szerethető szobra előtt, és gondolj egy kicsit azokra az egyetemistákra és főiskolásokra, akik nem csak mertek és kockáztattak, de képesek voltak legyőzni a gyávaságukat, egymásból merítve bátorságot. Hétköznapi emberek voltak mindahányan, szegények, éhesek és soványak, eközben tudásra is éhesek és műveltek, elszántak és világmegváltásra születettek, mint minden nagyra törő, álmodozó, és kiteljesülésre készülő ifjú. Ott, Attila mellett állva tégy kísérletet egy játékra: ha ekkor, ugyancsak huszonéves ifjúként szembe kellene fordulnod a diktátorral, a zsarnokkal, a

diktatúrával, a hatalommal, a zsarnoksággal, vállalnád-e minden következményét? Képes volnál-e kockáztatni, amid van, létedet, tyúkszaros életedet? Egy idegen hadsereg által megszállt országban mernéd-e azt skandálni, amit eladdig legföljebb baráti körben, suttogva mertek (ha mertek!) kimondani: „ruszkik haza!" Márpedig akadtak, akik kimondták, és olyanok is, akik csatlakoztak hozzájuk, és lám, percek múlva már nem akadt, aki ne mondta volna, idő múltán pedig már senki sem emlékezett, ki mondta ki először, mert mindenki azt gondolta, egyszerre mondták ki, akik egy, tán nem mindennapi diákgyűlésre ültek be a padokba. Ha nem is gyáván, de félve, félénk elővigyázatossággal jöttek össze, és amikor beléptek a terembe, nem tudhatták, hogy forradalmárként jönnek ki onnan. Márpedig így történt, ugyanúgy, ahogy a világ összes forradalmában: reggel egyetemistaként ébredsz, este pedig forradalmárként hajtod álomra a fejedet. Ez a forradalmár katarzisa. Boldog, aki átélhette, boldog, aki részese lehetett. És szerencsés, ahogy magamat is szerencsésnek gondolom, hisz ha kicsit is, de suhancként a történések részesévé válhattam. Mindez itt történt a városban, még a forradalom pesti kirobbanása előtt. A városban futótűzként terjedt a hír, hogy gyújtó hangulatú diákgyűlést rögtönöztek az egyetemisták és a főiskolások. Ettől kezdve mi, városiak más emberként mentünk ki az utcára. Ma is beleborzongok. Nem csupán boldogító volt, hanem valami feloldozó, görcsoldó érzés, hogy mostantól másképpen van minden. Másképpen, mert földübörgött a „ruszkik haza!", és a kiáltás fölvillanyozta az utca emberét. Azt az embert, aki ezelőtt még az utcára is bátortalanul, kiszolgáltatott, megalázott nyomorultként lépett ki. Már az is hátborzongató érzés volt, hogy abban a városban élhettem, ahol ezt a két szót kimondta, ki merte mondani valaki, és kimondták, ismételgették valakik, ismételgettük mi, mi nagyon sokan.

Megértettem, mekkora különbség van a kérés és a követelés között. Ezek a diákok már nem kértek, nem alkudoztak („Nincs alku, én hadd legyek boldog!"), hanem követeltek. Szó szerint kimondták: „Követeljük, hogy az orosz csapatok hagyják el Magyarországot!" Követelések egész sorát olvasták föl a diákság előtt. Követelték, hogy állítsák bíróság elé az elmúlt évek bűntetteinek elkövetőit, és nagy nyilvánosság előtt ítéljék el őket. Hogy Nagy Imre és Lukács György kapjon helyet a központi pártvezetőségben. És persze követelték, hogy szabadon és demokratikusan választhassunk. Később sokan emlegették, hogy a dübörgő vastaps még a Kárász utcán is hallatszott. Ez a vastaps már nem *az* a vastaps volt. Nem biztatásra, nem muszájból, és kommunista kötelezettségből dörgött. Ez a vastaps maga volt a forradalom. A forradalom dübörgése. A boldog, a pillanatok alatt boldoggá lett emberek vastapsa volt.

Aztán múltak a napok, és jöttek a hírek Budapestről: a műegyetemisták, az ELTÉ-sek, és lám, még a tanárok is. A többit tudod. Remélem, benne van, benne volt, benne lesz a történelemkönyvedben.

„Éhe a kenyérnek, éhe a Szónak,
Éhe a Szépnek hajt titeket.
Nagyobb igaza sohse volt népnek.
Hitványabb Nérók még seholse éltek."
(Ady Endre: Csák Máté földjén)

„Légy az, aki vagy!"
(Pindarosz)

Nem mentem el, itt fejeztem be a tanulmányaimat, így tehát tetszik, nem tetszik, vállaltam, hogy itt, az újra eltiport hazámban írok, alkotok, fogalmazom meg a gondolataimat, mutatom meg, amit látok, és mondom a magamét, ha egyáltalán. Tán magyarázom a bizonyítványt: ősök, haza, szeretet – hazaszeretet. Másutt nem tudnék élni. Ez őseim földje. Talán egyszer mégiscsak véget ér a kommunista diktatúra. Egyszer *csak kimennek* az oroszok. Itthon, itt dolgozva, itt beszélve kell erőt adni az erőtleneknek. Akkor is, ha csak keveset mondhatok el. Akkor is, ha csak a sorok között üzenhetek. Mert kintről sosem lesz igazam. Akkor sem, ha valóban igazat beszélek. Mert az onnan jött üzeneteknek nincs kockázatuk. Az értelmiség a nemzet testének a csontváza. A tartószerkezete. Erre épül a nemzettest. Mely össze is rogy, ha kicsontozódik. Ha nincs értelmiség, ha nincs szellemi zászlóvivő, oda a test statikája.

Még arra sem vágyom, hogy bárki azt mondja: igazam volt. Jól tettem, hogy maradtam. Így alakult, ha tetszik, így döntöttem, így hozta a sors. A sors, mellyel sosem hadakoztam. Hiszem, hogy az írásaim igazolnak, a könyveim is megmutatják, jól döntöttem. Mondataim bármikor, ma, és holnap is visszaolvashatók, egyik miatt sincs szégyenkezni valóm. Így alakult. És ma is úgy gondolom, jó, hogy nem szakadtam el a hazám-

tól. Itt volt, és itt van a helyem. Ezen a darabka földön. És ebben a darabka földben, ahogy elnézem sorsom jelenlegi alakulását.

Fortyogott bennem, hogy semmit sem írok. Egyetlen sort sem. Vagy ha mégis, akkor csak asztalfióknak. De szárnyat bontogató ifjonc íróként erősebb volt bennem a mondani és az írni akarás. Hittem, hogy nem hiábavaló szövegeket írok, hitem szerint fontos dolgokról. Közben úgy hozta a sors, úgy alakult az életem, hogy nem kellett dörgölőznöm, nem kellett senki kegyeit keresnem, nem erőltették a párttagságot sem. Egyetlenegyszer, a katonaságnál próbáltak agitálni, de sikerült kibeszélnem magam az agitátor karjaiból.

Amikor négy évvel ötvenhat után bevonultam, és elsőéves kopaszként végigszenvedtem az összes létező megaláztatást, biztos voltam benne, hogy amint leszerelek, törlesztek, és kiírom magamból. Olyan dühöt éreztem a katonasággal szemben, hogy elhatároztam, megírom a traktoristákból és autószerelőkből, kőművesekből és árokásókból rajparancsnokká lett csontcsillagos őrvezetők és tizedesek összes kis aljasságát. Azokat, amiket még csak nem is saját agyukkal találtak ki, hanem a már leszerelt, gonoszkodásra kiképzett elődeiktől örököltek meg. Azoktól az ugyancsak szerencsétlensorsú tanulatlanoktól, akiknek a gonoszkodásai miatt végigzokogták és káromkodták katonáskodásuk első esztendejét. Kiírom magamból a maguk szórakoztatására elkövetett aljasságaikat, a viccből végrehajtott riadókat, a bevetett ágyak föltúrását, a passziózó zaklatásaikat, a napestig tartó fókázásokat, az udvaron talált csikkek ceremóniával végrehajtott eltemetését, mindazt, amit a kiszolgáltatott kiskatonákkal gátlástalanul megtehettek. Az efféle rendhez nem szokott, parancsnokolástól irtózó, elöljárókat sosem ismert, fogdától és futkosótól rettegő megszep-

pent kiskatonákat igyekeztek összetörni, és belegyúrni abba a katonaságnak nevezett masszába, melyben végképp elvesztik az épp akkortájt formálódó személyiségüket. A gyűlölködés nem kenyerem. Egyetlen, amit gyűlöltem életemben, a katonaság. Akkor még az ostoba őrvezetőket is gyűlöltem, tulajdonképpen ők gyűlöltették meg velem a katonaságot, rajtuk keresztül gyűlöltette meg magát a katonaság. Aztán a leszerelés után rájöttem, őket nem kell gyűlölnöm, épp annyira nem tehettek arról, hogy elrángatták őket a munkájukból, amennyire én, vagy a többiek, ők csupán egy begyöpesedett egyenruhás közösség torzszülöttei voltak. Ha nem vonultatják be őket, valószínűleg sosem jutnak az aljasság és a gonoszkodás kétes értékű csúcsainak közelébe. Adj magas rangot a világ legbutább emberének, nevezed ki királynak, meglásd, pár nap múlva halott lesz az összes értelmes alattvalója. Hogy is tudná elviselni a vezér, hogy minden közkatonája okosabb nála. A tanulás megoldaná a gondját, de munkával jár, és időigényes. Egyszerűbb, ha kinyírja az okosabbakat, akikből előbb-utóbb okoskodók lesznek. A katonaság, akár a többi mundéros alakulat, párt, vallás, nem tűri meg az egyéniségeket. Aki nem simul bele a századba, azt beledöngölik. Nincs más választás. Egyáltalán: választás sincs. Sorakozó van, sorok vannak, feszes vigyázzállások vannak, alattvalói tisztelgések és engedélykérések vannak, parancsok és azok végrehajtásai vannak, és ha netán parancsmegtagadások akadnának, akkor hadbíróság van és futkosó. Meg beletörődés. Beletöretés. Nem az én világom. Gyűlöltem benne lenni, gyűlöltem, akkor is, ha tudom, meg is értem, hogy katonás rend nélkül parancsolhatatlanná lesz a hadsereg. Rendnek kell lenni, hogy vezényelhető maradjon az egyenként rendetlenségre hajló emberke. Gyűlöltem, mert föl kellett adnom magamat, az addigra kialakult szokásaimat, a szabadságomat, az én kis rendetlenségemet. Fugák közé préselt tégla lettem egy fiatalságomat és személyiségemet elsirató

falban. Mindezt meg akartam írni. Végül semmit sem írtam meg belőle. Örültem, hogy elfelejthettem. Egyetlen emlékem maradt, amit mesére érdemesnek gondolok. Alakulatunk tisztjei politikailag alkalmasnak nyilvánított katonák voltak, olyanok, akik vagy nem vették ki részüket a forradalomból, vagy ötvenhat után estek át a kiképzésen, a fejtágításon és az agymosáson. Meg akartak felelni. Bizonyítani akartak. A forradalmárrá lett, így aztán menekülésre kényszerült, vagy kivégzett tisztek helyére az új lelkesedők éppúgy pályáztak, mint a szocializmus régről itt maradt élharcosai. Egymás kezét taposták a ranglétrán. Mire másodéves öregharcsa lettem, már kitanultam, hogyan lehet kikerülni a gyűlölt katonáskodás nyűgeit. Tudtam, mivel tölthetem el úgy az időmet, hogy se az öregek aljasságaiban, se a frissen jött kopaszok megalázásban ne kelljen részt vennem. A legénységi klub volt az én óvóhelyem, ide menekültem, ha nem találtam helyemet az alaki foglalkozások táján. Plakátokat terveztem és festettem, vitaestéket szerveztem és vezettem, versmondó versenyekkel loptam be a laktanyába az irodalmat, és színjátszó kört hoztam létre, hogy legalább néhány jóravaló katonával visszaszerezhessük a játék, a játszás örömét.

Két hónap lehetett vissza a leszerelésig, már javában vágtuk a centit, amikor Zsótér őrnagy, a zászlóalj elhivatott politikai tisztje hívatott. „Kérek engedélyt belépni", mondtam, amikor ajtót nyitottam. Íróasztala mögött ült, az ablak előtt, a beáradó napfény átszúrta az egész irodát. „Jöjjön csak be Halász elvtárs, nem kell engedélyt kérni, én kérettem ide. Üljön le!" Hatnyolc szék sorakozott a tárgyalóasztal mellett, a hozzám legközelebb lévőt húztam ki. „Kérek engedélyt le..." „Ne kérjen, üljön már le, a mindenségit!" Leültem, a nap szinte elvakított. Az őrnagy hátranyúlt, és félig behúzta a sötétítőfüggönyt. „Pár hét, Halász elvtárs, és irány a civil élet." Ezt mondta. Ebből semmit sem értettem, de ő tudta, miért mondja. Szokásuk volt,

hogy messziről kezdik, hogy nem vágnak rögtön a lényegbe, hadd puhuljon az ember, hadd gondolkodjon, miért is hivatták, mi is lehet az oka, hogy ide kellett jönnie. Hadd gondolkodjon, mit akarhat tőle ez a magas rangú tiszt, a szocialista eszme és a helyes gondolkodás parancsnoka. Semmi nem jutott eszembe. Nem hágtam ki, nem tagadtam meg semmiféle parancsot, és tudtam, ha ilyesmi történt volna, akkor sem rá, nem Zsótér őrnagyra tartozna. Hacsak nem valami egyéb dolog adott okot arra, hogy magához hívasson. Esetleg egy műsorra került, rejtett üzenetet hordozó vers, egy elrajzolt plakát, egy színjátékból kihámozható utalás, egy körletben elmondott politikai vicc? Elképzelni sem tudtam, mi miatt ülök Zsótér őrnagy irodájában. Szokatlan szívélyessége megnyugtatott, nagy baj nem lehet. Még pár perc, és cigarettával kínál, ezt gondoltam. Így folytatta: „Merre tovább a szabad életben, Halász elvtárs?" Már zavart ez a folytonos halászelvtársozás, valami azonosíthatatlan íze, érthetetlen üzenete volt, teljes figyelmemmel vártam, hogy végre kibökje, miért is ülök itt előtte. „Még nem tudom – válaszoltam, kerülve az őrnagyelvtársozást –, majd körülnézek odakint. És talán írok. Egyszer talán író leszek." Sasként csapott szavaimra. „Írni nagydolog. És nagy felelősség, és persze a mai világban az sem árt, ha jó támogatókat talál az író. Tudja, Halász elvtárs, manapság sok múlik azon, hogy vannak-e valakik az ember mögött. Maga okos ember, nem akarok kertelni, Halász elvtárs. Van egy elvárás felénk, politikai tisztek felé a párt részéről. Hogy a leszerelők közül, nem többet, három-négy embert léptessünk be a pártba. Hát erről van szó: hogy van-e szándéka belépni a pártba, Halász elvtárs?" Végre kibökte, gondoltam, hát erről lenne szó. Kell nekik az utánpótlás, hogy kicsivel többen legyenek. Hogy ártatlannak tűnő nógatásra szaporodjanak. Három-négy ember évente, egy-egy zászlóaljból. És akkor odakint, a szabad életben minden jó lesz, és lesznek valakik az ember mögött, ha a szabad ember érvé-

nyesülni akar a szabad világban. Arra sosem gondoltam, eszembe sem jutott, hogy pár tucat plakát, néhány versösszeállítás és szavalás egyszer majd akár a párt közelébe is röpíthet. Hogy a kulturális munka akár arra is alkalmassá tehet, hogy a párt egyik kiszemeltjévé legyek. Tulajdonképpen sajnáltam ezt a szegény ördögöt. Aligha volt ínyére, amit tenni kényszerült. Nem kétséges, akadtak, közöttünk, akik nemet mondtak. Némi sikerélményt talán azoktól remélhetett, akik megragadták az érvényesülés égből pottyant lehetőségét, és kitöltötték a belépési nyilatkozatot. Mit mondjak ennek az elkötelezett agitátornak? Úgy akartam kimondani a már eldöntött nemet, hogy az indokom is ott legyen a válaszomban. „Őrnagy *elv*társ, nyomtam meg az elvtárs szót, ön is okos ember, én sem akarok kertelni: nem szándékozom belépni a pártba. Sem most, sem később. Ön is tudja, a párttagságot egyetlen vezérlő elv köti össze. Ez a vezérlő elv számtalan részletében nem egyezik az én vezérlő elvemmel. Akkor meg hogyan mondhatnám *elv*társaimnak a többi párttagot. Elvtársam csakis elv-társam lehet. Szólíthatjuk mi egymást Halász elvtársnak, meg őrnagy elvtársnak, ez csupán formalitás, belső tartalom nélkül. Ezt lehet csinálni addig, míg mundérban múlatjuk a napjainkat. De nem egy életen át. Lehet, nehezebb lesz a sorom, ha senki sem áll mögöttem, és lehet, sehova sem jutok támogatók nélkül. De akkor sem dönthetek másként. Főként, ha elveimmel egyezően akarok dönteni." Zsótér türelemmel figyelt, nem szakította meg a mondandómat, néha rezdült csak meg a szemöldöke. „Megértettem, Halász *elv*társ." Most ő nyomta meg az elvtárs szót, vagy inkább csak az első felét, az elvet. Így is érthettem, meg úgy is. Megpróbáltam úgy érteni, ahogy talán ő is értette, bár ki nem mondhatta: mostantól egy kicsit elveinkben is társak lettünk, akkor is, ha ő már nem hátrálhatott ki az elvtársi közösségéből.

Egy valamit még. Ez a bármilyen közegben ugyanazon arcát mutató, hitványságát és korruptságát, aljasságát és tisztátlanságát egy-egy személyen keresztül nem egyszer fölvillantó nép ötvenhatban mégis csak megmutatott valamit az igaz arcából is. Hogy képes szembefordulni a százszoros túlerővel. Képes életre-halálra harcolni, hogy megkapja, hogy elérhesse vágyott, megérdemelt, nagyon is kijáró szabadságát. Ezért nem mentegethetjük magunkat mi, megmaradók, és a forradalom leverése után is élni tudók. Nem magyarázkodhatunk. Nem mondogathatjuk, hogy na jó, emberek, de élnünk kellett. Persze, meg kellett élnünk, pontosabban élnünk kellett valahogy. És bizony ilyen helyzetben nagyon nehéz élni is, meg ellentmondani is. Sőt, írni sem volt muszáj. Ha egyszer nem írhatom azt, amit írni akarok, amit írnom kell, amit meg kell írnom, hallgatni is lehet. Rövidtávon nem kifizetődő, de a rövid élet is hosszú távú menetelés. Ha pedig túl nehéz „úgy" élni, hát egye meg a fene, legyen túl nehéz. Lehet választani. Bánya, kohó, földművelés, lehet izzadsággal dolgozni, szégyenkezés nélkül. Bármit, bárhol, bármikor.

Hatvannégy és hetvennégy között volt tíz jó évem: a fizikai meló. Kellett a pénz, és tudni akartam, hogyan élnek, és miket beszélnek a melósok. Közben két fontos esemény, egyik hozta a másikat: megismertem nagyanyádat, Bércesi Saroltát, alig telt el három év, és 1972-ben megszületett Dóra lányom, az anyukád. Tollamat letettem, segédmunkát vállaltam, és ettől kezdve tettem, amit a főnökök mondtak. Akkoriban épült egy textilgyár, a később hatalmassá nőtt Textilművek. Jókora beruházás volt, munkásokat kerestek. Ott találtam menedékre. Fölforrósodott betonvasakat cipeltem, rozsdás izzadság csípte a bőrömet, de jól éreztem magam. Olyan szakmai fogásokat tanultam el a vasbetonszerelő mesterektől, amikről addig fogalmam sem volt, nem is lehetett. Először is a vasak hajlítgatása a hatalmas faasztalon. Egyszerű, de jól képzett munkások olvasták hibátlanul

a statikusmérnökök által megtervezett műszaki rajzokat, aztán méricskélték az asztalra hordott bordás vasakat, majd hórukkra egyenként beemelték őket a formázó tüskék közé. Mozdult a hajlító kar, feszült a tüske, pattogott a rozsda a vasról, de végül megadta magát, és fölvette a tervezők által megálmodott és kiszámított formát. Tökéletes összhang volt ez tervezők és kivitelezők között. Itt, a melósok világában, a „munka frontján" rendben működött a szocializmus építése, hibázni vagy vétení nem lehetett, ha bárki bárhol hibázik, vagy téved, összedől az épület. Bezzeg odafönt! Tanultam ezt-azt a Textilművek épülő nagycsarnokának tervezőitől és munkásaitól. Meg hát a jókedv. A szeretettel és törődéssel végzett munkából fakadó derűs hangulat. A jól végzett meló öröme. Még nótákat is tanultam. Sosem gondoltam volna, hogy ezt a koszos, igen nehéz munkát is lehet dalolva végezni. Azóta már tudom, melózni vagy dalolva, vagy sehogy. Ha nem dalolsz, akkor is meg kell csinálnod. Akkor már inkább dalolva. Egy hónap után már betanított segédmunkás voltam. Ennyi idő alatt lestem el a szakmai fogásokat, ennyi idő múltán szedtem össze annyi tudást, ami elég volt a kötöző drótozáshoz. Bal markomban a rozsdás kötöző drótok, arasznyi hosszúságúra vágva, jobb kezemben a csípőfogó. Egy szálat húzok ki a fogóval, de ahogy húzom, mutatóujjammal már hajlítom is a drótot, hogy U alakra formálódjon, a fogóban kis füllel, és már akasztottam is az egymást keresztező vastag betonvasakhoz, és az ezeket keresztező kengyelekhez, aztán egy húzás, hogy feszüljön a drótszál, pár határozott csavarintás a csípővel, és jöhet a következő dróthúzás, hajlítás, akasztás és kötözés. Naponta több százszor, ezerszer is talán. Semmi fölösleges mozdulat, minden apróságnak van értelme, jelentősége, a kötözés minden mozzanata fontos. Ahogy haladtunk előre, ahogy fogytak a kötöző drótok, egyre stabilabban állt a vasszerkezet. Estére hullafáradt voltam, alig vártam a meleg zuhanyt, de jól éreztem magam. Akár a bányászok, úgy zuhanyoztunk. Négyen álltuk körbe az alázubogó melegvizet, és mindenki az előtte álló hátát szappanozta, dörzsölte, csutakolta, jókorákat röhögtünk.

Maradék időmben, vagy kertészek mellett dolgoztam, vagy vagont raktam ki. Soha szebb napokat. És a kiérdemelt nyugalom. Senki nem akart rávenni semmire. A vagonlapátolásnál is főnökre akadtam, de ezt a főnököt sem föntről helyezték fölém. Tapasztalt vagonos volt, nem tapasztalatlan vagyonos. Megismerkedésünk Miskával rövid volt, lényegre szorítkozó. (Megírtam a Közös vagon című novellámban.) A teherpályaudvar előtt találkoztunk, melóst keresett maga mellé, belebotlottam, belém botlott.

– Szóval vagont akarsz.
– Azt.
– Kő? Szén? Cement?
– Bármi.
– Szívlapátod van?
– Szívem van, lapátom nincs.
– Adok.
– Jó.
– Egyet kilapátolunk közösen.
– Jó.
– Ha bírod, lehetsz a társam.
– Jó.

Addigi legnehezebb napom volt. Amíg nem végeztünk a vagonnal, kétszer pihentünk meg, aztán beleköptünk a tenyerünkbe, és folytattuk. Azelőtt soha olyan fáradtnak nem éreztem magam, mint azon az estén. De olyan büszke sem voltam, mint azon a napon. Mert Miska megtartott. Meg is dicsért. Hogy nem gondolta volna egy huszonévesről. Meg hogy tartott tőlem, mert olyan íróasztal szagom volt. Erre előtte sosem gondoltam, hogy ezt is képesek kiszimatolni. Olyan ez, mint amikor trágyaszagúnak mondják a pesti értelmiségiek a szeren-

csét próbálni érkezett vidékit, mintha az ő őseik nem vidékről vándoroltak volna a székesfőváros valamelyik kerületébe. Ettől kezdve minden szombaton és vasárnap vagonoztunk. Hétfőtől aztán újra a vasszerelés. Sokszor mormogtam munka közben: izzadni és lázadni. Dolgoztam, eltökélten, összeszorított foggal, és jegyzeteltem. Amit eddig szemmagasságból láttam, azt most térdmagasságból leshettem meg. Visszataláltam egykori énemhez, a falusi neveltetésemhez, vidéki létemhez. Lentről, alulról figyelhettem meg, hogyan is működik odafönt a magát emberbarátnak mondó hatalom, a népinek nevezett demokrácia, a hazugságra épülő, élősködő diktatúra. És kikezdhetetlen voltam, kimondhatom talán: koszos munkáim közben, és általuk tiszta maradtam, igenis tiszta maradhattam. Ne gondold, hogy igazolni akarom magamat, leírtam imént: szövegeim, írásaim, a könyveim a védőpajzsaim. Azokat hordozom magam előtt, amikor meg kell mutatnom, netán meg kell védenem magamat. Örömöm, hogy itthon maradtam. Nyugalmat ad, hogy itt földelnek el. Ennél fontosabb ma már számomra nincs.

„Van, aki önmagát szereti másban,
s van, aki önmagában szereti azt a másikat, akivé maga is válik általa."
(Somlyó György: Mese arról, ki hogyan szeret)

– Az a nő kurva!

Ezt mondta Ferkó bácsi, és úgy gondolta, ezzel le is zárta a vitát, további beszédnek nincs helye, aki ebből nem ért, azzal ő tovább nem tárgyal, van őneki kellő élettapasztalata, ötvenhárom éves fejjel nem fog egyezkedni egy taknyos kölyökkel. Hogy mennyit tapasztalt már az életben, azt az asztal körül ülők mind tudták, bár senki sem olvasta a fejére, ezen az estén nem az ő élete volt terítéken. Ferkó bácsi anyám legmakacsabb testvére volt. Olyan, aki minden helyzetet azonnal átlát, tévedhetetlenül dönt, eltökélten, minden véleményre fittyet hányva megy a maga feje után. Két évvel volt idősebb anyámnál, és meglehet, legidősebb gyerekként akkor is családfői babérokra tört volna, ha nem gyilkolják meg nagyapámat az első világháborúban. Így meg aztán végképp jogosnak gondolta, hogy Móricz Vendel örökébe lép, ő vezényli le a család ügyeiről folyó tárgyalásokat. Teketóriázás nélkül lépett át minden óvott mezsgyét. Számára a Móricz család mindig is szétverhetetlen maradt, úgy tett, mint akinek föl sem tűnik, hogy a húga felnőtt, házasodott, majd elvált, és újabb házasságot kötött, szült két fiút, Bálintot és engem, aztán újra elvált, majd hozzáment Balog Lajoshoz, akit mi akkor is családfőnek tekintettünk, ha érzelmi szálakkal valójában csak anyánkhoz kötődött, Bálinttal és velem pedig inkább csak férfiúi barátságban volt. Ferkó bácsi mindezzel nem törődött, továbbra is a Móricz család fejeként ült az asztalfőre. Kérdezgette, hogy megy az iskola, meg hogy kikkel barátkozunk, járunk-e már

tánciskolába, voltunk-e már bálban, kóstoltunk-e már jó bort, meg hogy szoktunk-e iszogatni a húsvéti locsolkodáskor. A válasz a legritkább esetben érdekelte, mire kinyögtük volna, hogy mi minden történt velünk, már sajátmagával, a maga életével volt elfoglalva, mi pedig lenyeltük a mondataink felét, és őt hallgattuk, hogy ő annak idején színjeles volt, a mama nem győzte dicsérni. Hogy akkoriban még igazi tánciskolák voltak, és a lányok is mások voltak, nem olyanok, mint manapság, és persze ő volt a legjobb táncos az egész faluban, körülötte zsongtak a legszebb lányok, alig győzött válogatni. A bálok másnapján másról sem pletykáltak a faluban, mint róla, Móricz Ferkóról, aki fél tucat lányt is félholtra táncoltatott. És ahogy az bírja az italt! Ez a Ferkó literszám ihatja a bort, nem árt meg neki, jó fából faragták, ember legyen a talpán, aki fölveszi a versenyt vele. Ferkó bácsinak sem volt egyszerű az élete, mindenki tudta, nemcsak a családtagok, a falu is kibeszélte. A szomszéd faluból hozta az első feleségét, Sántha Franciskát, akiről már az egyházi esküvőn, a templomajtó előtt, az aprópénz dobálása közben sugdosták, hogy költekezős, nehezen fogható, a legkevesebb, hogy kikapós. Az emberek persze úgy vannak vele, az ő dolguk, kettejükre tartozik, ha nekik jó együtt, hát éljenek békével, senki se szólhat bele a másik életébe, nem is illő beleszólni, nem ismerheti azt eléggé az ember, és egyébként is mindenkinek megvan a maga baja. Napirendre tértek a Ferkó bácsiék házassága fölött, de titkon azért lesték a házuk táját, adnak ezek még okot a pletykázásra. Amíg őket lesik, elterelhetik a figyelmet a saját gondjaikról. Inkább előbb, mint utóbb, Franciska megzörgette a harasztot: pénz nem állt meg a kezében, veszekedés zajától volt hangos a környék, a kárörvendők a házuk elé jártak kacarászni. Ferkó bácsi nem tudta fogni Franciskát. Nem bírta a kalitkát, ha alkalom adódott, sarkig tárta az ajtót, ki-be röpülhetett rajta minden asszonyhúsra éhes, ragadozó madár. Tudható volt,

hogy a veszekedések előbb-utóbb veréssé fajulnak, sok észre Franciskának sem volt szüksége ahhoz, hogy ezt előre lássa, mégsem fékezte magát. Ferkó bácsi tűrt, ameddig tűrhetett, talán annál is tovább. Képtelen volt belenyugodni, hogy elrontotta az életét, azt, hogy ő, aki mindent olyan jól lát, és mindenkit kitűnő tanácsokkal halmoz el, ekkorát hibázott, így mellényúlt Sántha Franciskával. Akkor szakadt el a cérna, amikor saját nászágyukban lepte meg Franciskát Berta Dánielllel. Ferkó bácsi ekkor már egyetlen rossz szót sem szólt, már nem kiabált, nem veszekedett. Megállt a szoba ajtajában, és annyit mondott, megvárja, míg Franciska összepakol, de a kanja se menjen el, mert ha jó volt neki az ágyban, hát cipelje el a bőröndjeit is, majd Franciska megmondja, hova. Az utca összes lakója a kerítésen csüngött, meg a függöny mögött leskelődött, amikor elsunnyogtak a házak előtt a két nagy kofferrel. Ferkó bácsi három évig járta a kocsmákat, borba fojtotta bánatát, nem annyira Franciska, inkább a szégyene miatt. Móricz Ferkó nem hibázhat ekkorát, ezt mondogatta az ivócimboráinak. Tíz évig tartott a kényszerű magánya, aztán majd' negyvenévesen összeállt a háborúban megözvegyült Máté Eszterrel. Esztike szöges ellentéte volt Franciskának, fogához verte a garast, férfira rá se nézett, megszülte és nevelte egyetlen gyereküket, Gazsit, esténként melegétellel várta haza Ferkó bácsit, és ragaszkodott hozzá, hogy hármasban vacsorázzanak. „A közös evések tartják együtt a családot." Ezt mondta, meg azt, hogy „Az ágy és asztal, ez a kettő, ami számít", és ebben Ferkó bácsi is egyetértett vele.

– Gyerök vagy még Bálint. És naiv. Ez a nő be akar palizni tégöd. Te mög bedőlsz neki. Elhitette veled, hogy té csináltad föl. Hülye vagy, ha elvállalod, értöd? A világ legnagyobb marhája.

A bátyám arcát lestem. Megpróbáltam elcsípni a tekintetét. Láttam, ő is tőlem vár segítséget. Persze hogy tudtam a kap-

csolatukról, Emma senki mást nem engedett közel magához, beleszeretett Bálintba, ragaszkodott hozzá, bár sosem gondolt arra, hogy teherbe essen, a véletlenen múlt, így mesélte Bálint, és ahogy mondta, hinnem kellett neki.

– Emma nem kurva! – vágta ki Bálint. Határozott volt, de túlzottan nem emelte föl a hangját. Visszafogottsága erőt sugárzott. – Sémmit nem tudnak róla. Sé Ferkó bácsi, se anyuka, sé Lajos bácsi. És rólam sé tudnak sémmit. Éngöm sé ismernek. Csak azt hiszik, hogy ismernek. És mivel sé Emmát nem ismerik, sé éngöm, együtt sé ismerhetnek minket. Nem ismerhetik a mi életünket. Nem tudnak égyetlen közös percünkről se. Nem tudják, és nem is tartozik magukra, de kimondom: mi szeretjük egymást.

Összeismerkedésük után pár héttel beavatott lettem. Bálint kipirult arccal mesélt Emmáról, a találkozásaikról, az első együtt töltött éjszakáról. Soha azelőtt ilyen boldognak nem láttam. Diákszerelmemre, Ágotára gondoltam, és biztos voltam benne, láttam Bálinton, most éli át Emmával azt, amit pár évvel előbb mi éltünk át Ágotával. Fél éjszakán át mesélte, dadogta, suttogta el nekem, milyen borzongató reszketés lett úrrá rajta, hogy lúdbőrzött, amikor először ért össze az ajkuk, ölelték át egymást, amikor a feltűrt blúz alatt először simította végig Emma derekát, érintette meg telt melleit, pillantotta meg mélybarna mellbimbóit, ahogy apránként felfedezte testének rejtett csodáit. Emma a városból járt ki a faluba, a zöldkeresztben dolgozott, kismamákat és anyukákat látott el jó tanáccsal, a reggeli busszal érkezett, este az utolsóval ment vissza. Bálint egy éjszakáért is bebuszozott, ha úgy alakult, a rúdugró edzések után is Emmánál maradt, volt, hogy a teljes hétvégét együtt töltötték. A falu szájára vette őket, a városi kisasszony szórakozik a falusi legénnyel, aki azt képzeli, megfogta az isten lábát.

Anyánk is elmondta a magáét.

– Fiam, gondolj végig mindönt alaposan! Biztos, hogy tőled van az a gyerök? Néhogy aztán Ferkó bátyádnak lögyön igaza! A végén majd életöd végéig fizethetöd a gyeröktartást égy fattyú után. Hát hiányzik ez neköd?

– Anyuka inkább né szóljon bele!

– Én csak jót akarok neköd.

– Anyuka né akarjon jót neköm. Vagy ha már jót akar, akkor bízza rám a dolgot. Mög bízzon bennem. És bízzon Emmában is. Az a gyerök tőlem van.

Balog Lajosra néztem, ő is szólni akart, aztán összeharapta a száját. Hol anyánkra nézett, hol Ferkó bácsira. Mint aki tőlük várja a megoldást. Végül mégis megszólalt.

– Én ebben nem dönthetök. Még csak nem is szólhatok bele. Bálint nem az én fiam, be is nőtt már a feje lágya, hogy nézne ki, ha most én mondanám mög, hogy mit tögyön. Az a gyerök már megfogant, a sorsáért kapaszkodik. Én nem ítélközhetök fölötte. Isten azt akarja, hogy mögszülessön.

Ferkó bácsi nagyot sóhajtott.

– És mi lönne, ha elvötetnétök? Még nem késő.

– Ő nem akarja, én mög nem akarhatom. Az az ő teste, és nem az enyém. Nem röndölközhetök róla. Ő mög fél. Mert mi van, ha elkaparja az orvos.

– Mások is estek már át rajta, és mögúszták.

– Mögint mások mög nem úszták mög. Égyszerűbb, ha összeházasodunk. És a gyeröknek is jó lösz, mert mögszületik.

– Én emellett vagyok. Égy élettel több.

– Azt azért még sé gondolhatod komolyan, Bálint, hogy elvöszöd.

– Mért né vönném, Ferkó bácsi? Mi akadálya van annak?

– Akadálya nincsen. El löhet vönni. De százszor is mögbánod majd, amikor kiderül, hogy valakinek a fattyát nevelgetöd. Té mit gondolsz erről, Bódog öcsém?

– Azt gondolom, Ferkó bácsi, hogy mindönki mélyedjön magába, és gondolja végig a saját életét. Maga is, anyuka is, mög Lajos bácsi is. A magukét sé tudták jobbá tönni, hát hogy tudnának jobbítani Bálintén, vagy akár az enyémön? Azon mög még inkább el kéne gondolkodni, hogy ki a kurva. Az, aki belefeledközik a szerelömbe, és úgy marad, vagy az, akit anyaszült meztelen találnak mög a szeretőjével a gyűrött lepedőn.

– Azért ezt nem köllött volna, gyerök! – emelte föl a hangját Ferkó bácsi. – Mit képzelsz magadról, Bódog öcsém?!

Anyánk csitította.

– Csöndesebben, Ferkó! Té kérdözted. Azért kérdözted, mert embörré lött.

– Igazad van. Azért. Akkor van itt elég okos embör, aki majd mögoldja ezt a dolgot. Én mög mögyök a magam dolgára.

Anyám szavai az ajtóban érték.

– Nem köll azt már mögoldanunk. Elröndözte azt már a sors.

A sors pedig úgy rendezte, hogy egy hónap múlva összekötötte az életét Halász Bálint és Béres Emma, hogy aztán együtt nevelhessék föl szerelmük gyümölcsét, Halász Endrét.

Ki tudja, meddig tartott volna a boldogságuk, ha Bálint veséi ötvenöt éves korában nem mondják föl végleg a szolgálatot.

„Ime, hát megleltem hazámat,
a földet, ahol nevemet
hibátlanul írják fölébem,
ha eltemet, ki eltemet."

(József Attila: Ime hát megleltem hazámat...)

Nagyapám, Halász Mihály gyűjtése a faluról

Édöskéim, lösz majd pár kacat, életfolyamom ilyen-olyan hordaléka, darab idő után sémmivé lösznek. Tapasztalásból hagyom hátra, és tudom, házatokból ti sé csináltok múzeumot, sé tájházat. Égy pipát vagy égy kalapot még csak mögőrzünk, hogy emléköztessenek bennünket a beléjük költözött őseinkre, de előbb-utóbb azokból is csak amolyan tödd ide, tödd oda porfogó lösz. Sorsvégük kisilabizálható. Jön a lomtalanítás, vagy égy nincstelen kérögető, oszt így mönnek el a háztól, örökre lézárva az elődök életét. Az ószerös cigányokról nem is beszélve, akik vinnének mindönt, ami értéktelen, mög vén, mert azokat keresi a vásárokon kutakodó városi népség szüntelen.

Ez a kacat kis helyön elfér, né dobjátok ki! Ha már égyször ebből a faluból eredöztök, tudjatok róla annyit, amennyit mindön helybélinek tudnia köll. Sokszor nyálaztam végig a könyvtárunk, de még a városi könyvtár falunkra vonatkozó könyveit is, hogy visszatekinthessek abba a múltba, amiben őseink növeködtek, dolgoztak, öttek, ittak, mög hát szerettek. Magam sé jutottam volna sémmire, ha nincsenek azok a Czuczi Jánoshoz hasonlatos „célszörű szögény embörök" (így nevezték őket) akik vötték a fáradtságot, és bebicikliztek Mórához a város múzeumába az ekék által kiforgatott cserépdarabkákkal, mög mindönféle embörcsontokkal. Azt gondolták, ahol cserép volt, ott már tároltak is valamit, nétán a kalyibát is avval borították, a csontokból mög mégiscsak kihá-

mozható valami múltbéli érdekösség. Még ennyire sé jutottam volna, ha nem vött volna maga mellé a falu határában végzött ásatások során Móra Ferenc. Azt hiszöm, amíg ástunk, mög talicskáztunk, ő viselte a kincskereső kis ködmönt. Isten ajándéka, hogy a múlt kiásásakor égyik kubikusként én talicskázhattam el a földet a mélységbe süllyedt csontok, ékszerök és edénydarabok fölül. Mögsirattam Feri bácsit, amikor két éve eltemettük. Ez volt az utolsó közös ásásunk, de ő, szögénykém már nem jött ki a gödörből.

Ha a mi falunk régmúltjáról nem is tudok teljes képet rajzolni, a közelében kanyargó, régön még jobban kunkorodó Maros vidékéről talán tán. Né feledjük, hogy épp a Maros volt a vízi útja az Erdélyből szállított réznek, aranynak, mög a fémekkel égyenértékű sónak. A karavánutak az ártéri szigetökön, mög a régmúltban képződött, néha el-eltolódó löszös partokon futottak. A századokkal elébb is itt hömpölygő, végtelenül, és szinte követhetetlenül kacskaringós folyónak tudható be az a látóhatáron is túlterjedő mocsárvilág, amit a szabadjára engedött, sok kilométerös árterület teremtött. Ezt embör mög nem járta, bár néha föltünedözött benne égy-égy mocsári embör, égyszerűbben mondva pákász. Ezök éppúgy értöttek a madarak befogásához, a csapdaállításhoz, hurkoláshoz, mint a csöndes vadászathoz, mög hát csíkhalért sé köllött a folyóig mönniük.

Móra szerint a Tisza és a Maros torkolatánál már a kései őskőkorban is födél alá bújtak a boldogéletűek, akik az égyvégtében vonuló tarándszarvas falkákat üldözve érközhettek ide. Kétembörnyit köll a fölbe ásni ahhoz, hogy nyomukat leljük a súlyos lösztakaró alatt.

Alig hiszi az embör, de errefelé, mög hát a teljes Kárpát-medencében már 450 ezer éve is valóságos embörök éltek. Ki gondolná, amikor a Biblia is csak pár ezör évet gombolyít föl. Az csuda, hogy nem itt születött az Írás. Lött volna

mirül mesélni. Mög hát mifelénk jobban is érözte volna magát az első embör. Hétezör évig köll visszatekinteni ahhoz, hogy magunk előtt lássuk a gyűjtögető, halászó-vadászó életmódról földművelésre és állattartásra áttérő emböröket. Itt azért mögjegyzöm, a mi fajtánk, a folyóparti embör később sé szokott lé az ilyenforma örömökkel és élményökkel járó szabad életről. Ősei kényszerű életmódjából nemcsak pákászszenvedélye maradt mög, az ősi mestörség továbbra is mögmaradt létfönntartása alapjának. Az errefelé élő embör mindig gyűjtögetött, halászott, vadászott, és a folyók környékén kimúlóban lévő madarászás is honos maradt, köszönhetően a hagyományt őrizgető pákászoknak.

Fontos tudnotok, ezt mondta neköm a Feri bácsi is, hogy a mi falunk a Tiszapolgári kultúrához köthető, úgy mondják, ez annak az égyik változata. Móra ásatta ki velünk, magam is kubikoltam a löszföldet, amikor kiástuk a temetközési helyöket. Abban a régmúltban a kelet-nyugat irányba mögásott sírokba mindön férfit oldalvást földeltek el, jobboldalukra fektetve, a nőket mög a baljukra, fölhajlított térddel, mög karral, összekuporítva. Mi csak bámultuk az útravalóul melléjük rakott edényök darabjait. Igaz, csak égyszerű rézből, de még szépen mögmunkált ékszerök is kikerültek a csontok mellől.

A rövidéletű Zók kultúrát a Maros-kultúra követte, Móra is csóválta a fejét, mert bizony ebben már déli és északi irányba fektették a halottaikat. Ez a nép is összezsugorította a holtakat, de a férfiakat baloldalukra, fejjel északnak, a nőket mög jobboldalukra, fejjel délnek fektették. Sénki sé tudhatja, mire volt jó ez a cifrálkodás.

Még a tetejébe jött a Csorva-csoport népe, akik nem tekétóriáztak, égyszerűen elégették a halottakat, a hamvaikat mög urnába tötték. Gyűjtés közben azon gondolkodtam, ha ennyiféleképp temettek, hányféleképpen élhettek? De bármilyen népcsoportok váltogatták is égymást, akárhogyan is éltek, bár-

hogy is változtak a szokásaik, végül csak a földben végezték valamennyien. Az mög már édösmindégy, hogy a fölkelő nap felé nézött a talpuk, vagy a lényugvó nap felé. Mit érdekölte az a pondrókat!

Úgy higgyétök el, ahogy mondom, Mórának is elállt a lélegzete, amikor mindön vizsgálat igazolta, hogy a falutól pár kilométerre szarmata lakóház maradványaira bukkantunk. Elég sok földet köllött odébb talicskáznunk ahhoz, hogy az összes részét kibontogatva, mög létisztogatva láthassuk. Háromlépésnyi volt erre is, arra is, a teteje cölöpökhöz rögzítve, az égyik sarokban az ajtaja, a közepén mög égy kis tűzhely maradványai álltak, bizonyítván, hogy már akkor is szerették körülülni a melengető lángokat. Voltak ott edényök, mög égy mécsös is. Mi mög talán föl sé fogtuk, mekkorát léptünk vissza az időben.

Tudjatok róla, érdemös mögjegyözni, az államalapítás idejében a mi szülőföldünkön Ajtony volt az úr. Igencsak fontos hely löhetött ez a két folyó találkozásnál szétterülő mocsárvilág. Feri bácsi nyomára bukkant égy Árpád-kori templomnak, mög égy falu maradékainak is. Hogy volt-é, és ha volt is, mi volt a neve a falunak, nem tudni. De mindégy is, lösz idő, amikor az új, a jövőbéli ásatások idejére talán a mi falunk neve is ködbe veszik majd. Ha égyáltalán lösz még, aki ásni kezd, kíváncsian kutatva az elmúltak után.

A falu nevét első ízben azon az oklevélön olvashatjuk, amely tanúsítja, hogy a király az ellene hűtlenség bűnébe esött Esztáry Bálint mindahány Csanád vármegyei birtokát, közöttük a mi falunkat is, Losonczi Lászlónak adományozza. Somolyogtam is ezön, mert elgondolkodtam rajta, milyen érzés löhet, amikor az embör feje fölül elvöszik a faluit, és égyszörre húznak ki a lába alól párezer hold földet. Szögénykém!

Égy mögsárgult könyvben találtam égy 1725. esztendőben mögrajzolt térképet is, amelyikön ugyan jelölik a falut, de

csak, mint lakatlan települést. Ezt tötte a török. A térképön részletösen ábrázolta a rajzoló az elvadulttá lött, végtelen kiterjedésű vízállásos, mocsaras, a Maros mentén végestelen végig égybefüggő területöt is. Égy másik rajzon mög ott voltak a Maros mellé írva mindazok a folyókanyarulat nevek, amiket én már nagyapáméktól is hallhattam. Ezök így hangoznak a folyással együtt haladva a Tisza felé: Hajdova, Nagy hajlás, Nagy kerülő, Orlovács, Péter örvénye, Székely hajlás, Falusi hajlás, Dög Maros, Alsó hajlás, Metek hajlás, Kumbara. Ezök itten a kanyarok, amit mög a rajzon lát az embör, az égy hatalmas kígyó. Na, ezt a kígyót köllött mögszelídíteni Vásárhelyi Pál tervei alapján. A munkálatok kezdeténél nagyapám, később mög apám is ott volt, akitől aztán magam is mögörököltem a kubikus mestörségöt, mög a világ égyik legfontosabb és legtökéletösebb alkotmányát, a kubikus talicskát.

1552-ben a török elfoglalta az ekkortájt húsz házból álló falut. Égy ideig nem sokra möntek a turbánosok a falu népével, akik még 1558-ban is Gyulára szállították a királyt illető 16 forintot kitevő adójukat. A következő esztendőtől aztán már közelükbe sé férközhetött az adóróvó. Sémmi csudálni való nincs abban, hogy épp ez évtől tűnik föl a falu neve az oszmán kincstár irataiban. Az 1958-as évből való török adólajtstrom (a defter) a csanádi terület (ezt ők náhie néven emlögették) települései között tartja számon. Ide másolom a falu akkori lakosainak nevét, Istenöm, de jó, hogy égy összeírásban mögmaradtak! Tehát itt a húsz név: Baráti Gergely, Barna György, Fényes Miklós, Garas Jakab, Hámos Lukács, Kucs Béla, Máté Gáspár, Nagy János, Nótás István, Petes Pál, Rabos Márton, Szekeri Péter, Tót Antal, Török Antal, Vajda Bálint, Vajda Tamás, Vanda István, Vajda Pál, Zombori György és egy, aki más ajkú: Damian Marics.

Hogy később módosult a szerb-magyar arány, a török hódoltsági területök rablógazdálkodásának és a kibírhatatlan

adóterhöknek, a jogfosztottságnak és a teljes kiszolgáltatottságnak tudható be.

Ezök a törökök is értöttek a nép kiszipolyozásához. Először is kivetötték a házadót, a hánét, háztartásonként 50 akcsát. A termésből külön lészödték a dézsmát. Lévötték a tizedöt a búzából (hinta volt a neve), a kétszörösből (ez volt a kevert gabona, a mahlút), a kölesből, amit erzennek mondtak, az árpából, a neve saír, a zabból (törökül alef), a lencséből (a merdzsimekből), a borsóból (girahból), babból (az ő nyelvükön adesz), fokhagymából (törökül sír), a vöröshagymából (náluk pijaz), a káposztából (kelemből), meg a retekből, törökül salgam. Mindégyikből tételösen vötték lé a tizedöt. Így járt mindön gyümölcs (mejve), len és kender (keten és kendir), a must (sira), de még a méhkast, a kevarét sé védhették mög tőlük. A halfogásból, a szajd-i máhíból, és a halastóból, a gölből is léemelték a tizedöt. Égy kila búza ára 20, az árpáé, a kölesé és a zabé 10 akcsa volt. Égy pint mustot 5 akcsa értékben számoltak el. Mindön földművesnek pénzt köllött fizetnie a puszta (mezraa), a major (csiftli), a szántóföld (tarla), a rét (csajir), a szőlőskert (bag), a gyümölcsös (bahcse), meg a konyhakert (bosztán) után. Ez volt a reszm, rüszúm. Nyögték a faadót, a csőszdíjat, a legeltetési díjat, a juhadót, a sertésadót, de még a makkoltatási adót is. A személyi adó 50 akcsát tött ki. Az esküvő kész ráfizetés volt. Be köllött fizetni a ményasszonyadót. Ezöket látva nem csuda, hogy a magyar lakosság menekülőre fogta a dolgot. Maguk mögött hagyták földjeiket, kútjaikat, falaikat, fáikat, és a török által még el nem foglalt országrészekben, vagy az apróbb kiváltságokat élvező városokban kerestek nyugodalmat, és találták mög a mögélhetésük alapjait. Na, ekkortájt telepítöttek szerböket a törökök az elvándorlók üresen maradt házaikba. Mögérköztek Damián Marics testvérei, és maradtak is, immár háromszáz esztendeje, békében élve a magyar ajkúakkal.

Két templomtorony döfi át a falu egét, a régebbi, az 1859-ben épült görögkeleti, és a későbbi, az 1904-ben elkészült katolikus, amit a Gerliczy család építtetött közvetlenül a kastélya szomszédságában. Már csak égyet sajnálok, kedveskéim. Azt, hogy égy árva minaretöt vagy dzsámit sé hagytak itt maguk után a falut adóztató törökök.

No, hát így áll a mi falunk, mög ilyesféléket tudhatunk mög a múltjáról.

Írtam én, Halász Mihály, az Úrnak 1936. évében

„Régi mondás, hogy a szögedi sár ragaszt, a sár hazahívott. A rögök, amik az embert valahova kötik, igen hatalmasak."

(Tömörkény István. A fityfiritty)

Nagyapám levelét most rád hagyja, rád hagyta a te nagyapád. A kubikus talicskát meg őrizd meg jól az emlékeidben. Dédapám és nagyapám éveken át tologatták le és föl a Tisza, meg a Maros gátjainak építésénél, meg a régészeti ásatások helyszínein, és semmi pénzért nem váltak volna meg tőle. Tökéletes alkotmány volt. Ilyen munkaeszközt csakis a kubikoláshoz értő mesterek alkothattak, párja nincs az egész világon. Amikor róla mesélt a nagyapám, angyalkák lebegtek a talicska fölött, és mi, gyerekek, tátott szájjal hallgattuk.

„Nézd csak mög fiam ennek a kerekit! Az pont akkora, amekkorának lönnie kő, sé nem kisebb, sé nem nagyobb. Az oldala pont addig enged, ameddig engednie kő, és ha mögemelöd, errű bizony lé nem pottyan a göröngy, de még égy morzsa sé. Aztán a tartása, no, vödd csak a kezebe a szarvát! Emeld mög, fiam! Érzöl-é súlyt? Ugyé, hogy nem érző! Mer ennek nincsen súlya. A jó talicska pilleként röpül föl a tőtésre, épp csak fogni kő a fogantyúját, hogy túl né repüljön a gáton. Ennek mán csak neki kő dűni, és hopp, mán font is vagyunk a tőtés tetejibe. Aztán fiam néhogy azt hidd, hogy a talicskát eszkábáló embör papiroson tervez! A terv bent van a fejibe, oda mög az apjától került, akinek szintúgy a fejibe vótak az adatok. Né csudáld, hogy lassanként kihalnak a talicskások, olyan sé sok akad, akinek erre az alkotmányra fájna a foga. Akkó mög minek a talicskás mestör, nem igaz? Na, fiam, fektesd a hátára, oszt pörgesd mög a kerekit! Azaz, gyerököm, úgy ni, és üssed

csak a tenyereddel! Forog, mint a ringlispil, ebbe még máma sincsen hiba. Lám, hogy billög még a húzókarika is! Ha mögerősödsz, és kedved is lösz, té lösző a csikócskám, a kis lovam, aki beleaggatja a kampót, és könnyít a dógomon, ahogy nekifeszül a kötéllel. Van neköd fogalmad arrul, hány köböt hordtam el evve? Még neköm sincs, gyerököm. Az az igazi csuda, hogy ennyi munka után még égybe van, és nem esött széjje. Szöröncsére."

„Anyám meghalt, most nem tudom, mit tegyek véle,..."
(József Attila: Anyám mosásban)

Sajnos nem ismerhetted meg az anyámat, a századforduló előtt egy évtizeddel született Móricz Vendel és Kovács Katica negyedik gyermekét, Móricz Ilonát, akit rokoni és ismerősi körökben Ilusnak szólítottak. Nem szívesen emlegetem föl az 1930-ban megkötött első házasságát, ő maga is kerülte, hogy erről beszéljen, a szoknyabolondként és kocsmatöltelékként emlegetett első férje, Nánási József nevét pedig szerette volna örökre kitörölni az emlékezetéből. „Mérhetetlen szerencse, hogy nem maradtam állapotos tűle, és így nem lött közös gyerökünk!", így hálálkodott anyám még évek múltán is.

Apám és az első felesége, a harminc hold földdel birkózó Bagó Benedek és Szögi Sára ötödik gyermekeként világra jött Bagó Juli 1928-ban a falu templomának oltára előtt esküdtek örök hűséget egymásnak. Öt éven át próbálták összeboronálni az életüket, sikertelenül. Sehogy se bírtak egymáshoz illeszkedni. Tűz és víz házassága volt az övéké. Ők nem úszták meg gyerek nélkül, válásuk után a kis Halász Matyi a Bagó család házában nevelkedett. Apám kerülte a Bagó-házat, és mivel Sziráki Sándor személyében Bagó Juli új embert talált magának, megbékélt a helyzettel. Később Sziráki a nevére vette Matyit, így aztán mindenki jól járt.

Apám és Bagó Juli végül 1933-ban, öt év kínlódás után, jobbára szülői segédlettel és közreműködéssel, nem kis perpatvarral szétmentek, hogy aztán újabb öt év múltán helyet, ágyat és békességet találjon apám mellett a Bálint bátyámat és engem világra hozó anyám, Móricz Ilus. Bálintot az esküvő után alig egy esztendővel már a családi ereklyének számító

bölcsőben ringatták, egy évre rá pedig már én bömböltem abban a harminc évvel előtte anyámat is álomba ringató fatákolmányban.

A mindkettőjüket fölemésztő, durva és elvadult csatákat ábrázoló kép 1955-ben tört darabjaira. Családunkban ez is a fordulat évének számított. Bátyám tizenhat, én tizenöt éves voltam. Anyánk mellett maradtunk. Apánk erős volt egyedül is, szívesebben mondom így: még akkor is túl erős volt. Anyánk a válásukkor gyöngült meg igazán.

„Van, aki azt hiszi, tehet, amit akar, hisz szeretik.
Van, aki azt hiszi, tehet, amit akar, hiszen szeret."
(Somlyó György: Mese arról, ki hogyan szeret)

Halász Endréné Móricz Ilus följegyzései

Akár a többi, olyan éjszaka volt ez is. Endre az ágydészkán ült, féloldalvást, ahogy nem égyször. Azt hiszöm, így érözte jól, vagy tán így érözte biztonságban magát. Még tán evvel a kifordult pózzal is azt akarta jelözni, hogy mönne is, mög maradna is. Én nekikeserödve feküdtem. Az ágyvéghöz támasztottam a vánkost, nekidűltem, begubóztam, belegyömöszöltem a fejemet. Úgy fösthettem, mint égy házábul félig kibújt csiga. Kívül rekedt, de házába visszabújni vágyó, mögrémült csiga. Ahányszor mozdultunk, az ágyak oldalai összesúrolódtak, égymást karcolták, épp ott, ahol már egyébként sé volt túl sok festék a deszkán. Együtt koptattuk, együtt koptak mög. A lámpa halovány fénnyel pislákolt, a petróleum szaga lassanként betöltötte a szobát. Szó nélkül feszültünk egymásnak. Endre néha nyögött égyet, köszörülte a torkát, mocorgott kicsit. Evvel jelözte, hogy ha nem is szólal mög, jelen van. Égy komoly, csöndes beszélgetésre is hajlandó lönne, de legbelül unja már az egészet, és ha nem rólam, nem a második asszonyáról, és nem a fiai anyjáról lönne szó, már fölhúzta volna a csizmáját, és rég a Misu kocsmájában iszogatná a bánat felejtéséhöz is gyógyírként szolgáló fröccsöket. Nem voltam beszédös kedvemben. Szomorkás, inkább azt mondanám, möggyötört képpel bámultam magam elé, ráncaimat fölerősítve és szaporítva, gondokkal terhölve, égyszörre viaskodva a magam, mög a közös bajukkal, kiutat mutató mögoldás nélkül. Közös körösztre szögeződtünk. Két kutyamód szenvedő lélök próbált Istenhöz fohászkodni, égyik a köröszt száraz oldalán, másik a mohás felén. Sokadik viharos éjszakánk volt a mostani. Nem tudom, mi ütött belénk, az utóbbi hetekben vita vitát követött. Az embör nem is érti. Mintha nem volna elég a közös bajunk, a szögénység. Van ez a tanyánk, mög amink benne van, igaz, az nem sok. Mög a két gyerök. Égy valami nincsen: nyugalmunk. Én töszöm a dolgomat, hol a ház körül, hol a földbe. Itthon a sok baromfi, a disznók, a tehén, mög a kert. A tetejébe a két gyerök. Az iskolában jelesködnek, égyikre sincsen panasz. A lecke kikérdözése az enyém, kié lönne másé. Endre dolgozik, nem kíméli magát, Bálint már ott van mellette, és néha Bódog is hozzájuk csapódik. Úgy látom, apránként Endre háborús möghurcolása is elfelejtődik. De valami még sincs röndbe. Közöttünk nincs rönd. Marakszunk, marakodunk. Égy veszött kutya, mög égy sarokba szorított macska marja égymást. Két makacs állat. Égyik sé enged.

Ezön az estén is úgy kezdődött, hogy kínlódtunk égymással. Ő arra várt, hogy én löszök kedves, én mög arra, hogy ő. Égyikünk sé lött, így aztán hallgattunk. Én a vánkosnak dőlve, ő mög az ágydészkát nyomva. Végül aztán én törtem mög a hallgatást. Attól kezdve aztán mondtuk, mondtuk, szakadatlan. Ömlött a szó, mint lyukas zsákból a búzaszömek. Azóta is itt, a fülemben táncolnak a szavaink.

– Aztán hova mönnél, ha szétmönnénk? Másnál sé találná nyugodalmat. Időig-óráig mindönki mögfelel, de mi lösz utána? Ha már mögszokod azt is? Nem volt elég égy válás, köll neköd a második? Parázson táncolsz! Séhun sé lönne nyugtod. Mögmondom én, mi a té bajod! Nincs hova mönnöd, nincs mit vinnöd, és nincs mibül újat kezdenöd. Tudod, hogy nem lösz mög a biztonságod. Éngöm mög a gyerökökkel nem akarsz világgá kergetni, mert ha nem is szeretsz már, de sajnálsz. Azért, mert régön még szerettél. Ezt ugyan té tudod, né én adjam a szádba, de az nem lehet, hogy nem szerettél. A két

gyerököt nem a gólya ejtötte be a kéményön. Kéményünk sé lött volna, ha nem a két kezünkkel vetünk a házhoz vályogot. Akkor is azt mondtad, hogy szeretsz, amikor száradtak a vályogok. Mög akkor is, amikor tapasztottunk.

Nem nézött rám, úgy válaszolt.

– Azért vöttelek el. Azért, mert mögszerettelek. Nem mondom, köllött hozzá Csertőiné is. De emléközzél rá, mögmondtam már akkor is: ha a házunk nem ragyog a boldogságtul, kimögyök belüle. Akkor is kimögyök, ha égy vasam sincsen. Ha sémmim nem marad, akkor is. Ha a jég hátán verök tanyát, akkor ottan. Vályogház vagy vert falú, néköm mindégy, csak melengesse föl a szeretet. Értöd? Ezt mondom én. Márpedig mostan úgy érzöm, inkább el kéne mönnöm. Akkor is, ha földönfutóvá löszök.

– Azért nézzél körül, mielőtt kitöszöd innen a lábad. Nem vöhetöd félvállról, ami ránk szakadt. Itt pénz nélkül sémmibe sé foghatsz. Ebbe a cudar világba nagyon is fontos…

– Fontos, tudom. De té is tudod, hogy én most nem a pénzről beszélök.

Utóbb rájöttem, hogy ok nélkül emeltem föl a hangomat, mégsé bántam, mert amit mondtam, fontosnak gondoltam.

– Tudom. Arról, hogy nekünk nem jó.

– Léjjebb a hangoddal! Hogyha té most azt mondod, hogy neköd nem jó itt, akkor né hangoskodjál velem. Nem szeretöm, ha odaki is hallják, hogy mirül beszélünk. Így is épp elég a hallgatózó aljanép. Sénkire sé tartozik a röndetlenségünk. Hogy itt most nincs röndünk, az a mi dolgunk. Mög né akarjad már, hogy mögébredjenek a gyerökök.

Hallgattam a szóra, léhalkultam.

– Nem arról van szó, hogy nem jó. Hanem, hogy égymással nem jó. Nem jó égymással.

– Ez már biztos. Sé neköm nem jó veled, sé neköd velem. Régön nem egészen így vót. De régön még tötté azért, hogy

valahogyan jó lögyön. Most mög mindig lérázol magadról, mint kutya a vizet. Mindig találsz okot a nyavalygásra. Ebből lött elegöm, nem belőled. Ha té úgy bújnál hozzám, mint hozzád a macskád, még aprócska baj sé lönne köztünk. De té nem bújsz, nem dorombolsz, té csak fordítod a hátad, oszt bámulod a falat, mint akinek az a dolga, mert hátha holnap meszelni köll.

– A pokrócot nem simogatjuk, csak kirázzuk.

– Pokróc? Én? Hát ki az úristen gyönyörködött a testödbe óraszám? Ki halmozott el csókkal, mög öleléssel? Panaszoltam én akármikor is, hogy mögfáradtam, hogy kitikkasztott a napi munka? Té voltál, aki égyre másra telenyavalyogta az ágyat.

Kívülről tudtam mindön szavát, így aztán én is olyan szavakat ismétölgettem, amilyenöket ilyenkor szoktam.

– Fosod csak a szavakat! Mondj el mindönfélének! Mögmondtam már: kettőn áll a vásár.

– Kibúvót keresöl. Sosé jutsz el addig, hogy jól ítéld mög magadat.

– Nem keresök kibúvót. Tudom a magam baját. Nem bírok nyugton maradni, ebben igazad van.

– Mióta mögvannak a gyerökök, nem vagy a régi. Feleannyit sé ereszködsz alám, mint régön, közbe mög olyan vagy, mint égy smirgli. Elég, ha elmész mellettem, és már föl is horzsoltál.

Ez volt Endre rögeszméje. Azt hitte, az élet csak abból áll, hogy az asszony mindön este kölleti magát. Ezért próbáltam a magam módján tovább folytatni a mondókámat.

– Nem horzsollak. Ez csak a té mániád. Lovat csinálsz a tacsiból. Begerjesztöd magadat, és onnantól elvárod, hogy odabújjon az embör, kezdjön nyugtatgatni.

– Nem erről van szó!

– Hanem, miről?

– Arról, hogy sokadszor bújik ki belőled a kis ördög. Amit mögmondtál már égynéhányszor: hogy rajtam tombolod ki magadból azokat a sérelmöket, mög bántásokat, amiket gyerökkorodba okoztak neköd. Csakhogy neköm ezökhöz sémmi közöm, értöd? Sémmi! De té mögvadulsz, mintha én lönnék a té bajaid okozója. Pedig nem én vagyok. Van benned valami mögérthetetlen embörgyűlölet. Ellenem fordulsz. Pedig ezt nem én hoztam ki belőled. Tébenned van, amióta élsz.

Fájt, amikor embörgyűlölőnek nevezett, de legbelül tudtam, hogy a gyűlölködésnek van is, meg volt is alapja. Az okára nincsen magyarázat. Otthon ragadt rám, csak tudnám, kiből. Ezt köllött volna léfaragni rólam. Ezt érzéköltettem a válaszommal.

– Nem váltottad ki belőlem, de té is töttél hozzá.

– És neköm köllött évekön át eltűrnöm. Én löttem a té gyűlölködésöd végső célpontja. Néha azt mondogatom magamba: száradt volna be a szám, amikor ki köllött mondanom az igent.

Szelídebbé akartam lönni, kihátráltam.

– Azt csak té mondod, hogy én gyűllöllek.

– Én hát. Mert én érzöm így. Az érzés mög nagy dolog, ezt né is vitassuk mög.

– Hát té azt gondolod, hogy ennyi évön át képes löttem volna veled gyűlöletben élni?

– Bár né kéne ezt gondolnom.

Máskor is mögtörtént, most sé bírtam ki, kibújt belőlem a kisördög. Ezért válaszoltam így:

– Jó, akkor gyűllöllek! Még inkább gyűlölek!

– Csak tudnám, mért. Mindönömet föltöttem az életünkre. Amim csak volt. De neköm így nem vagy jó. Nem és nem.

Régóta szajkózta ezt is. Hogy neki nem vagyok jó úgy, ahogy vagyok. Éngömet mög olyan fából faragtak, hogy ilyenkor még inkább tromfolok.

– Tégöd mért nem tanítottak mög arra, hogy fogadd el a másikat olyannak, amilyen?

– Ilus, ilyet né is mondjál! Elfogadlak. Neköm soha nem az volt veled a bajom, hogy milyen vagy. Csak az érdekölt, hogy milyen vagy énhozzám. Hogy milyen vagy énvelem. Hogy mit kapok én. Súlya van ennek, mert neköm az is fontos, hogy té is mögkapjad, amire vágyódol.

– Nem igaz! Nem fogadsz el! Mög akarsz változtatni. Mert neköd én így nem vagyok jó.

– Csak ezt szajkózod! Nem látsz az orrodnál tovább. Azon akarnék változtatni, amivé löttünk. Mert ha nem mögy, el köll hagynom tégödet. Akad, aki mögérti, hogy a házasélettel együtt jár az önföladás. Hogy a békességért cserébe léjjebb adunk a rigolyáinkbul. Evvel nem kevesebb lösz az embör, inkább több.

Ebben igaza volt. Én sé gondolom másként, ha nem idomulunk, akkor jobb, ha külön mögyünk. Igazat köllött volna adnom neki, és akkor végre aludhattunk volna, de ez az, amit nem értök magamban, csak feszítöm a húrt, ha köll, ha nem, és hát már föl volt vágva a nyelvem, nem türtőztettem magam.

– Találj rá égy ilyenre. Ha éngöm másmilyennek látsz.

– Hát ez az! Ilyen vagy. Erről beszélök. Nem békét akarsz. Folyton fortyogsz, mint a tűzön a lékvár. Nem éröttem kapaszkodsz. Mintha sémmit sé jelöntenék neköd. Keressek mást? Neköd annyira mindégy, hogy mögyök vagy maradok?

– Té tudod. Biztos, már ki is van nézve.

– Nincsen kinézve. De ha így beszélsz, ki lösz.

Ez fájt. Mindig fájt, ha azzal fenyegetőzött, hogy másik asszonyt keres magának. Néha elképzeltem, amint égykor

ugyanígy veszekszik a Bagó Julival, és az a fejéhöz vágja, hogy keressön másik asszonyt magának. Ő mög fogja magát, és otthagyja, hogy aztán mögtaláljon éngömet. A vérében van, hogy inkább mönjön, ha elromlott a házassága. Elöntött a pulykaméreg.

– Ölni tudnék.

– Békülnél inkább.

– Mindig én béküljek? Té a kis ujjadat sé mozdítod. A kis ujjadat sé! Akkor mög mér nem mész el valakihöz?! Mért nem mész? Aztán udvarolgass annak az asszonynak, ha az jobb! Ha az tégöd nem gyűlöl.

– Az embör már csak olyan, hogy akarja a szeretetöt.

– Én is embör vagyok.

– Az, nagyon is az. Böcsüllek, tisztöllek, és örülnék, ha veszeködés, mög civódás helyött azt mondhatnám, hogy szeretlek, Ilus. Azt mondd mög neköm, hogy ennyi év után mért nem fordult tébenned igaz szeretetre a gyűlölet? Ez az én kérdésöm.

Fájdalmas kérdés volt, bár tudtam, hogy a szívem mélyén mindig is szerettem, és azt is tudtam, hogy maradt is abból a szeretetből. De a gyűlölködésre akkor is volt okom, és ha nem lött volna, tán akkor is keresök. Mert ilyen vagyok. Adott elég okot rá, de nem akartam tovább feszögetni. Aludni akartam. Fáradt voltam az éjszakába nyúló, kilátástalan vitához. Kurtán-furcsán válaszoltam.

– Mert nem vagy olyan velem!

– Töhettél volna rúla, hogy olyan lögyek. Mert amíg olyan voltam, té rúgtál el magadtól. Mert hogy neköd égy idő óta elég hetente égy öröm. A gyerökök születése óta mögvagy nélküle. Még a csókodat is csak mímölöd. Ugyé? Mert hogy té már annyira nem szeretsz csókolózni. Mi a fene üt abba, aki ilyet mondd?

Tényleg ezt mondtam neki, de csak bosszantani akartam. Nem érdemölte mög. Később mög komolyan vötte, égy idő után mög tagadni próbáltam, ahogyan most is.

– Nem ezt mondtam. Ilyet én nem mondok.

– De mondtál.

– Nem igaz. Azért, mert fölbosszantottál, és égyször mondtam valami effélét…

– Ilyet égyször sé szabadna mondani. Kedvét szegi az embörnek. Aztán lémond arról, akit annyira akart.

Ebben is igaza volt, de nem akartam föladni a bástyáimat, ezért aztán csak ez jött ki belőlem.

– Tanulj mög felejteni!

– Amikor összegyüttünk, csak égy vágyam volt: hogy szerethesselek. Most mög ott tartok, hogy édös mindégy. Ha már nincsen benned szeretet, ha már kifogyott belőled a szufla, akkor legalább né lögyél smirgli! Né bántsál oktalan.

– Sosé akartalak bántani.

Láttam rajta, hogy kifogyott a mondandóból, lézárta a beszélgetést.

– Én mög kitöttem a lelköm. Mert komolyan vöttem a házasságot. Most sé bánom. Csak sajnálom. Na, aludjál. Korán lösz röggel.

Lécsavarta a lámpa kanócát, bedőlt az ágyba. Elfordult tőlem, és magára húzta a dunyhát. Pár perc múlva már horkolt. Éngöm sé köllött ringatni.

1947. május 24.

„Van, akinek számára a szerelem határos a gyűlölettel.
Van, akinek számára a szerelem határos a szeretettel."
(Somlyó György: Mese arról, ki hogyan szeret)

Halász Endréné Móricz Ilus följegyzései

Mind a ketten ölelni akartunk, olyannak látszott az éjszaka, hogy talán lösz belüle valami. De az együttlétből most sé lött sémmi. Endre fölült, fejét a tenyerébe hajtotta. Felém sé fordult, úgy beszélt.

– Érdekös asszony vagy. Hogyha én két hétig nem nyúlok hozzád, té ugyan mög nem közelítesz. Hát hova jutottunk? Mondd mög, hova!?

– A nők... Mi nők... Szóval az egészen más.

– Neköm né mondd, hogy egészen más. Tik akartok minket magatoknak. Nem tudtok möglönni nélkülünk. Mög tán mi sé nélkületök.

– Csak nektök könnyebb.

– Könnyebb. Ha könnyítötök rajtunk.

– Na ugyé. Mindön az ágybul ered.

– Én ugyan hozzá nem nyúlnék ahhoz, aki nem akar éngömet. Árulkodik a szöme. Ez a bajom. Mostanában a té szömödbe sosé látom a tüzet. Az akarást. Már pedig ennyi év után té sé várjad, hogy égető tüzet szítsak a szömödbe.

– Férfi vagy. Aligha vagy mög anélkül.

– Nem vagyok mög, az már biztos. Csak csudálom, hogy té mög, amióta gyerökök vannak a háznál, mögvagy. Anélkül.

Nem válaszoltam rögtön. Ezt végig köllött gondolnom. Tényleg itt tartok? Hogy ellönnék szerelöm nélkül? Végtére

is meddig, mennyi időn körösztül bírom ki úgy, hogy akarással közelödjön hozzám a férjem, de hiába? Ezt eddig sosé gondoltam végig, de szó mi szó, egészen jól mögvoltam olyankor is, amikor nem háborgatott. Kibúvót kutatva válaszoltam, de szavaimban volt némi igazság.

– A gyerököknek ehhöz sémmi közük! És a nőnek köll égy kis érzelöm is. Hogy valami...

– Né vitassuk mög! Köll. De ha nem érzöm a szömedbe a vágyódást, a szerelöm vágyását, én ugyan mög nem közelítelek. Hozzád nem nyúlok.

– Mögtapasztaltam.

– Fogod is. Mert nem szívlelöm, ha éngöm az asszonyom odébb tologat.

Való igaz, égyször-égyször eltoltam magamtól. Ki nem bírtam volna állni, ha hozzám nyúl. Ilyenkor még az is idegösítött, ha hozzám közelített. Ha éppen csak jelözte, hogy azon az estén akarna. Hogy hányszor esött mög, nem tudom, az ilyesmit nem számolgatja az embör. De ha ragaszkodok az igazsághoz, kimondom: többször is mögtörtént. Végül így válaszoltam neki.

– Nem mindig tollak el magamtól.

– Nem. De túl gyakorta. Az mög még fájóbb, hogy séhogy sé jó. Hogy nem lelöd örömödet benne. Így aztán bennem sé. A fenébe is! Neköm éröznöm köll, hogy jót töttem neköd. Ezt mög csak akkor érözhetöm, ha té is azt érzöd, mög ki is mutatod, hogy jót töttem. De a gyerökök óta érzöm rajtad, neköd séhogy sé jó.

– Nevetségös, amiket beszélsz.

– Én nem tartom annak. Té mindönkibe möglátod a jót, égyedül bennem nem akaródzik. Ha nem látszik, akkor is fáj legbelül. Hát még, ha rosszul is szólsz hozzám. Nem tudsz jól szólni. Hol az undor, hol a gyűlölet tolakodik elő belőled.

– Nem undor! Nem gyűlölet! Legfönnebb a szeretet hiánya.

– Ahogy röggel is. Hozzám nem nyúltál volna. Mög nem érintenél. Ennyire taszítalak?

– Nem. Ennyire vonzol.

– Léélted velem úgy ezt a pár évet, hogy lelköd mélyéről el nem hagyta a szádat az, hogy szeretlek tégöd! Akkor té mit vársz? Miért mönjek én rád? Mi ingerölne engöm arra, hogy akarjalak? Micsoda? Az, hogy eltaszítasz?

– Csak ez jár a fejedben: hogy gyűlöl, mög nem szeret, mög utál.

– Éröztess mást!

– Mindönki alakoskodik! Té mög vak vagy.

– Alakoskodjál té is!

– Azt akarod, hogy alakoskodjak?

– Ha ez az ára.

– Alakoskodni fogok. És akkor boldog löszöl?

– Mögérözném, ha alakoskodsz. Mondd mög néköm: olyan nehéz neköd kitárni a szíved? Mert ha nehéz, akkor mönjünk szét.

– Ha nem lönnének a gyerökök, azt mondanám, adjuk el a tanyát, biztos akadna rá vevő, kapnánk égy kis pénzt, és akkor möhetnénk kétfelé. Úgy tán boldogok löhetnénk.

– Té akkor sé, mert élhetetlen vagy. Volt idő, amikor möhettél vóna, mégis maradtál.

– Ilyen eszemönt vagyok.

– Nem. Azért, mert mégis jó vagyok neköd. Köll neköd égy embör, akit oda töszöl az almáriumra, néha áttörölgetöd. Ilyen vagy. Ezért köllök neköd. Emléközzél rá, amikor a vírustól lébetegödtél, negyven fok fölé mönt a lázad. Akkor döbbentél rá, hogy itt mög is löhetne dögleni. Égyik pillanatról a másikra mög lehet dögleni.

Ebbe is volt igazság. Szükségöm volt rá, ahogy szüksége van társra az embörnek. De ha nem lött volna, ha nem lött volna mellettem, éppúgy teljesnek tudtam volna az életöm. Vagdalózni kezdtem, oktalanul.

– És akkor mi van?

– Sémmi nincsen. Neköd az sé számít, hogy ilyenkor van-é melletted valaki, vagy nincs.

– Rád hagyom. Úgyis csak az az igazság, amit té mondasz.

– Sosé akartam igazságot mondani, de mindig ki akartam mondani, amit igaznak gondoltam.

– Ki is mondtad. És attól kezdve más igazság már nem is löhetött.

– Löhetött. De akkor az lögyön a cáfolhatatlan igazság. Olyan, amelyiké föladhatom a magamét. Ha nem olyan, akkor küzdök. Ilyen vagyok.

– Néha hagyhattad volna, hogy neköm lögyön igazam.

– Ha neköd volt, hagytam.

– Ez csak úgy igaz, hogy ha neköm lött vóna, hagytad vóna. Jegyözd mög, té mondtad égyször: neköd sé löhet annyira igazad, hogy égy kicsit né löhessön igazam neköm is.

– Látod, ebbe most neköd van igazad.

– Sokra mögyök vele.

Hosszasan hallgattunk. Hallgattuk égymás szuszogását, köhintéseit, nyögéseit, testi-lelki kínjait, kínlódásait. Szenvedtünk, mint annyiszor. Ő tőlem szenvedött, én tőle. Már javában horkolt, amikor még mindig agyaltam. Jó embör, tulajdonképpen jó embör, mondogattam magamnak, magamban, én mög olyan vagyok, akár égy öszvér, akkor is, ha jónak tudom magamat. Szerethetném, de mit tögyek, mihöz kezdjek, ha égyször nem vonzódok hozzá. Ha odáig jutottam, ha odáig jutottunk, hogy már nem vonz. Kérdésöket forgattam az agyamban. Hogy mennyiben hibás ő, mennyiben én, és akárhogy is forgattam, nem jutottam eredményre. Talán, mert nem volt fontos. Nem

az eredmény, hanem ő, az uram. Ezt sé értöttem. Hogyan lehetségös az, hogy nincs másik embör az életömben, csak ő, és mégsé köll. Ez az égy embör sé köll. Mert ha volna másik, akkor mögérteném, akkor tudnám, hogy az a másik vonz, hogy ahhoz vonzódom, mert én, asszonyként, mély érzelömmel nem vonzódhatok égyszörre két férfihoz. Ilyen nem történhet mög égy asszonnyal. Égy olyan asszonnyal pláne, amilyen én vagyok. Amilyennek én gondolom magamat. Mi az ördög bújt belém? Mi az oka a folytonos szömbefordulásomnak? Ahogy ő mondogatja, az utálkozásnak, mög a gyűlölködésnek. Mert igaz, talán lehet azt gyűlölködésnek is érözni, amit én kimutatok iránta, feléje, akkor is, ha nincs szándékomban gyűlölködni. Ha mög így van, ha tudatomon kívül mégis gyűlölet lapulna az érzelmeimben, mögoldást köll keresnöm. Az mégsé lehet, hogy égy életön át azt érözze az uram, hogy möggyűlöltem. Ebben a világban már akad, aki ki meri mondani: elhidegültünk egymástól. De ezt mög ki a fene érti? Hogy hidegülhetnek el égymástól azok, akik égykoron tűzben égtek, ha égymásra néztek, ha összeölelköztek. Sajnálom, hogy itt tartunk. Hogy már mi is itt tartunk. A gyerökök miatt pláne! Nagyon sajnálom. Ha pedig azt mondom, hogy sajnálom, komoly lehet a baj. Mert sajnálatból már nem lösz szerelöm. Vagy sajnálunk valakit, vagy szeretünk. Akit csak sajnálunk, azt már nem szeretjük. Ezt érzi, ezt érözheti Endre. És ez lehet a baj velem. Embörként, jó embörként még szeretöm, de férfiként már nem. Történnie köllene valaminek, ami változtat rajtunk. Ami változtat az életünkön. Ha nem történik, ha sémmi nem történik, akkor veszélyös ponthoz ért a házasságunk, és szégyönszömre szét köll mönnünk. És döntenünk köll a gyerökök sorsáról is. Ez lösz a legnehezebb. Asszony vagyok, és ha nem is mindön, de majdnem mindön rajtam múlik. Még azt is mög meröm kockáztatni, hogy mindön rajtam fog múlni. Ha szétmögyünk, miattam válunk el, ha együtt maradunk, néköm lösz

köszönhető. Alkalmazkodnom köll. Köllene. De mindön szömbe mögy vele. Taszít. Ellenközik a lelköm. És mégis köllene. Nem, sémmiképp nem möhetünk széjjel. Már csak a gyerökök miatt sé. Ha szeretet nélkül, akkor úgy, de együtt köll maradnunk. Ördög bújjon a túl érzéköny fajtájába! Végezze a dolgát, né érzelögjön!

1948. június 2.

„Van, aki úgy szeret, mint az országútra tévedt nyúl, amely a fénycsóvák csapdájába esett.
Van, aki úgy, mint az oroszlán, amely széttépi azt, amit szeret."

(Somlyó György: Mese arról, ki hogyan szeret)

Halász Endréné Móricz Ilus följegyzései

Egész nap dolgoztunk. A gyerököket az anyám vigyázta. Égymásra sé néztünk, csak dolgoztunk. Kukoricát kapáltunk, a sorokat mögötte a gaz. Ő előző nap ekekapázott, sötétödött, mire behajtott a kapun. Röggel korán keltünk. Elláttuk a disznókat, magot szórtam a baromfinak, dobtam a tehénnek. Ő befogott, épp kelt a nap, amikor mellé ültem a bakra. Szó nélkül döcögtünk a földig. Még tán Szellő és Holló is érözte, hogy mi mögy végbe bennünk, alig poroszkáltak. Ebédnél sé beszéltünk. Égymásra sé néztünk. Hol a földet bámultuk, hol a határt kémleltük. Nem volt mondanivalónk. Így möntünk haza is. Kifogott, itatott. Az ágyban jött mög a hangja. Túl sok szorult bele. Nem akart bántani, de ki akarta beszélni a bajait. Nem is szóltam vissza. Hagytam, hadd mondja. Azt gondoltam, ha kibeszéli magát, majd elalszik. Amikor fájni kezdött, amit mondott, nem bírtam tovább, mögszólaltam.

– Élve boncolsz...

– Nem élve boncolok!

– Nem felejtöm el...

– Hát akkor szajkózzad, én nem boncollak tégöd élve. Az erényeidet, a jóságodat, mindönt átgondoltam rólad. Azt mondhatom, té jó asszony vagy. Mindön tekintetbe. Csak valahogy nem férünk össze. Ehhöz még a két gyerök is kevés.

– Ezt én is érzöm. Ezt érzöm én is. De már az okát sé tudom. Égymásba fáradtunk.

– Ezért voltak veszeködésök.

– Voltak. Mög vannak is. Szakadatlan.

– Neköm sé volt kedvemre égyik sé.

– Most sé értöm, ki tudtam mondani, képes voltam kimondani neköd, neköd, akit régön tán szerettem, hogy pusztulnál el innét. A gyűlölködésöd miatt, talán amiatt mondtam ki. Elfáradtam. Belenyomorodtam a dologba.

– Csúnya dolog, hogy csak éngömet hibáztatsz azért, hogy idáig jutott a dolog! A gyűlölet sé az égből pottyan ide. Oka van annak. Ez kettőnk ügye! Ez kettőnk ügye, sőt még benne van a rokonságom, mög a tiéd is. Ez égy összetött dolog.

– Összetött, de érözni égyszerű.

– Né mondogasd, amíg asszony van a benne. Előtte persze té vagy a legjobb embör a világon! Mert olyannak adod ki magadat. Nem köllött volna futni utána. Többet köllött volna törődnöd velem. És lásd, mégsé hűtlenködtem. Pedig lött vóna alkalmam, hogy máshoz dörgölőzzek. De én nem vagyok ilyen aljas. Té mög, ha valami nem tetszött, rohantál ahhoz, aki fölvidított. Hát milyen dolog ez? Szégyölld magadat! És té prédikálsz arról, hogy jóba-rosszba együtt köll lönni. Té ezt nagyon szépen mögadtad. Ha nem mögyünk ki a földbe, én itthon vagyok, tartom a hátamat, csinálom a dolgomat, egész nap csak a házkörüli robot, a gyerökök, a disznók, a baromfi, a tehén, a takarítás, a mosás, mög a vasalás. Mögpróbálok mögfelelni. Ha égyedül vagyok, ide sénki be nem töszi a lábát. Mi lönne, ha én nem lönnék ilyen? Azt mond mög, mi lönne!?

– Ehhöz értesz, ez a dógod. Neköm mög az, hogy dolgozzak, szántsak, vessek, arassak, kenyeret keressek, mög a kenyér mellé valót.

– Mindönki csinálja a maga dolgát. De mindönki lögyön is mögbecsülve.

– A munkádat becsülöm. Abba nincs hiba. A hiba abba van, hogy eltávolodtál tűlem.

– Té möntél el tőlem, nem én tőled! Sosé vallottad be, sosé buktál bele, de utóbb kiderült, hogy nő volt a dologba. Mindig más miatt möntél el. Mindig. Ahányszor csak elmöntél.

– Sosé möntem, és sosé mögyök el más miatt. Mindig csak miattad mögyök el. Té vagy az oka, ha elmögyök. Mindig égy nő volt a dologba, és az té voltál! Csakis té voltál benne! Mert séhogy sé jó veled. Mög melletted sé.

– Té is töhetsz róla.

– Tudom, ez a rögeszméd: kettőn áll a vásár.

– Úgy is van.

– Ha nincs más, összepakolok. Itthagylak.

– Mönjél csak, mönjél! De a gyerökök maradnak!

– Mög is töszöm. A gyerökök mög maradjanak!

– Tögyed. És maradjanak is! Próbáld mög, élj égyütt valamelyik asszonnyal. A legjobb az lött vóna, ha idehozod valamelyiket, aztán csinálja azt, amit én ennyi évön át. Próbáljon mög elviselni itt, mög így, né csak úgy, sezlonon heverészve. Lögyönek övé a hétköznapok is!

– Gonoszkodjál csak!

– Ez nem gonoszkodás. Csak sommázom a dolgot. Makacs, mög erőszakos vagy, mint az apád, mög az anyád.

– Hát té milyen vagy, mi? Milyen? Anyádból tört föl így a gyűlölet? Té magad mondogattad mindig, hogy té pontosan tudod, hogy ilyen vagy. Pont olyan, amilyen az anyád. Mög, hogy vagy elfogadlak ilyennek, vagy…

– Erről van szó! Né változtassál mög sénkit! Mert ez mög té rögeszméd, hogy mindönkit a saját képedre akarsz változtatni!

– Nem igaz. Csak azt mondom, hogy ha velem akarsz élni, akkor né lögyél gonoszkodó. Né marj, mint a lúg! Mög hát né akarjál parancsolgatni, mint égy zsupás őrmestör. Égy házba nem köll két férfi. Néha még égy is sok.

– Persze, té mög olyan angyalian jó vagy, hogy ha kicsit nem nézöl oda, kinőnek a szárnyaid.

– Sosé mondtam, hogy én angyal vagyok. Csak azt mondom, hogy né bántsd a másikat, hogyha házasságba akarsz élni vele. Nem muszáj mögváltozni! De házasságba sé muszáj élni!

– Vögyél neköm égy kis romos házat, égy tanyát, aztán itt sé vagyok. Úgyis tudom, erre mögy ki a játék.

– Amikor mög mög akartam vönni, nem akaródzott mönnöd. Anyádhoz mög végképp nem mönnél.

– Té sé erőltetted, hogy mönjek. Mert mégis csak jó, hogy itt vagyok a háznál.

– Mondd mög, hogy hová, oszt alkudjunk rá.

– Sémmi közöd ahhoz, hogy hová! Anyámnál nincs helyem, nem is mönnék oda. Csak végszükségbe.

– Nem, de hát valahol csak találni kéne, aztán mög is kéne vönni.

– Mög. Kikerülhetetlen. Vagy té fogjad magad, aztán mönjél el! Éngöm mög hagyjál itt élni, ebben a házban. Biztos lösz nő, aki ezör örömmel befogad.

– Eddig is elmöhettem volna. Aztán mégis maradtam.

– De mért nem möntél? Mért maradtál?

– Azért, mert amióta együtt vagyunk, mindig is té voltál neköm az első! Azért.

– Az nem lött volna baj. Az inkább, hogy mindig volt égy második. Csaló vagy! Becsaptál.

– Nem vagyok csaló. Té lökdöstél el magatól. Nem tudod magad mellett tartani az embört. Tudod té azt, miket töttél velem. Hamar veszeködés lött mindönből.

– Mért nem hagytad, hogy a Tóth Miska vigyön? Té akartál annyira!

– Akartalak hát! Már rég özvegy lönnél. Miska két éve möghalt. Rigómezőn beleesött a csordakútba. De hát ezt té is tudod.

– Tudom hát. De té akartál éngömet! Jobban, mint ő. Té döntöttél, té határoztál mindönbe. Én mög hozzád sodród-

tam, mert jobbat szerettem volna a Nánásinál. Hibás vagyok én is. Azt hittem, mög tudlak szeretni, de mégsé sikerült.

– Mostanában tapasztalom. De most mög már késő. Ez az én hibám volt, ennek iszom a levét. Sajnos idő múltán, a gyerökök óta odáig jutott a nem szeretés, hogy már inkább gyűlölködéssé lött.

– Té mög mindönkinek kedvesködsz, égyedül neköm nem akaródzik. Ilyenkor gyűlöllek. Fájdalmat akarok okozni neköd. Kiszolgáltatott vagyok. Ilyenkor hibázok.

– Én ezt nem mondanám hibának. Csak azt mondom, hogy nem vagy kíváncsi. Soha nem voltál kíváncsi arra, hogy neköm erről milyen gondolataim vannak.

– Most már nem vagyok kíváncsi. Vizsgáld mög magadat! Gyáva vagy! Nem meröd beismerni, hogy igenis, mögcsalsz! Mert gyáva vagy.

– Ebből égyedül csak az a fontos, hogy veled nem akarok együtt lönni!

– Mert mással…

– Nem azért, mert mással, nem azért!

– Tudd mög, én sé akarok veled együtt lönni. Sé lelki, sé testi kapcsolat nincsen már köztünk. Téveled nem akarok most már léfeküdni.

– Tudom. Eddig sé akartál.

– Volt, amikor nagyon is akartam. De már nem fogok.

– Eddig sé akartál! Tégnap mondtad, hogy az ölelközés a hátad közepére sé köll.

– Té nem köllesz. A hátam közepére sé. Amikor mögébredtünk, annyit sé mondtál, hogy jó röggelt! Neköd még ez is tehör volt. Neköm már a munkához sé nincs kedvem. Úgy élök veled, mint ha külön lönnénk. Én, ha elmögyök, égyedül akarok maradni. Né adja az isten, hogy még égyször összeálljak valakivel.

– Né fogadkozz! Isten dönt.

A lámpát én csavartam le. Sok petróleumba kerül a mi civódásunk, erre gondoltam. Elaludni, mihamarabb elaludni, mondogattam magamban, magamnak, de minél jobban erőltettem, annál kevésbé sikerödött. Álmokat parancs sé hozhat. A tücsökciripelést hallgattam. Gondoltam, ha kifelé figyelök, hamarabb elnyom az álom. Az agyam hegedűszóra zakatolt. Mért büntet az isten? Mit vétöttem ellene? Hát nem volt elég, hogy hat évig szenvedtem a Jóskát? Ő sé bírt magával. Mönt, amint mögérözte az asszonyszagot. Mind ilyenök? Nem bírnak mögmaradni égy mellett? Vagy bennem van a hiba? Égyiket sé bírom mögtartani magam mellett? Mögmaradni, mögtartani. Ezökön dől el mindön. A két gyerök is kevés. Kényöztetni kéne. Ezt várja. De hogy tögyem mög, amikor tudom, hogy nem én vagyok az égyetlene. Pedig hogy tudta mondani, amikor a karjaiba zárt, hogy égyetlenöm. Kiéhözött az ölelésre. Én is égyfolytában vágyódtam, örültem, hogy kiszabadultam Nánási fogságából. Endre nemcsak az ajkával, az ujjbögyeivel, az arcával, de a szívével is cirógatott. Bálint is, Bódog is a szerelmünk gyümölcse. Égyre csak azt kérdözgetöm magamtól, hogy zuhanhat a mennyországból a pokolba az embör? Mennyire jó lött volna ott hosszabban elidőzni. Pakolgatom égymás mellé az éveinket. Túléltünk égy háborút, Endre nem veszött oda. Most együtt örülhetnénk, ehelyött marakodunk. Mért nem bír mögmaradni égymás mellett két embör? Könnyebb lehet új órát csinálni, mint égy szétesött órát összerakni.

„Kérdés: melyik a nehezebb
a valódi kín vagy a képzelt
mikor a fej kéz láb remeg
vagy fájni érzed az egészet?"

(Csorba Győző: Kérdés...)

Már a huszadik életévünkhöz közelítettünk, amikor anyánk elszánta magát, és a hároméves magányt föladva igent mondott az elszántnak mutatkozó, pár évvel előtte özvegyen maradt Balog Lajosnak. Így lett nekünk egy ezüstös hajú Lajos bácsink, aki már nevelőapánk sem lehetett, mert anyánk a nevelésünket befejezettnek tekintette, és apánk sem, mert ahhoz túl korosak voltunk, hogy anyánk harmadik férjét apaként fogadjuk el, kiváltképp, hogy apunak szólítsuk. Lajos bácsi új színt hozott a családba. Bádogos volt és vallásos, „afféle istenös embör", ahogy a faluban nevezték. „Tudod, a feszületös!", ezt mondták róla. „Fiatalon nem hittem." ezt mondta egyszer. „Aztán jött az az emléközetös nap. Amikor Bárányos Palival fönt ragadtunk a víztorony tetején, harminc méterös magasságban. Alattunk, úgy deréktájon lángra kapott valami villanyvezeték. A tűz lassan terjedt fölfelé, és körbenyaldosta az egész tornyot. Nem volt hova mönnünk, nem tudtuk, mihöz kezdjünk. Az ingünket töttük az orrunk elé, néhogy a füst pusztítson el bennünket. Röszkettünk, mint a kocsonya. Azon kaptam magamat, hogy égyfolytában mondogatom: segíts, istenöm, segíts!, és közben arra gondoltam, hogy ha segít, mögtartom magamnak, és amint töhetöm, elmögyök a templomba imádkozni. Imákat nem ismertem, de gondoltam, majd mögtanulok égyet. Azt gondoltam, ha mögmaradok, akkor az isten is úgy akarja, hogy éljek. Nem mostanra volt kitűzve a möghalásom napja. Ad még neköm égy kis időt.

Nem tudom, mennyi idő telt el, mire végeztek a tűzoltók. Talán égy-két óra. Azt hittük, sosé lösz vége. Amikor léhoztak bennünket, azt mondja neköm a Pali: Vödd lé a sapkád, Lajos! Lévöttem, ő mög azt mondja: Mögőszültél, Lajos. Tisztára mögőszültél. És tényleg befehérödött a hajam. Azóta sé nyerte vissza a színét. Azon már nem is csodálkoztam, hogy később kétször is elkapott a szívinfarktus. Borzasztóan mögviselt a halálfelelöm."

Lajos bácsi különös teremtmény volt. Reggeltől napestig a háztetőket mászta, de ima nélkül egyszer se lépett a létrára. Attól kezdve, hogy anyánk párja lett, és egy fedél alatt éltünk, hozzá kellett szoknunk, hogy az étkezések asztali áldással kezdődnek, hogy hol itt, hol ott halljuk, hogy Lajos bácsi imádkozik, és hogy a ház különböző pontjain fedezünk föl kisebb-nagyobb feszületeket. Lajos bácsi hazahordta a bádoghulladékot, meg a kimetszett kisebb-nagyobb rézlemezeket, és Jézust, meg keresztet fabrikált belőlük. Amíg szobrászkodott, senki sem háborgathatta, talán meg sem hallotta volna, ha szólítjuk. Kettesben volt Jézussal, hogy hallotta volna meg mások szavát? Idő múltán egymást érték a korpuszok, Jézus bádogból, Jézus rézből, kis Jézus, közepes Jézus, nagy Jézus, hol réz-, hol fakereszten. Amikor pedig már annyi Jézus született, hogy a szobák falára sem fértek, Lajos bácsi elajándékozta őket. Ezt kapták a rokonok születésnapra és névnapra, karácsonyra és húsvétra, mindegy volt, hogy vallásosan éltek vagy nem, hogy hittek, vagy sem, „Majd mögszokják!", mondta Lajos bácsi. Amikor már a rokonok is telítődtek a Lajos bácsi bádog Jézusaival, szétosztogatta a munkahelyén, az utcán, kapott ismerős, ismeretlen. Csodáltam, hogy anyámat nem zavarja a falakra aggatott számlálhatatlan feszület, de megértettem: örült, hogy végre béke van a házban, és hogy megszűnt a kocsmázás, meg a más asszonyok után forgolódás. „Égyiket erre, másikat mög arra hajtja a vére. Akkor már inkább ez lögyön."

Balog Lajos is korán halt meg. Úgy látszik, ennyi évet szánt még neki sors, meg az isten. Épp hogy betöltötte az ötvenötödik évét, amikor 1980-ban a harmadik szívinfarktusa végzett vele, és ismét magányossá, és immáron özveggyé is tette az anyámat. Az ölemben halt meg, arcomba lehelte ki a lelkét. Húsvét volt, együtt ebédeltünk. Sonka, kolbász, omlós fonott kalács, főtt tojás, torma, ahogy mindig. „Jézusom!", ezt mondta, ezt nyögte ki, lehet, csak annyit, hogy „Jézu...", a többit csak mi hallottuk hozzá, a földre zuhant. Egyetlen ugrással pattantam mellé: „Itt vagyok, Lajos bácsi. Itt vagyok! Nyugodjon meg! Türelem, Lajos bácsi, rögtön hívjuk a mentőt. Kis türelem! Nem lesz semmi baj!" Közben Bálint már rohant is a fülkéhez, ott volt a bolt előtt, futva három perc. Anyám szoborrá dermedve állt mellettünk.

Halottat láttam már, haldoklót is, de olyat, aki a szemem láttára hal meg, soha azelőtt. Mögé kuporodtam, testét ölembe vettem, hagytam, hogy ölembe rogyjon, hogy testemhez simuljon, így kettesben furcsa Piétát formáztunk. Tehetetlennek, Lajos bácsihoz hasonlóan kiszolgáltatottnak éreztem magam. Nem tudtam, mit kellene tennem, hogy ilyenkor mit lehetne tenni. Tartottam, és szerettem. Többre nem futotta, de tán nem is kellett több, nem is volt szüksége többre. Vártam, hátha múló rosszullét. Szája erősen habzott, ha nem emberszájon látom, azt mondom, undorítóan. Hol rám nézett, hol anyámra, szemhéja fennakadt, aztán lecsukta a szemét, és többé már ki sem nyitotta. Egész testében remegett, sosem tudhatom már meg, hogy ez az infarktus tünete volt, vagy a halálfélelem remegtette meg minden porcikáját. Önkéntelenül nyúltam a kezéért, meg akartam fogni, szerettem volna megszorítani. Segítségül? Emberségből? Búcsúzásul? Ahogy belém kapaszkodott, ahogy rémült erővel rácsapott a kezemre, ahogy megszorította ujjaimat, azt mutatta, jó, hogy megtettem. Eszembe jutott az is, hogy ilyenkor, végleg elveszetten,

vesztett helyzetben, az élet és halál mezsgyéjén, a lélek még bent, de már kint is egyszeri állapotában honnan, miből jön ez a görcsös kapaszkodás? Vajon miből az az őserő, ami az élethez szeretné csomózni a haldoklót? Azt a haldoklót, aki egész életében hitt, erősen hitt a halál utáni életben, a túlvilágban. Lajos bácsi, az „istenös embör" hitét élete utolsó percéig, eddig a letaglózó infarktusig megtartotta. A kis bádogfeszületek ott sorjáztak körülöttünk, ki tudja, mennyi erőt adtak az életért küzdő készítőjüknek? Én azt hittem, a megtértek másoknál bátrabban fogadják, és fogadják el a halált. Mert hát miért is félnének? A mennyország szebb és jobb lesz, mint a földi lét. Azt gondoltam, a hit megerősít, hogy valóban erőt, ugyanolyan őserőt ad, mint az életért küzdés, amit haldoklása perceiben kimutatott a remegő, görcsösen kapaszkodó Lajos bácsi. Hogyan lehetett valóságos, mindent fölülmúló, minden kétkedést félresöprő erejű a hit, mely Lajos bácsiban buzgott, mindaddig, amíg szembe nem találta magát a halállal? Ha én hinnék így, ha én így hihetnék, ha hegyet elmozdító lenne a hitem, mosolyogva néznék szembe a félelmetesnek és szörnyűnek, borzasztónak rettegett halállal. Mert mi rosszat hozhat nekem, aki szeretetben, mondhatom, Jézussal együtt éltem le az életem? Semmi rosszat nem hozhat. Semmit. Megkapom, amit megérdemeltem, az isteni jutalmat, a boldog túlvilágot, a mennyországot, mindazt, amiért úgy éltem végig az életem, ahogy kellett, ahogy hívő emberhez illő. Ha igazi a hitem, ha mélységesen hiszek, nincs mitől félnem. A haláltól sem. Erre gondoltam Lajos bácsi fölé hajolva.

Lajos bácsi ekkor volt a legigazibb, becsaphatatlan, hittől, Jézustól és istentől is független ember. Végigfutott az agyamban, vajon most, ebben az utolsó előtti percben képes volt-e fölfogni, eljutott-e a tudatáig, vajon megértette-e, hogy valójában sehol sincs a segítő jóisten? Gondolhatott-e arra, képes volt-e arra, hogy gondolkodjon, hogy isten, a mindenható

mégsem az, aminek, és akinek a segédletünkkel mutatja magát? Hogy van is, meg nincs is, hogy mintha volna, de még sincs. Hogy amíg nem kell eljutnia a tettig, velünk van, erőt ad, segítséget nyújt, ám épp akkor, amikor már nem segíthetünk magunkon, amikor már semmit sem ér a saját erő, a hitbeli önrész, akkor bennünk élő istenünkkel együtt sem vagyunk képesek épkézláb tettre és cselekedetre. Amikor kiesik belőlünk a támaszunk, akkor volt isten, nincs isten, kicsim, egész egyszerűen cserben hagy bennünket. Nincs jogunk szemrehányást tenni neki, nem ő ígérte, hogy megment minket: mi akartuk azt hinni, mi szerettünk volna abban hinni, hogy ilyen erős, és mindenre ható istenünk van. Teodícea. A haldoklás perceiben isten elerőtlenedik, megbénul, tehetetlenné lesz, és oda dob bennünket a halál karjaiba. Még kegyetlenebbül: ekkor tapasztaljuk meg, hogy nincs, ekkor árulja el magát, ekkor bizonyosodik be, hogy tévedtünk. Mi pedig imát mormolunk, fohászkodunk, segítségért jajongunk, mert addig a bizonyos legeslegutolsó pillanatig mégis csak hiszünk, mert hinni akarunk. Hinni akarunk abban, hogy talán mégis van isten, és létét épp az bizonyítja, hogy erőt ad, hogy segít szembeszállni a halállal. Hogy győztessé tesz bennünket. Arra sem marad időnk, erőnk, hogy visszakérdezzünk: isten, te hatalmas, hát hol voltál, amikor hívtalak, amikor szükségem volt, amikor szükségem lett volna rád?

Lajos bácsi pár perces küzdelmet vívott. Nekem végtelennek tűnt. Utoljára még rándult egyet, egyszerre fogadta el, egyszerre békélt meg, és nyugodott bele a végleges vereségbe. Először láthattam és érzékelhettem a kezemmel is, hogyan távozik el a lélek, hogy egy ember hogyan adja át a testét a végtelenségnek, hogyan vesz búcsút az élők tapintható és érző világától, és hogyan lép át a holtak érzékelhetetlen és érzéketlen világába.

„A bögrét a két kezébe fogta,
úgy estefelé egy vasárnap
csöndesen elmosolyodott
s ült egy kicsit a félhomályban."

(József Attila: Anyám)

A megözvegyült anyám megőrizte a kis feszületeket, de hátralévő éveiben mindössze egyetlen roppant keresztet cipelt: ő viselte gondját a lábáról leesett anyjának. Özveggyé lett, de nem maradt egyedül, hiszen: Lajos bácsi halála előtt vette magához a végleg legyengült anyját, a nagyanyámat. Anyám belefáradt a két ház közötti oda-vissza útba, a napi háromszori biciklizésbe, és egyre gyöngült a szeme is. Reggel mama mellett akart lenni, hogy minden rendben van-e, fölébredt-e, él-e még. Délben megint odatekert a meleg ebéddel. Nagyanyámnak a leves volt a mindene, délben ott kellett gőzölögnie az asztalon. Az öregek már csak ilyenek, harangszóra ennének, minden nap, minden délben. Este újra odakerekezett a vacsorával, aztán rázárta a házat, a kaput, majd a kínlódós kerékpározás hazáig. Erre unt rá anyám, ebből lett elege, ettől fáradt el véglegesen, erre ment rá a szeme, és addig egyezkedett a testvéreivel, míg végül meggyőzte őket, nincs más lehetőség, ha nem segítenek ebben a fárasztó és idegőrlő munkában, akkor vagy beteszi a mamát szociális otthonba, vagy el kell adni a házat, és őhozzá kell költöztetnie. A szíve szakadt meg, amikor a szociális otthont kimondta, még a magában annyiszor végig mondott mondatot is idegennek érezte, de kimondta, mert nem bírta tovább.

Mamát én költöztettem át a régi házból. A kiskonyhát rendeztük be neki. Sok minden nem kellett bele: az ágy, az éjjeli szekrény, a gyógyszereknek, meg pár semmit érő kacatnak, két hokedli a látogatóknak, az asztal egy vázával. Anyám naponta

cserélte a virágokat, mindig azt ismételgette, inkább életében tesz virágot mama mellé, mintsem holta után, ezt legalább ő is láthatja és szagolgathatja. A többiek, a testvérei, nagybátyáim és a nagynénéim csak nagyritkán mentek látogatóba. Az utazás fáradalmait emlegetve, rá sem figyelve bólogattak anyám panaszaira, az embert próbáló munkáról, meg az idegi kimerültségről. „Igen, Ilus, tudjuk, nagy munkát végzel, de hát te vagy legközelebb, mi odafönt élünk, nem jöhetünk naponta, de majd eljövünk legközelebb is hozzátok, mert mégiscsak jól esik az embernek, ha meglátogatják. Meg hát megkaptad a rávalót."

„Sémmit sé tudtok az egészről! – mondta nekik anyám. – Nehezebb, mint gondolnátok. Né tudjátok mög: éjszaka ököllel veri a falat, és kiabálja a nevemet: Ilus, Ilus, gyere, mert möghalok! Fél égyedül, talán fél, én sé tudom, nem mondja, csak gondolom de óránként hív, mög az öklivel dörömböl. Az utóbbi időben nem volt égyetlen éjszakám, amit égybe végig bírtam volna aludni. Most adja vissza azt, amit tőlem kapott, amikor egész éjszaka bőgtem a bölcsőben. A sors igazságosan oszt mindönkinek, csak észre köll vönni. Figyelni köll rá. Lösztök még ti is ebbe a helyzetben, csak várjátok ki! Hol az égyik szenved, hol a másik. Most a mama, holnap tán közületök kínlódik valaki, amíg el nem hagyja az ereje, de az is lehet, hogy én. Csak várjátok ki! Csak várjuk ki!"

Még szaporította a kínjait, hogy a mama számára mindig kedvesebbek voltak a rövid időre érkező látogatók, mint az agyongyötört gondozó, a lassan maga is ápolásra és gondozásra szoruló anyám. Többször megfordult a fejemben, ha nincs más, beköltözök a házba, hogy segíthessek neki. Fölvetettem, lebeszélt róla: „Amíg bírom, csinálom. Amikor mög már nem bírom, majd szólok. Té csak végezd a magad dógát. Akkor segíts, amikor rám kerül a sor!"

Magamat azzal nyugtattam, hogy én sem lakom közel, én is föntélek a fővárosban, és tényleg lesz még nekem is elég kínlódni valóm, amikor anyám esik le a lábáról. Közben észre sem vettem, talán nem is akartam észrevenni, hogy tulajdonképpen már anyám is elgyengült, hogy már ő is megérdemelné a gyermeki törődést, a gondoskodást, hogy én bajlódjak vele, úgy, ahogy ő most a mamával. És aztán vajon mihez kezdek, ha a mama meghal, és a törődésre szoruló, teljesen legyengült, erőtlen és tehetetlen anyám marad magára az öreg házban? Eszembe juthat-e nekem is az, amire sose gondoltam, hogy beteszem anyámat egy szociális otthonba? Esetleg egyszer majd ő maga mondja ki, mert okult, hogy be akar menni? Elfogadja-e, hogy ott gondoskodjanak róla? Vagy én is viszem magamhoz? Magamhoz veszem? Leköltözöm hozzá? Félreteszem a munkám, lemondok az alkotásról, és csak vele törődöm, csak érte élek? És persze föltettem magamnak a kérdést, mi a nagyobb, az emberibb tett: feledésbe merülő könyveket írni, vagy az utolsó éveit élő, betegeskedő, teljesen legyöngült anyámmal törődni? Szabad-e, illik-e egyáltalán mérlegelni? Anyám sem mérlegelt, amikor megszült, és normális anyaként rám tette az életét. Velem volt, velem törődött, engem dédelgetett, akkoriban az én életem volt az ő élete. Lelkiismeretemet nyugtatva utazgattam hozzájuk. Pár órát elidőzve hol anyámmal, hol mamával üldögéltem és beszélgettem.

Nem sok minden maradt a mama házából. Mindössze egy szép falitükör, egy kis billegős keretű, kerek asztali tükör, egy kék és egy zöld üveghal került át az új szobácskába a kopottas almáriumról, meg hát ruhaneműk, cipők, papucs, csont bontófésű. Mama ragaszkodott hozzá, hogy mindent, de mindent hozzunk át, amit ő féltve őrizgetett azóta, hogy nagyapa hősi halált halt a Piavénél. Nem volt ellenünkre, én is akartam, hogy megmaradjanak ezek a kincsek, így aztán hátrahagyott ruháit összepakoltuk, bedobozoltunk néhány porlepte szerszámot, gyalut, vésőt, kalapácsot, harapófogót, nagyapa megsárgult iratait, miegymást. Így, együtt araszolhatott tovább a még élő nagyanyám, és a fiatalon, harminc évesen hősi halált halt nagyapám.

„Már vénülő kezemmel
Fogom meg a kezedet,"
(Ady Andre: Őrizem a szemed)

Nagyanyám az utolsó hat évében már az ágyból sem kelt ki. Hasán a hegek tucatnyi műtét emlékét őrizték, lábai elgyöngültek, idő múltán sem felállni, sem járni nem bírt, ha felállt, szédült, és támogatás nélkül akár el is zuhanhatott volna. Anyám ágytálazott, pelenkázott, már nem is panaszkodott, beletörődött a sors akaratába, keresztként vette a vállára mamát. „Mégis csak az anyám." Ennyit mondott csupán, és közben egyre romlott a szeme, és épp csak az ágyat és a mamát kitapogatva végezte tovább a munkáját.

Nagyanya teste szinte súlytalanul került át a koporsóba. Anyám akár meg is könnyebbülhetett volna, csak hát tönkretette a sokéves munka. A temetésen, ahogy alakját és arcát néztem, mintha nagyanyámat láttam volna. Megvénült, egyel előrébb lépett a sorban. Velem együtt, gondoltam hozzá. Nem mertem végiggondolni, hogyan tovább.

Községi Tanács VB.
Szakigazgatási Szervétől.
Lenin tér 3. telefon: 71-012

947/1977
Üi: Frányóné

Tárgy: özv. Móricz Vendelné /született: Kovács Katica, 1890. október 14., Rábé, an: Tápai Eszter/ Alkotmány u. 23. szám alatti lakost az időskorúak szociális otthonába határozatlan időre b e u t a l o m.

A beutalt elhelyezésére szolgáló szociális otthonba a helyet a Megyei Tanács VB. Egészségügyi osztálya jelöli ki. A kijelölt intézetbe a beutaló határozat kézhezvételétől számított 15 napon belül köteles jelentkezni. Amennyiben nem jelentkezik a fenti határidőn belül, úgy jelen határozat érvényét veszti.

Az intézetbe való jelentkezés előtt a lakásváltozást a hivatalos szervnél be kell jelenteni.

A beutalt szociális otthoni gondozásáért havi 2.070,- Ft-ot, azaz Kettőezer-hetven forint gondozási díjat állapítok meg az alábbiak szerint:

- A beutalt 753-25867-6 törzsszámon folyósított 2.478,- Ft összegű nyugdíja terhére 1.982,- Ft., azaz Egyezerkilencszáznyolcvankettő forintot
- A fennmaradó 88,- Ft-ot, azaz Nyolcvannyolc forintot a beutalt unokája, Halász Bódog budapesti lakos vállalta kötelezettségként magára.

Határozatom ellen a kézhezvételt követő naptól számított 15 napon belül a Megyei Városi Tanács VB. Egészségügyi Osztályához címzett, de hivatalomnál benyújtott illetékmentes fellebbezésnek van helye.

I n d o k l á s

Özv. Móricz Vendelné, Alkotmány u. 23 szám alatti lakos saját elhatározásából írásban olyan irányú kérelmet terjesztett a Községi Tanács VB. Szakigazgatási Szervéhez, melynek értelmében az időskorúak szociális otthonába történő felvételét kérte.

A beutalttal készült nyilatkozat alapján rendszeres jövedelmét csak nyugdíja képezi.

A környezettanulmány során megállapítottam, hogy a beutaltnak négy gyermeke van. A gyermekek közül egy falusi lakos, három pedig Budapesten él. A beutalást kérő személy a faluban lakik, Balog Lajosné /Móricz Ilona/ nevű lányánál. Balog Lajosné és családja a kérelmezőt ez ideig gondozta és ápolta. Balog Lajosné édesanyja további gondozását biztosítani nem tudja, mert az ő egészségi állapota is megromlott, 1976. január hónaptól vak személyi járadékot kap. A beutalást kérő többi családtagja is egészségi állapota tartásra nem kötelezhető és nem képes. Az unokák közül Halász Bódog Budapest, 1165 Borsónyi u. 45 szám alatti lakos a gondozási díj különbözetéül szolgáló összeg fizetését önként vállalta, édesanyjára tekintettel.

Ezek alapján a kérelmet indokoltnak láttam.

A beutaltat az ideiglenes beutalás lehetőségeiről tájékoztattam, mellyel élni nem kívánt.

A gondozási díj megállapításánál a kérelmező nyugdíja 80 %-át, illetve a fennmaradó összegnél az unoka nyilatkozatát vettem figyelembe.

1977. augusztus 12.
Jogerős 1977. augusztus 31-én.

/:Prányó Józsefné:/
szakig. szerv vez.

„Egy időben ugyanis azt hittük, hogy soha nem halunk meg, igaz ugyan, hogy abban az időben még nem is próbáltuk. Alighanem azonban még majd ezt is meg kell szokni."

/Tömörkény István: Régi világ/

Bódog, drága fiam, tegnap túl rövid időre találkoztunk, kevés volt ahhoz, hogy szót váltsunk, ahhoz mög pláne, hogy szót értsünk. Ezért is gondoltam, hogy írok pár sort. Szóval az ügy folyamatban van a tanácsnál, ezt tehát mindenképpen várjuk mög, addig né küldd el azt a levelet, melyben kéröd, hogy fizessenek 500 forint szülőtartást, mert ha vállalják, akkor nem csináltunk sémmit, mert a mama elhelyezése akkor sémmiképpen nem sikerül. Itt a faluban ápolót nem kapnék mellé, tehát csak rám maradna az a tengörnyi munka, amit eddig is végeztem. Ha mög sikerülne az elhelyözése, akkor a törvény értelmében automatikus. Arra kérlek, úgy csináld mög, hogy neköm semmiképpen né lögyön rosszabb annál, ami most van. Mama azt mondta, ő nem bánja, vállalja a szociális otthont, sőt inkább azt bánja, hogy amikor elindítottuk, rögtön nem égyezött bele. Tudod, hogy az elhelyözéshöz szükség van a mama beleégyezésére. Ha nem adja a beleégyezését, akkor nem helyözhetik el. A bírósági ügyet hagyjuk a legvégső mögoldásnak, mert ugyan én nem akarok kihátrálni, alaposan átgondoltam, csak ez lehet a jó mögoldás, akkor is, ha nem igazán jó ez sem. Tudd mög, fiam, félök, mint ördög a tömjénfüsttől.

Amikor az a fiatalembör kihozta ezt a nyomtatványt, említöttem neki, hogy kb. 2400 forint nyugdíja van a mamának, és mögkérdöztem tőle, hogy ilyen esetben jogosan kér-e a mama szülőtartást. Sajnos határozott választ nem adott, nem is tudott

adni. Azt is elmondtam neki, hogy éngöm a szülőtartás nem segítene ki, hisz nem pénzre van szükségöm, amikor összeroppanok a kapkodástól, a sok fizikai munkától, mög attól, hogy a mama idegösít, ha köll, ha nem, nappal is, éjjel is. Neköm fizikai segítség köll, főként a tönkremönt szömem miatt. Még az is jó lönne, az is mögoldás löhetne, ha Gizus elvinné a mamát pár napra, égy vagy két hétre, én mög égy kicsit kipihenhetném magamat. Gizusnak persze eszébe sem jut, ha mög eszébe juttatom, mindig talál kibúvót, ami azt mutatja, hogy nagyon is jó az neki is, és persze Juliskának, mög Ferkónak is, ha én végzöm el a piszkos munkát, az ágytálazást, mög a pelenkázást, ők pedig eljárnak látogatni, és még mög sé kopik a szülő-gyerök kapcsolatuk, mert a látogató mindig kedvesebb, mint a naponta robotoló ápoló. Mamát pedig valakinek istápolni köll, mert égyedül már nem boldogul. Az a baj, hogy lassan én sé. És ha így mögy tovább, oda lyukadunk ki, hogy engöm, az ápolót is istápolni köll. Ha a tanács besegít, azt elfogadom, bolond lönnék elküldeni őket. Ezt még várjuk mög.

A családon belüli gyűlölködést sé szeretném szítani, így is van épp elég, különösen a Gizus részéről.

Még égyször kérlek, égyelőre né intézködj, hátha lösz jó mögoldás. Nagyon jól esik a jóindulatod, és külön köszönöm a törődésödet, mög azt, hogy pártfogolsz éngöm a bajban.

Várjál, né tögyél sémmit, csókollak, fiam, anyuka

„Hatalmon, mög örökségön össze szokás veszni.
Csak ki köll várni az idejit"

/Tömörkény István: Ahogy régen, most is úgy/

Kedves Gizus néni!

Nehéz szívvel írom ezt a levelet. Egyrészt sosem szerettem volna beleszólni családi dolgaikba, tudom, hol az a határ, ahonnan már akkor sem az én ügyem egy-egy dolog, ha közöm van hozzá. Anyám helyett írok. Helyette kérek. A nevében teszek ajánlatot magának is, Ferkó bácsinak is, meg Juliska néninek is. És persze akkor is nagymamáról szól ez a levél, ha ő semmit sem tud arról, amit most papírra vetek. Nagyon szeretném, ha havonta 500 forinttal hozzájárulnának anyám költségeihez, nevezzük szülőtartásdíjnak.

Jól ismerem az előzményeket. Akkor kezdődött a családi gyűlölködés, amikor el kellett adniuk a szülői házat. Bár sose kéne eljutni odáig, hogy örökséggé legyen az a semmi vagyonka. Ha mama az élete végéig a házban maradhatott volna, egészségesen, munkaképesen, úgy, hogy el tudta volna látni magát, sose jutnak el a mostani helyzetig. De nem maradhatott. Mamán is az utolsó éveiben jött ki az előző években elvégzett munkáiból fakadó összes gyötrelme. Magukért dolgozott, Gizus néni! Magáért, Ferkó bácsiért, Juliskáért és anyámért. Magukért vállalta a sokféle munkát, mindent, ami egy ember életébe belefér. Nyugodtan mondhatom, ebbe rokkant bele. A nagy vállalások megbosszulták magukat. A szülői házban magára maradt, nagyapa után más embert nem akart se segítségül, se társul. Anyám, amíg bírta erővel, dolgozott rá, gondját viselte. Idő múltán nyomorult ápolt nyomorultat. Reggel biciklivel oda, aztán ha végzett, biciklivel

vissza. Délben ismét, aztán este újra. Közben meg takarítás a tanácsnál, meg a bölcsődében, délelőtt is, délután is. Hajnalban kelt, késő este került ágyba. Amit elvégzett, egy férfinak is sok lenne. Meg sem lepődtünk, amikor az orvos kimondta: alább kell adnia a munkát, mert a szemei nem bírják már a strapát. Ennek a végére kellett pontot tenni, ez hozta, hogy mama házát el kellett adniuk, és neki anyámhoz kellett költöznie. Tudtuk, maguk is tudták: öreg fenyőt nem szabad átültetni, mégis igent mondtak rá, mert megértették, anyám megvakulhat, de bele is pusztulhat ebbe a nagy hajtásba.

A ház elkelt, volt hatvanezer forintjuk, amiből harmincat anyám kapott meg, mondjuk úgy, megelőlegezve a munkájáért, a gondoskodását, amit véghez is vitt az azt követő években. A másik 30 ezret négyfelé osztották, 7500 anyámnak is jutott. Maguk úgy gondolták, anyám végleg ki van fizetve, és hogy ettől kezdve már mamához sincs semmi közük. Mama éveken át küszködött, hosszabban, tovább, mint bárki gondolta volna, előbb öregecskén, később ágyhoz kötött nyomorultként.

Anyám nem sokat kért, épp csak annyit, hogy maga, Gizus néni, vagy Juliska néni egyszer-egyszer menjen el hozzájuk, és legalább annyit segítsenek a mama ápolásában, hogy anyám egy kicsit kifújhassa magát. Ezt akkor sem lehet visszautasítani, ha úgy gondolják, hogy azzal a 30 ezerrel mindent kifizettek. Nem anyagiakról, sokkal inkább a maguk anyjáról, a nagyanyámról van szó.

Anyám (szó szerint ezt mondta!) soha nem kért volna segítséget, ha nem romlik meg annyira a látása. Ha nem mondják neki azt az orvosok, hogy mostantól nem terhelheti túl magát, mert megvakul.

Anyám jogi utat is fontolgatott már, szülőtartásdíj, ha nem több, 500 forint havonta, fejenként, mert valamit mégiscsak lépnie kell. Lehet, meg is ítélnék, és akkor maguknak fizetniük kell. Vagy kellene. De könnyen megtörténhet, hogy mire

megszületik ez az ítélet, mama már a sírban, a nagyapa elkorhadt, jelképes koporsója mellett.

Emlékezzen rá, pár éve, amikor anyám végképp lerobbant, mamát bevittük az elfekvőbe. Mi történt? Mindhárman lázadoztak! Hogy merészeltük ezt megtenni? Hogy volt szívünk ilyet tenni? Pedig más se történt, csak Bálint és én ugyanúgy tenni akartunk az anyánkért, ahogy anyám tett az ő anyjáért, és ahogy maguknak is tenniük kellene az anyjukért. Ekkor egyszerre kellett gondoskodnunk a mi anyánkról, valamint anyám, és hát a maguk anyjáról. Mama maradhatott volna a házban, ha egyikük azt mondja, lejön segíteni, amíg anyám fölépül. Nem jöttek. Se maga, se Juliska néni. Aki meg akar tenni valamit, az tudja a módját, aki nem, az ismeri a kifogásokat.

Bezzeg az elfekvő miatt hogy tiltakoztak mindketten! Pedig más se történt, csak olyan helyre vittük a mamát, ahol ugyanúgy törődtek vele, ahogy előtte az anyám, ahol a hivatásos gondozók anyámhoz hasonlóan ellátták, etették, gondját viselték. Én magam ragaszkodtam ehhez, mert akkor sem hagyhatom, hogy anyám tönkremenjen, ha a nagyanyám életéről van szó. Semmi gondunk nem lett volna, ha maguk is ugyanígy gondolkodnak. Ehelyett azzal vádolták anyámat, hogy üdülni ment. Elképesztő! Holott az igazság az, hogy Bálintéknál próbálta egy kicsit összeszedni magát.

Végtére is mindegy, hogyan volt, arra várok választ, hogy hogyan lesz ezután. Továbbra is csak segítséget kérek anyám mellé. Mindegy, hogy Gizus néni jön vagy Juliska néni, de valamelyikük jöjjön! Ne várják meg, amíg jogi úton próbálunk elérni valamit. És az az 500 forint nem egy nagy összeg.

Csókolom, és reménykedem: Bódog

„...a homlokába csapzott barna haját félresimítva, újra csak munkába fog az asszony. Sok gondolatot belekapálhat a földbe."

/Tömörkény István: Tanyai asszonyok/

Drága jó fiam, Bódog!

Ahogy már táviratoztam, mama möghalt. Tudatom veled, hogy hamvasztva lösz, két-három hét múlva. Időben értesítelek tégödet is, mög Bálintot is, hogy mikor lösz a búcsúztatása. Ha mögérközik a mama teste, akkor köll majd elmönnünk a temetközési vállalathoz, hogy az illetékösökkel mögbeszéljük a pontos időpontot. Jó lönne, ha ott lönnél velem, vagy ha té nem, akkor Bálint, mert nem láthatom előre, mennyire fog mögviselni a dolog.

Mögsirattam, alaposan kibőgtem magam, mégis azt mondom, mögnyugvás volt ez már neki, de azért nagyon mögviselt, mögrázott, mert mégiscsak halottá lött, és az anyám volt. Akkor is, ha az utóbbi években már nem mindön napunkat fényösítötte a szeretet. Sokszor átgondoltam, és úgy látom, szögény, ő sé töhetött arról, amiket kínjában tött. Csak a Jóisten tudja, hogy mi milyenök löszünk ebben a korban, ennyi műtét után, ennyi fájdalommal a testünkben, kínok kínját mögélve. Az is mögfordult az agyamban, hogy végtére is égy töréköny asszonyról van szó, egy nőről, aki hosszú évekkel ezelőtt ugyanúgy érző lány volt, akárcsak én. Én, aki lassanként éppúgy mögöregödtem, mint a mama. Égy kedves, mosolygós, igazi szép nőből lött csupa ránc, mögőszült nagymamává, fonnyadt, gonoszkodó vénasszonnyá, haldokló öreggé. Eddig én is bosszankodtam a dolgai miatt, de mostantól azon löszök, hogy elfeledjem mindazt, amivel akarva akaratlan borsot tört az orrom alá. Ki tudja, talán már nem is volt ura az akaratának. So-

kat szenvedött, mögküzdött a kétes túlvilágért. Amikor utoljára mögvizsgálta a doktorunk, azt mondta, csoda, hogy még él. A hasfala szétkaszabolva, varrás varrás hátán, tenyérnyi felület sé volt a hasán, amit né ért volna szike. Csak az erős szívének köszönhette, hogy ilyen állapotban ennyi évig mögmaradhatott.

Azon vagyok, hogy möggyőzzem magam, hogy ez az élet sora, aztán az idő majd csak begyógyítja ezt a hatalmas seböt is.

Azon is gondolkodtam, akkor most hogyan is lösz Gizusékkal? Mert a búcsúztatására, mög a temetésére mindönképpen el köll jönniük. De azt mondd mög neköm, fiam, miről beszélgessek velük, amikor oda állnak mellém, mög a mama urnája mellé? Beszéljem ki magamból a keserűségömet? Akárhogy is van most, eddig úgy volt, hogy tele voltam kesergéssel. Mert mégiscsak magamra hagytak az utolsó években! Mégiscsak égyedül viseltem gondját a mamának! Most aztán mondjam azt, hogy sémmi baj, Gizus, mög Juliska, mög Ferkó, én mögbocsátok nektök? Soha nem akartam én olyan helyzetöt, hogy mög kölljön bocsátanom bárkinek is. Én csak azt akartam, még tán úgy helyösebb, azt szerettem volna, hogy égyütt viseljük mama gondját. Hogy mindön gyerök ugyanannyi munkával járuljon hozzá a gondozáshoz. Elvégre annak idején a mama őket is dajkálgatta! Alóluk is ő vötte ki a szaros pelenkát! Nekik mért nem volt ugyanannyira fontos a mama, mint amilyen fontos volt neköm? Ez fáj énneköm, Bódogom, ugyé, mögértesz? Persze té mindig is mögértöttél, és hálás vagyok a jóságodért, mög a segítőkészségödért, mindönért! Nem is tudom, mi lött volna velem, ha té nem állsz mellém úgy, ahogy álltál. Bár látod, égy ideig még csak nem is válaszoltak a leveledre! Aztán persze jöttek, csőstül, alig győztem takarítani utánuk. De nem azért jöttek, hogy mögbeszéljük, miben tudnak segíteni, a fenéket! Mindégyik azt mondogatta, hogy té befolyásos embör vagy, és úgy próbálod irányítani a dolgokat, ahogy neköd, mög neköm jó, mög,

hogy az ismertségöd révén protekcióval akarsz elérni ezt-azt. Gizusnak volt legnagyobb a szája, aztán Ferkó is mellé állt, Juliska mög, ahogy mindig szokott, csak hallgatott, sunyított, de én láttam rajta, hogy égy követ fúj a másik kettővel. Gizus csak sziszögött, mint égy kígyó, és azt hajtogatta, vögyem tudomásul, hogy sénki nem jön ide hozzám segíteni, és el sé viszik magukhoz a mamát, gondozzam, ahogy tudom, mert amikor a szülői ház örökségéből neköm nagyobb részt adtak, azzal mögfizették ezt a munkámat is, mög a gondozást, mög mindönt. De most mondd mög, fiam, azzal a szaros 37500 forinttal ténylég ki löttem fizetve? Hát mire volt az elég, mondd mög, fiam, mire? Ennyivel ki löhet fizetni hét év álmatlan éjszakáit? Azt, hogy közben belerokkantam a gondoskodásba? És ha ki is löhetne fizetni, de mög köll tagadni az anyjuktól a törődést, az esetönkénti gondoskodást, a néhanap adódó ápolást? Végül, kiadós vita végén eljutottunk odáig, hogy ha a mama nem ellenközik, akkor tögyük be szociális otthonba, ha már ez neköm sok, vagy nehéz. Na, ekkor már a mama is beleszólt, bár addig is hallgatta a vitát, és azt mondta, belátja ő is, hogy ez túl sok neköm, mög hogy ez még égy hivatásos ápolónak is sok lönne. És hogy fontosabb a szömöm világa. Végül azt mondta, nem bánja, intézködjünk az ügyében, és akkor ő elmögy. Nagyon sírt, pedig mostanában már könnyei sé nagyon voltak. Ez mög még rosszabbul esött neköm. Mög az is, hogy Gizusék is úgy voltak, hogy a mama anya, de az már eszükbe sem jutott, hogy én is anya vagyok. Mög öreg, a fene ögye mög. Én sé fiatalodok. Olyan a fejem, mint egy szita. Sosé hittem volna, hogy ebben a családban is lehet gyűlölködés, de úgy látszik, a gyűlölet nem válogat. Ott jelenik mög, ahol sénki sé gondolná.

Édös fiam, befejezöm, pedig úgy érzöm, röggelig tudnám folytatni, de máma este időben akarok lefeküdni, és nem tudom, meddig alszom röggel, lehet, délig sé kelök föl. Elhatároztam, hogy most végre alaposan kialszom magamat. Rám is fér, hét éve nem alszom normálisan. Aludni vágyom, Bódogom, sémmi mást, csak égy jó nagyot aludni.

Csókollak, drága fiam, anyuka

„Makacsul őrizd az emlékeidet, ne hazudd el őket még magadnak se,
mert te az emlékeidből álltál össze emberré, azzá, aki vagy,
s nélkülük valóban elvisz az ördög."

(Popper Péter)

Őrzök egy régi, alaposan megsárgult képet, egy családi fotót (ide tűzöm, őrizd meg!), nagyszüleimet, Halász Mihályt és Lovas Bertát látod majd rajta, köröttük az öt gyerekkel, köztük apámmal. Az 1920-as évek elején készülhetett a fénykép. Mariska nagynéném, a legidősebb testvér kimagasodik a „művészi" módon komponált képből, talán húsz éves lehet, vagy még egy-két évvel több, egy fejjel magasabb a második gyereknél, a mellette álló, sihederkorban lévő apámnál. Világos, rövid ujjú, talán még divatosnak is mondható nyári ruhában, jobb kezével apám vállát karolja, baljában kis retikül. Apám viseltes zakóban, fehér, kihajtott gallérú ingben, jobb kezével nővére karját fogja, inkább csak érinti, mint aki csupán jelezni akarja, hogy fontos vagy nekem. Nagyanyámnál egy szál rózsa, melyet valószínűleg a fényképész adott a kezébe a mögöttük virágzó lugasról. Nagyanyámon fehérgalléros, fekete színűnek látszó, aprópöttyös ruha csatos övvel, szolid ünneplős cipő, fekete harisnya. Tekintete kissé bizalmatlannak mutatja, nem gondolná az ember, hogy már öt gyermeket hozott a világra. Inkább polgár-, mint sem parasztasszony, ahogy nagyapámon sem venni észre, hogy földet túrva és forgatva kereste a család kenyerét. Jól szabott fekete öltönyben ül, lábait keresztbe téve, csupán a combján pihenő keze árulkodik az életéről. Komoly, fizikai munkában erősödött, dolgos parasztkezek. Fehér ing, mi sem lehet természetesebb, nyakkendő nélkül, és csak sejthető, hogy még a fényképész ügyeskedése sem kényszeríthette volna Halász Mihály földművest arra, hogy nyaka köré tekerjen egy sosem vi-

selt, hozzá nem is illő éket. Nemes arcél, egy kisvárosi polgár arca, hetykére stuccolt bajusszal. Ebben az időben Berta nagymama harminc és negyven között, nagyapám talán épp ez idő tájt töltötte be a negyvenet. Apám éppúgy kopasz, mint a nagyobbacska gyereknek mondható Tóni nagybátyám, aki rövidnadrágban, igencsak kurta zakóban, fekete harisnyában áll Berta nagymama jobbján, balkezével az anyját karolva. A kép jobbszélén a középső leány, Zsóka nagynéném, nagyobbacska lányhoz illő virágmintás ruhácskában, kezében ugyancsak rózsaszál. A kép közepén Malvin nagynéném, tejfehér ruhában, hajában hószín masnival, ölbe tett kézzel, kislányosan keresztbe tett lábakkal, úgy tízévesen. Íme hát, ez itt a Halász család, nagyszüleimmel, apámmal és testvéreivel, akik közül mára már senki sem maradt.

Egy másik családi képet is őrzök, melyen ott áll az anyám, az általad már soha meg nem ismert nagyanyád, befont hajjal, két hosszú copffal, körötte az egész család, szülők, nagyszülők, néhány rokon. Húsz éves sem lehet, eladósorban lévő nagylány. Érett, duzzadó kebel, húsos, bársonyos bőr, szája szögletében visszafogott mosoly. Íme, előttem áll egy nagylány, az a felnőtté, majdhogynem asszonnyá lett ifjú nő, akiből jó tíz év múlva az anyám lesz. Itt van előttem, tudom hát, hogy ilyen volt, ez volt ő, a házasságról, családalapításról ábrándozó, talán már a szerelmet is kóstolgató nagylány. Megismerhettem ifjúként, és mégis, amikor arra gondolok, amikor arról képzelődöm, milyen lehetett, hogyan is nézett ki, amikor megfogamzottam a méhében, milyen volt az én fiatal anyám az alatt a kilenc együtt töltött hónap alatt, képtelen vagyok hiteles, valóságos képet alkotni róla. Nem tudom őt szerelmes nőnek, kiváltképp szerelmeskedő asszonyként és várandós anyaként magam előtt látni. Egyszerűen nem tudom elképzelni az én szerelmeskedő, apámmal ölelkező, gyönyört átélő, boldoggá tett és lett anyámat. Többször próbáltam valamiféle képet raj-

zolni róla, mindig sikertelenül. Akárhányszor kísérleteztem, mindig, újra és újra az ötven-hatvanéves anyám képe került elém. Őt, a munkába megfáradt, korosodó, lelassult, később már csoszogó, vakoskodó anyámat láttam magam előtt. Őt láttam összebújni az apámmal, az apámmal, akit ugyancsak öregedő emberként láttam anyám karjaiba. Sehogy sem tudtam elképzelni, hogy milyen volt az én fiatal anyám, és érett férfivá lett apám. Akárhányszor a születésemre gondoltam, a képzelt képbe a korosodó anyám került, úgy, ahogy később megismertem, amilyennek később ismertem, amilyennek idősödve megszoktam őt.

Még egy emlék lapul a tarsolyomban. Egy villanásnyi emlékkép. Apró gyermek voltam, talán öt éves. Este bevacsoráztam, túlettem magam, nehéz, paraszti étel, amolyan kiadós falusi vacsora került az asztalra. És látod, alig rögzült a szó, az asztalra, máris az asztal mellé kerültek a hokedlik, a síkosra koptatott pad, az alatta kukucskáló fakutyával, apám békésen álldogáló csizmáival, most meg már előttem sorakoznak kiskonyhánk megkopott tárgyai. A fogas a ráaggatott munkásruhákkal, a sarokban a lavór, nem vaslábakon, egy hokedlin, amely a társai mellé asztalhoz került, ha vendég érkezett. Az asztallal által a sparhelt, amit anyám csak sparhetnek mondott, de ki is lett volna közöttünk, aki helyesírási szótárért rohan a szobába, hogy anyám orra elé dugva figyelmeztesse: az bizony így emlegetve helytelen. Helyes kis sparherd volt: egyszerre fűtött, főzött, és tartotta meg a család összetartó tüzét, melegséggel töltve meg a nappaliként szolgáló kiskonyhát. A hátsó konyha, vagy inkább alsó konyha, a melléképület tágasabb helyisége hol nyári, hol téli konyha volt, aszerint, hogy nyáron vagy télen vonultunk-e le, hogy udvarra vigyük a konyhaszagot, amit nevezhettünk volna a főztök illatának is, de ha egyszer bent ragadt, és szaggal töltötte meg a szobákat, illatnak nem mondhattuk. Téli konyhaként is használtuk, jobbára

disznóvágás idején, mert a zsíros szennyet sem szerettük volna a szobáig hordani. Lent, ebben a konyhában bármi történhetett: a falára fröccsenhetett a vér, rácsapódhatott az abáló leve, rátenyerelhetett a böllérként szorgoskodó nagyapám, mit számít, tavasszal majd lemeszeljük, annak ott semmi sem árt. Meg hát mozaikpadló védte a mocsoktól, könnyű fölmosni, milyen praktikus is ez a hidegburkolat. A kiskonyha élete nagyobb részét földpadlóval szolgálta végig, mozaikra nem futotta, meg aztán jó is volt az úgy, parasztosan, elvégre főzni, enni, vacsorázni, meg kicsit elüldögélni alkalmatos volt, söprű a sarokban, akár a port, akár a szemetet vagy a kihullott parazsat hamarjában lapátra lehetett söpörni. Meg aztán túl „uras" lett volna az a mozaik, főként a sparhelt mellett tartott moslékos vödörnek, melybe ételmaradékot, száraz kenyérhéjat dobáltunk, hogy az majd jó lesz a disznónak. Akkor még nem volt, aki az unióra hivatkozva kivegye a malackák szájából a moslékot, ki is nyalták a faválytút az utolsó csöppig, és híztak is rendesen. Látod, gyermek, a kiskonyhából indultam, és hol járok már azóta! Egymást követve sorjáznak a csikorgó tél emlékképei, a csizmatalpak alatt ropogó hóval, az őszülő fejekre húzott megkopott kucsmákkal, a sok-sok évet és több generációt kiszolgált bekecsekkel, a vérnek készített tálban az ítélet végrehajtásra élezett szúrókéssel, meg a kavarásra szánt fakanállal. A sóval behintett tálat hamar a kezembe nyomták, a vér fölvétele a gyerök dolga, ezt mondták, de tudtam is már, így ment ez mindig, évről évre, télről télre, azóta, hogy apám és nagyapám volt a gyerök, de még attól is régebben, mert ami bevált, azon változtatni nem tanácsos. Megmondták, de anélkül is tudta mindenki, ki fogja a fülét, ki a farkát, amikor az ólból kivezetik a sorsát érző és tudó, nyöszörgő, nyugtalankodó, halálfélelemben topogó disznót, és azt is, hogy merre döntsék, ki nyúl át a szemközti lábához, hogy akár a birkózók, hogy behempergessék a hóba. És húzd a mellső lábát, sógor, nyomd

lé a hátát, szomszéd, na, figyelj a tállal, gyerök, mert mingyá bedöföm a tokája alá, aztán mög gyün a falu népit riogató sivítás! Tuggyátok, mit mondott az öregapám: nem erőszak a disznótor, de azé kérdözzétök mög a disznótú is. Mennyi lehet ez, apóka, mögvan kétszáz? Hát kétszáz talán nincs, de nem sokkal van alatta. Tán olyan száznyolcvan lehet, de amíg rajta fekszöl, eléri a kétszázhetvenet is. Na, elég a viccölődésbű, mer csak szenved szögény, mostantul erősebben fogjad a lábát, ságor, és húzd magadra, amennyire csak bírod, mer mögy a kés a nyakának. Gyerök, most figyelj, így ni, oszt ettül kezdve kavargassad, hogy elhabard a sót, de vigyázzá, ki né dűtsd, mert akkó nem lösz hagymásvér röggelire, ti mög mönyecskék mán vigyétök is a konyhába, mer hamarost éhös lösz a férfinép. Na, jól kiadta a vérit, most mán végképp mögadta magát, szögénykém. Adja az ég, hogy az isten mögbocsássa nekünk ezt a gyilkolást, de hát az éhös embör is ragadozó ám, csak nem írják mög rúla a tankönyvek, mög a kalandáriumok. Na, lássunk munkához, az öléssel mán végeztünk. Hozzátok a szalmát, öcsémuram, mög a gyufát, mingyá lángra is lobbantjuk, hogy mögérözze az állat az embör melegit. Égyedül ű nem fázik ebbe a roppant hidegbe, milyen jó is neki. A véllával dörzsöljed, gyerököm a szőrit mög a bőrit, de úgy ám, hogy né fájjon neki, mög hát föl né sértsed a bőrit, mer akkor lukacsos lösz a szalonnája. Azaz, fiam, jól csinálod, a végin még böllér lösz belülled. Hun az a lapát, fiam? Na ez az, most mán nyomogathatod az élivel. Életibe először borotválkozik, de alighanem utoljára is, direkt a kedvünkért. A fene önne szőrös sonkát vagy szalonnát, nem igaz? Még égy kis szalma köllene, mer itt még csupa szőr szögénykém. Nem adja könnyen magát. Úgy-úgy, de toljá oda a lángbul is, hogy kapjon bele, mer égyedül a szalma nem hozza lé a bekecsöt rúla. Azaz, úgy jó lösz. De tán fordíthatnánk is mán rajta, úgy nézöm, mintha ez az oldala röndbe is lönne. Fogjátok a lábát,

gyerök, té is segítsé, mer az öregök mán gyöngébbek, mög ügyetlenebbek is. Úgy ni, és mán billen is a jószág. Hú, de ronda ez az oldala, na tögyünk rulla, hogy kicsit kipofásodjon! Möhet rá a szalma, tik mög a véllával, mög a lapáttal serényködjetök mögint. Gyerök, hozzá két hasábfát, mer mingyá mög kő támasztani az oldalát! Hozzátok a melegvizet, hozzátok, mer kezdődik a mosdatás! Fogjad gyerök az égyik gyökérkefét, aztán addig csutakoljad, míg ki nem fehérödik a bőre! Né sajnáljad tűle a vizet, most mosdik először, mög utoljára! Szép lösz, mint égy födre szállt angyal. Úgy, ez az, kezit-lábát, né sajnáljad! Lévöttétök a szín ajtaját, fiam, mer most mán az is köllene, hogy tisztába feküdjön, ha mán mögtisztítottuk az árva jószágát. Jó van, édös fiam, csak biztonságbul kérdöztem. A körmeit lécsavarhatod, gyerök, és a tied is löhet, mer az az embör számára öhetetlen. De aztán sémmit el nem dobunk, mer a disznó mindön részit fölhasználjuk valamire. Ebbű sémmi nem kerül a trágyadombra, értöd, gyerök? Még a belit is mögösszük, ha anyádék kitakarítják a szartul, mög röndösen kimossák. Abba mögy majd a kolbász, mög a hurka, amit té is annyira szeretsz. Gondoltad volna, hogy mibű lösz a cserebogár? A szar helyibe betömködjük a kolbásztölteléköt, oszt amikó mögpirul, milyen jó abba beleharapni. Látod a körmit, azt, amirű lécsavartad a kis cipőcskéit? Sosé hitted vóna, hogy amivel a szarba topog, ragacsos szájjal fogod szopogatni, nyalogatni, rágcsálgatni, és azt mondod, hogy jaj, apóka, én ennél jobbat még sosé öttem! Na, szaladj anyádhon, oszt kérdözd mög, orjára bontsuk-é, mög hogy mennyi szalonnát akar hagyni. Mög döntsön a sonkákrul is, mer ha nem köll mind a négy, akkó úgy bontom széjje, hogy jusson belülle a kolbászba is. A fejit lékanyarintjuk, eddig ugyan jó helyön vót ott, a nyakán, de mi jobbat tanátunk neki. Hozzad, fiam a vájdlingot, abba tösszük, hogy kiázzon a vére, mög hát hadd nézze az eget, előtte úgy sé bá-

mult fölfelé, mindig csak a vályút nézögette, hogy mikó kerül bele égy kis moslék. Látod itt ezt a szalonnás részit, gyerök? Na, ez a hírösen finom, húsos tokaszalonna. Ebbül lösz a fokhagymás, paprikás abált szalonna, amit melegön is kétpofára öhetsz, mög hidegön is, és nem tudsz majd betelni vele. Főként, ha anyád friss kenyeret süt, mög ad hozzá égy kis savanyú uborkát. A fene ögye a jó gusztusát annak, aki kitanáta! De jól tötte, annyi biztos, akárki vót is. Ez még odébb van, most röggeliznünk kéne, ezé nyesögetök egy kis sültnek valót. Ezt is töpörtőnek mondta a nagyapám, pedig a töpörtő az, amit a végin kisütünk a szalonnábú. Az mög savanyú káposztával az igazi, sparhet tüzinél melegítve. Hozzá mán égy tálkát neki, né tátsd a szádat, gyerök, mer sosé lösz röggeli. Mán pedig früstök nélkül sémmit sé ér a disznóölés. Na, ez az, ez jó lösz, aztán mán vigyed is anyádnak, és mondjad neki, máris kezdje el sütni, mer farkaséhös a férfinépség!

Akár egy film pörgő kockái, vibrálnak előttem a disznóvágás és a tor emlékképei. Azon az asztalon reggeliztünk, amelyre később a széthasított disznó került. Ott is volt pad, meg pár hokedli, ami hiányzott, azt meg föntről vittük le. Később aztán asztalra került a fél disznó, körbe voltak takarítva a méretes sonkák, fateknőben sorakoztak a szépen körbevágott, sóban forgatott szalonnák, melyek később a vesszőből font szárítókra kerültek. Takaros darabokban vártak sorukra az oldalasok, a karajok. Az üstházban lobogott a tűz, rotyogott az abáló lé, benne a belsőségek, a léből kipúposodó tüdő, a nemrég még dobogó szív, a máj, a bőrkék, mindaz, amiből hurka lett, meg disznósajt. Az asztalt elborította a kolbásztölteléknek földarabolt apróhús, következhetett a darálás, az ízesítés, asszonykezek szaporázták, hogy kellő időre aprítva álljon a fokhagyma, hogy kéznél legyenek a fűszerek, hátul, az udvar végében pedig mosták a vékony és vastagbelet, a fenő kés életlen éle jól szolgált, így ment az, pont így. Asszonyok adták tovább a bél-

tisztítás tudományát a lányoknak. Főtt a hurkához a rizs. Talán a szegénység, talán a harmonikus íz együttese szülte a rizses hurkát, nem tudom, de így szoktam meg, rizs nélküli hurkát soha nem ettem, olyan nincs is, nem is lehet, a zsemlés hurka nem hurka. Mindenki tudta a dolgát, hogy hol van éppen a helye, mi a teendője, mert napnyugtáig mindennel végezni kellett, a tor előtt minden húsdarabnak, szalonnának, kolbásznak és hurkának a helyére kellett kerülnie. Asztalra kerültek a disznósajtba való húsdarabok, akinek volt ideje, tömködhette. A kispál anyját én tölthettem, ez mindig kijárt az egész nap szorgoskodó gyereknek. Közben az asszonyok már tisztították a sárgarépát, fehérrépát, zellert, karalábét, hagymát, és hamarosan habzott, gőzölgött az orjaleves, sütőbe került egy tepsi kolbász, egy tepsi hurka, meg hát a karikára szelt krumpli is ott puhult, pirult alattuk. A legnagyobb fazékban töltött káposzta főtt, illata csatát vívott a levesével, meg a pörköltével. Mert pörkölt nélkül nincs tor, annak ott kell lennie a terített asztalon. A tort a szobában tartottuk, a szétnyitott nagyasztalt ültük körül. Együtt volt a reggel óta szorgoskodó, derűskedvű család, de kapott helyet szomszéd és szomszédasszony is, egy-egy edényben pedig már ott várt összekészítve a komatál. „Na, szödjétök, aztán ögyétök, mer elhűl! Ha nem kezdi el valaki, akkó mindönki éhön marad! Né kérössétök magatokat, disznóbú van mindön, rossz nem löhet."

Egy őrzött emlékről akartam mesélni neked, de elkanyarogtam. Egy emlékképről. Alig lehettem több öt évesnél. Talán épp disznótor estéjén ettem túl magamat. Éjjel hánykolódtam, forgolódtam, kínomban lekászálódtam az ágyról, elvergődtem az ajtóig, fölkapcsoltam a villanyt, lenyomtam a kilincset, és nyöszörögve kiszóltam: anyuka! És már vissza is léptem. Olyasmit láttam, amit nem kellett volna. Anyám ágyában voltak mindketten, anyám is, apám is, anyám hanyatt fekve, alul, apám fölötte, de az ajtónyitásra már szét is rebbentek, apám az

ágy mellé tette a ballábát, kissé felém fordult, anyám riadtan pislogott, és én megéreztem, hogy rettentő nagy zavarba hoztam őket, ezért is léptem hátra, önkéntelenül, mintegy lehetőséget adva nekik arra, hogy tollászkodhassanak. A kép lassan elmosódott, mostanra ennyi maradt meg belőle, ennyi maradt meg belőlük. Túltöltött pocakkal tolakodtam be anyám és apám boldog éjszakájába.

„Addig él az ember ameddig
emlékeznek rá"

(Csorba Győző: Hagyná lányokra és fiúkra)

– Ez a gyerök nem halhat mög! – ezt mondta Halász Tóni bácsi, amikor visszareteszelték az orvos kiskapuját. Zihálva lépdelt, ölben cipelte a színét vesztett Palikát. A gyerek előző nap reggelén lett rosszul. Reggeli után a hasára panaszkodott, hányinger gyötörte.

– Elrontotta a gyomrát – mondta az anyja, és délre köménymagos rántott levest főzött – az mindönre jó, kitisztítja az embör gyomrát.

Csakhogy Palika délutánra se lett jobban. Valika lefektette, a lecke ráér, jót tesz, ha alszik egy órát. Estefelé nyögdécselve ébredt, kezét a szája elé kapta, úgy futott ki a házból, de épp csak a tornácig ért. Sugárban ömlött ki szájából a délben bekanalozott leves.

– Csak tudnám, milyen ördög bújt beléd – mondta az anyja. – Hol fáj, Palikám, mutasd meg neköm!

– Itt – bökött az ujjával a köldökére, és segítségért esedezve nézett az anyjára.

– A gyomrod, aranyom, csakis az lehet. Főzök égy kis krumplit sós lébe. Máma már mást nem öhetsz.

A fájás estére se szűnt meg. Palika belázasodott. A krumpliból is csak két szemet evett.

– Ha röggelre nem javul, mögyünk a doktor bácsihoz – mondta Tóni bácsi. Oda ült az ágya mellé, hallgatta a szuszogását, leste a rezdüléseit. – Ehhöz nem elég okos az embör, gondol erre is, arra is, az idő mög fogy. Holnap tönni köll valamit, néhogy nagyobb baj lögyön.

A gyerek egész éjjel nyöszörgött, forgolódott, egyre csak a hasát fájlalta. Harmincnyolc fölé ment a láza. Valika vizes ruhával borogatta a homlokát is, meg a hasát is. Kétszer öklendezett, kínozta a hányinger, de már nem maradt benne semmi, amit kihányhatott volna. Tóni bácsinak rossz előérzete volt, még a kakasszó előtt hangtalanul készülődni kezdett.

– Orvos köll ennek, mert csak mögy az idő.

Vette a nadrágját, tekerte a kapcát, húzta a csizmáját, magára kapta a meleg holmit.

– Így kezdődött Széll Jóskánál is, aztán a végén vakbél lött belőle – mondta az asszony. – Szöröncséje, hogy időben került orvosok keze közé. Ha kicsit késnek, máma már nem él.

– Ilyet neköm né is mondjál! – morgolódott Tóni bácsi. – Nincs isten, aki elvögye tőlünk!

A gyereket az anyja öltöztette, nyugtatgatta, Tóni bácsi meg indult az istállóba, remegő kézzel kapkodta le a lószerszámokat a kampókról, bújtatta, borította rá a lovakra, azok meg végképp nem értették, mire ez a nagy sietség, sötét van még, épp csak dereng a fény. Tóni bácsi a kocsiderékba terítette a terebélyes subát, eligazgatta, rádobta a lópokrócokat, szükség lehet rá, nehezen melegszik a levegő, ilyen ez az október, és már ment is a gyerekért, a háta alá nyúlt, elemelte az ágyról, macskaléptekkel vitte a kocsiig. Ekkorra már az asszony is elkészült, vastag kabát, kendő, hűvös volt a reggel, pára ült a sárguló levelekre. Ostor pattogott, szaporázta a két ló, negyedóra se kellett a rendelőig. Csak né lögyön baj, erre gondoltak, de nem mondták ki. Félelem rejtőzött a hallgatásukban.

– Délután lösz a fërjem. Tégnap mönt föl Pestre. Körzeti orvosok tanácskozása. Ott köll lönnie. Ha nagy a baj, mönjenek be a városba, de azonnal. Biztos, ami biztos. Sosé lehet tudni.

Ennyit mondott az orvos felesége, hálóingben nyitott ablakot, fázósan búját vissza.

Az asszony hátranyúlt a bakról, a gyerek homlokát tapogatta, aztán eligazgatta rajta a pokrócot.

– Még mindig hőemelködése van. Nem tetszik neköm, hogy csupa lepedék a nyelve. Pihenjél, lelköm, Palikám, sietünk veled a doktor bácsihoz. Nagyon fáj, aranyom?

– Nagyon. Nagyon fáj – suttogta Pali.

1934-ben vették magukhoz, miután az orvosok is megerősítették, hogy nem lehet gyerekük. Palika mindaddig nem tudta, hogy örökbefogadott, amíg el nem kezdték suttogni az utcabeli gyerekek, hogy ő nem is a Tóni bácsiék fia. Valikáék maguk szerették volna elmondani neki. Későbbre tervezték, a suttogók miatt előbbre kellett hozniuk. Nyolc éves volt Pali, amikor a karácsonyi fenyő mellett fölfedték a már kifecsegett titkukat. Palika könnyes szemmel, mosolyogva fogadta a maga kis történetét. Hálát adott a sorsnak, hogy ilyen derék apát és anyát vezéreltek mellé az égiek. Akkortól kezdve Tóni bácsi és Valika egészen sajátjuknak, tulajdon gyermeküknek érezték a kis legényt. Érte éltek, érte dolgoztak, „Té vagy az életünk értelme!", mondogatták neki.

Egy óra múlva a kórház előtt álltak, a lovak leizzadva, Tóni bácsi rájuk dobta a pokrócokat.

– Hátul a vödör, ott a csap, adj nekik vizet! – mondta, és már emelte is a fájdalomtól nyöszörgő Palit. – Maradj mellettük, én mög beviszöm a gyerököt.

A portás a második ajtóra mutatott.

– Ott mönjön be! Földszintön az ügyelet.

Öten ültek a váróban. Egy középkorú anya a csöndesen sírdogáló lányával, balkeze bekötözve, vérfolt a fáslin, meg egy fiatal házaspár, egy hisztériásan üvöltő, fékezhetetlen fiúval. Sorukra vártak. Pali halkan szűkölt. „Nagyon fáj!", mondogatta. Tóni bácsi nyugalmat erőltetve magára simogatta az arcát.

– Mindjárt, kisfiam, mindjárt. Pár percig bírd még ki! Csak picit lögyél türelömmel.

Palit egy nyurga medikus vizsgálta meg.

– A doktor úr öt perc múlva jön. Valami bacilust ehetett be a fiú –, ezt mondta, amíg vért vett az alkarjából az asszisztensnő.

– A láz komoly gyulladásra utal, a vakbél sincs kizárva. Várjanak odakint, amint itt a doktor úr, szólítjuk magukat.

Amíg vártak, az égiek elszólították Palikát.

Annál szomorúbb szekér még sohasem döcögött a környéken, mint amelyiken Tóni bácsi és Valika baktatott hazafelé.

A boncolási jegyzőkönyv szerint a vakbél már éjjel perforált, egyenes következménye lett a hashártyagyulladás, annak pedig a vérmérgezés. Az csoda, hogy Palika reggelig kibírta.

A szülők egy teljes esztendőn át nem lelték helyüket se a házukban, se a világban. Istennel perlekedtek. Mért vette el tőlük? Ezt mondogatták, de mivel választ nem kaptak, hát azon gondolkodtak, hogyan kaphatnák vissza az ő Palikájukat. Végül Tóni bácsi fejében született meg a gondolat.

– Kápolnát építünk. Otthont adunk Palika lelkének. Amink van, belehordjuk. Ha ő nincs, akkor sémmink sé lögyön.

A plébánostól megkapták a templomkert nyugati csücskét. Naponta tettek hozzá valamit. Amit kerestek, minden fillérig beleépítették.

– Palikát örökbe fogadta az Örökkévaló – ezt mondta Valika, amikor már a kis márványtábla is oda került a bejárat fölé: „HALÁSZ PÁL KÁPOLNA".

„Ó, hogyha hinni tudnám: nemcsak szívemben hordom
mindazt, mit érdemes még, s van visszatérni otthon;
ha volna még! s mint egykor a régi hűs verandán
a béke méhe zöngne, míg hűl a szilvalekvár,
a nyárvégi csönd napozna az álmos kerteken,
a lomb közt gyümölcsök ringnának meztelen,"

/Radnóti Miklós: Erőltetett menet/

Szerencsétlennek kellene gondolnom magamat, okom is lenne rá, de nem megy. Ha szép egymásutánban fölsorolgatnám életem szerencsés momentumait, igazolva látnám, amit mindig is gondoltam, hogy az élet egyik legfontosabb igazgatója a szerencse. Sok múlik rajta. Gondolj a bányászokra, akik jó szerencsét kívánnak egymásnak, amikor a mélybe ereszkednek, mert hiszen jól tudják, a lehető legtöbbet megcselekedték azért, hogy műszak végén fölhozza őket a lift, a többi szerencse dolga. Való igaz, a szerencse (szerencsémre) végigkísérte az életemet. Igaz, akik születésemkor mellettem bábáskodtak, nem mondhattak túl szerencsésnek. Gondold el, még meg sem születtem, amikor kitört a második világháború, Bálint bátyámmal pedig eltrafálták apámék a világégést, épp a háború első napján látta meg a napvilágot. Így esett, hogy fegyverropogás mellett aprógyermekként élhettük meg a háború végét. Mondhatnám felszabadulásnak is, ami akkor is igaz, ha épp a „szabadulás", a felszabadítás hozta meg számunkra a legkeményebb rabigát. Aki mást várt, vakon élt ebben az országban. Nem szeretnélek történelemórával traktálni, de ha az életemről akarok mesélni neked, beszélnem kell erről a korszakról. Ha valamit nem értenél a szavaimból, majd hozzáolvasol. Tízévesen még én sem mindent értettem, nem mindent érthettem meg. Csak az ötvenes évek derekán kezdett kitisztulni a kép. Megértettem, hogy mi húztuk magunkra az alaposan megtépázott orosz

pokrócot, és hogy nem az oroszok akartak tankcsatát a Duna-kanyarban. Mi próbáltuk meg a lehetetlent, amikor ezt a roppant országot a németek oldalán megtámadtuk. Vesztettünk, hát elvesztünk. Adósainkká lettek, hát törlesztettek. Adósaik leszünk, hát törlesztenünk kellett. Azt hittük, a németekkel jó lóra tettünk, de végül ezt a megvadult lovat a saját karámjában verték tönkre, letarolva az istállót is. Aztán, amikor sorsunkról döntöttek a nagyhatalmak, kicsiny cetlin dőlt el, hova csapnak bennünket. Éppúgy dőlt el a sorsunk, ahogy megérdemeltük, és épp azt kaptuk, ami kijárt nekünk. Annyira, de annyira semmivé lettünk, hogy már az is csoda, hogy úgy, ahogy megmaradtunk.

Sorsok dőlnek el a szerencse ölében. Apám sorsa is a szerencsén múlt. Tudod, kicsim, az is szerencse, hogy nem a második, hanem az első hadseregbe vitték el a dédapádat. Bármekkora szenvedést is hozott számára, meg hát számunkra is a front, a fogságba esés, a hadifogság, mégiscsak életben maradt, és valahogy hazavergődött. És látod, ez az, amiről az imént írtam, a második hadseregről, amelyet hús-vér gátként vetettek oda az orosz tankok elé, hogy aztán végül mindenestől elveszítsük a Donnál. Hogy elveszejtsék őket a Don-kanyarban. A kétszázezres hadseregről, melynek véráldozatát, majdhogynem teljes pusztulását elegendőnek gondolták ahhoz, hogy német győzelem esetén ez a kis semmi ország jussoljon a hadizsákmányból. A hadseregről, amelynek egyszerű kiskatonái elvéreztek, hóvakságban szenvedtek, éheztek, összefagytak, és egyre csak őrölték magukat, egyre-másra arra keresték a választ, hogy hogyan is kerültek oda, hogy mit is keresnek mások földjén, és hogy mért itt, másfél-kétezer kilométerre a hazától kell megvédeni a szülőföldjüket. A választ a hozzánk felszabadítóként érkező orosz had adta meg: fiúk, nem kellett volna. Maradtatok volna otthon. Otthon mindig más. Van miért, van kiért, van kikért.

Messzire mentem. Erről beszéltem, kicsim, a hadseregről, mely több mint ezer kilométert zakatolt vagonokban, háromszáz kilométert vonult harci gépeken, ló vontatta szánokkal és gyalog, hogy idegen földön semmisítsék meg, hogy katonáit oroszföldön földeljék el, vagy hagyják vadak martalékául. Akik pedig a sorsnak köszönhetően megmaradtak, tönkreverten, elfagyott tagokkal, megalázottan, kiszáradt bőrbe csomagolt csontvázként vánszoroghattak hazafelé a dermesztő hidegben. Akik már vonszolni sem bírták magukat, akikből kifagyott az életkedv, az élni akarás, lemorzsolódtak, és a végleges halálra várva ültek le az út szélén. Igen, ez vezetett azokhoz a nehezen viselhető ötvenes évekhez, és ahhoz a sosem feledhető ötvenhathoz. Ezek a hazafelé vánszorgó, elkeseredett, megnyomorodott szerencsétlenek vonszolták haza, húzták ránk azt a megtépett orosz takarót. Őket vetették oda, őket áldozták föl azért, hogy hátha előnyökre tesz szert pusztulásukból ez a mindig rossz lóra tevő ország. Tudod, kicsikém, fáj kimondani, de jogosan várták, akarták, érték el, hogy igába hajtsuk a fejünket. Akkor kellett volna szembefordulni a rendszerrel, amikor a németekre tettünk. Meg akkor, amikor nyilasok grasszáltak a fővárosban, és szerte az országban.

Na jó, vissza az apámhoz!

A világháború kitörésekor krisztusi korban volt a dédapád, a dédanyád pedig még a harmincat sem töltötte be. Épp azon a világrengető napon, szeptember elsején, szülte meg Bálint bátyámat, amikor a kefebajszos diktátor, a világot lángokba borító „lángelme" lerohanta Lengyelországot. A családtervezéssel bajlódó ifjak nem méricskélnek. Nem háborúk kitörésére, főként nem világháborúk kirobbanására időzítik gyermekük nemzését. Apámék ebben igencsak jeleskedtek: mit nekik Hitler világhódító álma, mit nekik a csizmadobogástól hangos Európa, ők gyereket, gyerekeket akartak. Másodikként éppen engem. Biztos, hogy nem fordult meg a fejükben, hogy

a háború utáni tíz esztendőben már magánháborújukat vívják, hogy aztán tizenhét évi együttlét után szétmenjenek. Hogy házasságuk szétesésébe mennyire játszott bele a világháború, pontosabban az a két év, amit apám katonaként, később pedig hadifogolyként töltött, azt csak ők tudják, vagy ők sem. Mindkettőjüknek kijutott a rosszból, anyámnak otthon, a tanyán, velünk, meg hát mindennel, ami a ház körül adódott, apánkat pedig a félelem és a kilátástalanság marta szét. Ideig-óráig eltussolták, jól palástolták morgásaikat, fölcsattanásaikat, alig vettünk észre valamit abból a romlásból, abból a lassú porladásból, ami végül házasságuk összedőléséhez vezetett. No de odáig még hosszú az út, most még csak a világháború kezdeténél járunk, Bálint és a világháború alig múlt egy éves, és már az én sírásom verte föl a tanya csöndjét. Anyám úgy mesélte, esős ősz volt, járhatatlan saras utakkal, fröcskölő pocsolyákkal. Amikor odaszólt apámnak, hogy „Folyik a magzatvizem!", apám azon nyomban befogta a lovakat, nyakuk közé csapott, és behajtott a faluba a bábaasszonyért. Időben érkezett, időben érkeztem.

Apámat elkerülte a szerencse, vitték embereket ölni, hősként meghalni, vagy ha a sors úgy hozza (végül is néhány hónapra úgy hozta), távoli hadifogolytáborban senyvedni. Benne volt a korban, minket meg majd csak fölnevelget a szerencsétlen anyánk. Bálint bátyám négy, én meg alig három éves voltam, amikor apánkat 1943 őszén, harminchét évesen besorozták. Az akkori bezsuppolásnál jobbára az ő korosztályát, harminc-negyven éveseket rángattak el a családjuk mellől, és mintha arra is kínosan ügyeltek volna, hogy a legszegényebbeket, a nincstelen parasztokat, sorstalan béreseket, napszámosokat, az uradalmakban szolgáló cselédeket vigyék el. Azokat, akikért nem kár. Akiket zokszó nélkül áldozhatnak föl a háború oltárán, és mivel éppúgy, mint évekkel később és mindig is ilyenekből volt a legtöbb, végrehajthatták a soha nem

látott arányú behívást. Mondhatnánk, vakszerencsén múlt, ki megy, ki marad, de ez csak féligazság volna. Húsz-, harminc- és negyvenéves földművesek reszkettek vályogházaikban, bujkáltak a behívókat kézbesítő postások elől, lapultak pincékben, répavermekben: hátha! A földönfutó földműves nem mehet világgá, hamar a sarkába taposnak, még komoly baja lehet belőle. De mi lehet annál komolyabb, mint hogy a frontra hajtják elpusztulni? Apám, ahogy hazatérte után mesélte, nem bujkált. „A sors vonaláról le lehet lépni, kicsit erre, kicsit arra, de élő ember az eleve elrendelt irányon még nem változtatott."

Ha arra gondolok, milyen megható, milyen borzongató és fölemelő volt az a nap, amikor apám megkapta a behívót, értetlenül állok a jó tíz évvel később bekövetkezett válásuk előtt. Mert az a behívó égig emelte, újrafényezte, angyalszárnyon röpítette az amúgy sem szürke, egyébként sem kopott családi szeretetet. Aprógyermekeknek ködbe vesznek az emlékeik, szerencsére a szülők szívébe mélyre vésődnek a magasztos pillanatok. Ilyenné lett az a nap is, melyen apám, rezzenetlen arccal, de megremegő kézzel, aláírásával igazolta, hogy behívóját átvette. Anyám úgy mesélte, ő sem szólt semmit, apám se. Pedig tudták, a kimondatlan gondolatok, az önemésztő tépelődések színezik ezüstre az ember haját, teszik koravénné a gondolatokat elnyelő, a gondokat magában földolgozó embert. Mi, a kis pulyák semmit sem értettünk a történésekből, anyánk könnyeiből, és azt se fogtuk föl, miféle jelentése van annak, ahogy apánk a térdére ültetett minket, és annak, ahogy magához ölelt, és megcsókolta a homlokunkat, és legfőképp annak, ahogy anyánk odasimult apánk hátához, beletúrt a hajába, és egyvégtében puszilgatta a feje búbját. A gyerek már csak ilyen. Bármikor kapja, boldogan nyugtázza a szeretetet, és öröme van abban is, ha látja, hogy szülei szeretetben összeborulnak.

Senki sem tudhatta, kit ér sorscsapás, ki marad ki az elmondhatatlan bajból. A tőlünk pár kőhajításnyira lakó, négygyerekes Kotormány Antalnak szerencséje volt. Ez egyszer visszafordított valamit az elvesztés bújából a jobb kezéről pár évvel előbb lecsapott mutató és középső ujja. Mert hogy ilyen kézzel képtelenség meghúzni a ravaszt, gránátot sem lehet eldobni, így aztán fölmentést kapott, nem vitték el. Sok évvel a háború után már mellékes, bár hosszú éveken át szóbeszéd tárgyává lett, hogy balkezes volt, no de ennyi rafinéria bőven belefért egy szegényparaszt békeharcába. Kotormány Antal megmaradt, hosszan élt, és később sem akadt ember, aki ne adott volna igazat neki. Élni kell, bárhogyan is, meg kell maradni, ez az első parancsolat, akkor is, ha ennek nem hagytak helyet a másik tíz között.

A pár nappal előbb még lovakkal, tehenekkel és disznókkal bajlódó apánk emberanyagává vált a Magyar Királyi I. Honvéd Hadseregnek. Rajtuk, a bakaruhába bújt, sorsuk alakulását épp csak sejtésekre alapozó kiskatonákon kívül talán már mindenki tudta, hogy hamarosan a frontra viszik őket, harcolni a németeket visszaverő, Kárpátok felé tartó szovjetek ellen. Minden a hátukon volt, szerencsétlen púpként: gyalogsági ásó, kapa, nagyharang, meg hát, ahogy később apám mondogatta, a magyar határon is átnyúló reménytelenség. Dédapád már tudott egyet s mást a háborúról az apja emlékezései révén, no meg hát a saját tapasztalásiból. Nyolcéves volt az első nagy háború kitörésekor, és bár tizenkét éves legényke, de tucatnyi évet vénült férfi lett belőle a világégés végére. A gyógyulásra negyedszázadot hagyott a sors, és lám, ennyi idő múltán fölszakadtak a sebek, és egy marhavagonban, a sínek monoton kattogását hallgatva elmélkedhetett a javíthatatlan világról, az önzővé és galáddá lett emberiségről. Gondolkodhatott a maga koszos kis világáról, a fehérre meszelt, földpadlós tanyájáról, a családi fészkéről, a fészekben remegve kuporgó asszonyáról,

meg rólunk, a hirtelen apátlanná lett gyerekeiről. No persze önmagáról is, a szemvillanás alatt asszonytalanná és gyermektelenné lett apáról.

A földműves nem született háborúskodásra, ölésre is csak nagyritkán szánja el magát, gyakrabban gondol inkább önmaga megölésére. A paraszt elvan a tanyájában. Készül arra, hogy egyszer talán mindenre elszánt, messziről jött bitangok támadnak rá, a házára, a családjára, vagy ha rájuk nem is, de könnyű prédát sejtenek az ólakban és az istállókban, épp ezért fölerősödik benne a védelmi, a védekezési ösztön. A fokos az ágy alatt, a furkós bot a keze ügyében, balta a falhoz támasztva, mikor mi kell a védekezéshez, de más tanyáját nem háborgatná, akkor se, ha fölbiztatnák. Ami a másé, az a másé, nem az övé, nem is ácsingózik reá. Ki mit örökölt, szerzett meg arca verítékével, őrizze és használja egészséggel. Génjeiben hordja ezt a tulajdonságát, és a géneket a hályogkovácsok sem operálhatják ki a földművesekből.

Ilyen a paraszt, ilyen volt apám is, és ilyenek voltak mindazok, akikkel teletömték a marhavagonokat. A sínek, melyeken kelet felé vontatták a reménytelenek szerelvényét, ott futottak a kertek alján. A vonat zaját, és a vagonok rácsos ablakain kiáltozó, jajveszékelő, családtagjaiknak búcsút és üzenetet üvöltők hangoskodását elnyomta a délben megkonduló harangszó. Mikor a háromszor ötven kondulás után Fonzi bácsi, a sánta harangozó utolsót simított a lengedező kötélen, már csak a siralomvonat vagonjait vonszoló mozdony bűzös lehelete, egy komótosan szertefoszló füstfelhő imbolygott az alvégen.

Csak addig van, csak addig lehet reményünk a jó, tiszta és hosszú életre, amíg saját sorsunkat kezünkben tartjuk. Csak akkor, ha nem térítenek el mások, olyanok, akiknek meg épp az a sors jutott, hogy emberek ezreit, százezreit, világháborúról lévén szó, millióit térítsék el. Csoda-e, hogy milliók halála a vége? Nem lehet más, hisz apám és sorstársai a behívópa-

rancs kézhezvételétől kezdve nem a maguk urai, pusztán a háborúzó urak akaratának, parancsainak beteljesítői, egyengetői voltak. Egyetlen bezsuppolt tanítónak, tisztviselőnek, parasztnak, cselédnek és napszámosnak sem volt az eredeti, sorsvonalában a háború, a front, az ölés, maga megöletése. A sors másféle életet, legfőképp másféle halált szánt nekik. Gyilkosaik tehát nem a velük szemben, hasonlóképp halálra ítélt, kisemmizettekből lett katonák, a rájuk fegyvert fogó, lövészárkukat ágyúzó, testüket tankkal széttrancsírozó harcosok voltak, akkor sem, ha bennük öltött testet az „ellenség", a gyűlölendő másik fél. Mert gyűlölni kellett, másképp nincs harc, nincs vér, nincs halál. A szeretet mindenek fölötti erejét hirdető, a „szeresd felebarátodat, mint tenmagadat" tanítást prédikáló, lövészárkokból és repesztalálatból, fagyhalálból és éhezésből mindig kimaradó, nem csajkából étkező püspökök és bíborosok által megáldatott zászló alatt kényszerültek addig szítani a gyűlöletet, míg elegendőnek nem bizonyult az öldökléshez. Ha nincs kellő gyűlölet, nincs harcra készség, nincs szükséges szívósság, nincs embertelen kegyetlenség, nincs állati indulat, nincs háborúzásra kész katona. Nincs gyilkolásra, más életének kioltására alkalmas harcos. Ilyenné kellett válnia annak, aki meg akart maradni – az első parancsolat ellenében. Nem azért öl hát a katona, mert gyűlölködővé vált, akkor sem, ha végül meggyűlöltetik vele az ellenséget, inkább, mert élve akar maradni. Ha nem gyűlöli, szereti, ha szereti, nem akarja megölni, ha nem öli meg, az öli meg őt, mert benne már adott, benne már kialakult a gyűlölet, belőle már kiölték, kiölődött a szeretet. Mit tudtak erről a frissen bezsuppoltak? Mit tudhatott erről apám, a vetésre és aratásra, az állattartásra, a pusztai életre született paraszt? Semmit. És most baj- és sorstársaival együtt ebből kellett leckét venniük.

Apám vonult hát, bajtársaival együtt vitte a vonat, hogy általuk öntessék lélek a doni katasztrófát követően sokkos állapotba került összetört magyarságba. Új honvédelmi miniszter, új söprű, régi, erőtlen, hiányos fegyverzetű, majdhogynem harcra képtelen hadsereg, sebtiben elvégzett gyalogsági kiképzések, suta puskafogások, meg hát a puska alkatrészeinek alapos ismerete. Szét és összeszerelés, mindenekelőtt, ennél fontosabb nincs is a háborúban. Aztán pedig harcra, katonák, vonuljatok a frontra, segítsétek német bajtársaitokat a szovjet elleni keresztes háborúban, aki bújt, bújt, aki nem, lövök! Nem volt elég a doni tragédia, újabb százezrek életével hazardíroztak, miközben már tudták, tudhatták, tudniuk kellett, hogy a német bukás elkerülhetetlen.

Apámat és a haza első hadseregét a frontra vezényelték, akkor, amikor nem volt gondolkodó magyar, aki ne tudta volna, hogy a háborút elvesztették, elvesztettük. Míg apámék a front, a Kárpátok hegyormai felé masíroztak, fáradtan araszoltak, hogy bármi áron, akár az életük árán is föltartóztassák az akkor már megállíthatatlan Vörös Hadsereget, mögöttük, ahogy várható és tudható volt, a haza sorsa éppen megpecsételődött. Hitler kiszagolta, hogy a magyar kormány a szövetségesekkel kokettálna inkább, csoda-e, hogy a führer előkészületeket tett, majd ideiglenesen megszállta az országot.

A megszállási zóna záróvonalaként a Tiszát jelölte meg. Apámék távolodtak, a németek megszálltak, a szovjetek közeledtek. Az első hadsereg, éppúgy, ahogy a tehetségtelenül és galádul elvéreztetett második hadsereg, vesztésre ítéltetett. Apámék serege Huszton állomásozott, lelkesedés nélkül gyakorolta a puskafogásokat, sorolgatta a fegyver alkatrészeit, és udvariasan félrevonulva hellyel kínálta a hívás nélkül érkező német vendégeket, parancsoljatok, nem állok utatokba, érezzétek magatokat otthon.

Apámmal és bajtársaival egy tiszt közölte a hírt: „mától nincs többé független Magyarország, és végképp odaveszett a

független magyar kormány, a németek megszállták az országot."

Dédapád megmaradt nekünk, vele volt a szerencse. A győzelem napján talán eszébe sem jutott, hogy vesztesekké lettünk. Már csak haza gondolt. Haza, haza! Előbb azonban még egy kis hadifogság, hogy ez se hiányozzon a világháborús emlékeiből. Amikor végre 1945. december elején óriási szerencsével hazaért, csak állt az ajtóban, mintha megkövült volna. Nem vitte a lába. Anyám meg vele szemben, a küszöbön túl, szótlanul, könnyeit elmorzsolva. Aztán hol anyámat ölelte magához, hol minket. Nem sírt. Megrendülten ült, és nézett maga elé. Anyám az elkoszolódott, tetvekkel teli ruháit a kemencébe dobálta, vizet forralt. Apám hagyta, tűrte, hogy rühes bőrét írral kenegesse.

– De jó, hogy élsz! – mondta anyám.

– Szöröncsém volt – mondta az apám.

Szerencsénk volt, mondom most én.

„Kérdeztetek volna magzat-koromban...
Ó, tudtam, tudtam én!
Üvöltöttem: nem kell a világ! goromba!
nem ringat és nem ápol, –
ellenemre van!

/Radnóti Miklós: Előhang egy „monodrámához"/

Szóval szerencse? A sors akarata? Kifürkészhetetlen, de ami biztos, hogy családunk háborús vesztesége mindössze a hetvenhét évesen elment dédapám volt. Anyámék három és féléves korában öltöztettek ünneplőbe, állítják, így, ünneplősen voltam jelen a ravatalánál, így mentem el a temetésére, amelyről ködbevesző emlékképeket őrzök, ma sem tudom, hogy az én emlékeim, vagy a családi emlékezésekből belém is átszivárgott emlékek. 1944. június 4-e volt. Alexander szövetséges csapatai ezen a napon szabadították fel Rómát.

A szerencsével dédapám sem állt hadilábon. A kiegyezés évében született, és negyvenhetedik évében járt, amikor Gavrilo Princip, az annektált Szarajevóban kezet emelt Ferenc Ferdinánd főhercegre, és ezzel beírta magát a történelembe: ez a gyilkosság lett az első világháború kirobbanásának ürügye. Aligha volt boldog az én Halász Márton névre hallgató dédapám, amikor hírül adták, hogy a II. Vilmos porosz király és német császár biztató szavainak hatására elküldött, egyébként már megszövegezésekor is elfogadhatatlannak ítélt ultimátumát visszautasították. Negyvenhét évesen volt annyi élettapasztalata, sejthetett, talán tudhatott, tudott is annyit a nagypolitikáról, a politika működéséről, hogy képes volt kiszámolni, mi vár Európa népeire: haladéktalan hadüzenet Szerbiának, és Vilmos agyában már készen is volt a villámháború terve. (Látod, a németeknek mániájuk volt a villámháború. Sem ez, sem a második nem hozott győzelmet.)

Aligha lehet kétséges, hogy amikor megkezdődött a mozgósítás, dédapám szomorú szívvel ballagott végig a nyári fényben ragyogó kukoricatábla szélén kanyargó dűlőúton, és ahhoz sem férhet kétség, hogy végigfutott az agyában: vajon ő és napszámosai törik-e le a kukoricát ezeken a földeken, vagy mások, valakik az otthon maradottak közül. Először esett meg a századelő földműveseivel, hogy kérdésessé vált a érett termés betakarítása. Márpedig az emberemlékezet óta földet túró parasztok elképzelni sem tudták, hogy a kukorica betakarítása helyett a bajonett élével és a puskával kell majd bajlódniuk, vért izzadva, és vért eresztve a világégésről csöppet sem tehető, más kukoricaföldek mellől besorozott, más országokból mozgósított, bezsuppolt szerencsétlen sorsú ellenség testéből. Ellenségnek mondták, mert a hatalmasok ellenségnek tekintették a szerencsétlen szembenálló népeket, de nem hiszem, hogy dédapám, a negyvenhét évet megélt, embernek sosem, de talán még légynek sem ártó földműves ne tekintette volna őket, a szemközti futóárokban szenvedő, hirtelen katonákká lett földművelőket is bajtársának. Hiszem, hinnem kell, hogy nem lehetett másképp, hiszen bajban voltak ők mindannyian, akár erről, akár arról taposták a sarat, fröcskölték szét a víztócsákat a futóárkokban.

Ezt akkor is hinnem kell, ha sejtem, legénykorában ő is megmutatta a bugylibicska élét a kocsmákban borgőzösen hőzöngő ifjoncoknak, még ha valami furkósbottal be is verték a koponyáját. A falu már csak ilyen volt: akkor lett felnőtté a legény, amikor először tudódott ki róla, hogy a kocsma mögött sebet kapott. Az efféle virtuskodáson át kellett esni, ez így volt rendjén. Az viszont aligha volt rendjén, hogy a hatalmasok virtuskodáshoz az épkézláb férfiakat áldozatul terelték egybe a frontokon.

Halász Márton, az én alig ismert dédapám német, bolgár és osztrák parasztokkal, meg mindenféle kis- és nagyvárosokból érkezett polgárokkal igyekezett rendet vágni a hősiességből jelesre vizsgázott szerb parasztok és állattenyésztők között.

Azon kívül, hogy a szlávokat hadra fogó szerb kormány tagjai Korfu szigetére menekültek, egyetlen valóságos eredménye volt annak az ütközetnek, nevezetesen, hogy dédapám túlélte a véres csatát. Igaz, világháborúban néhanapján rosszabbul járnak a szerencsétlenségükre életben maradt túlélők, mint a hősként meghaltak. Dédapám is tovább imádkozhatott az életéért, immár az észak-itáliai Trentinó környékén, a kietlen karszthegység sziklái és bokrai mögött reszketve. Imája eljuthatott az örökkévaló füléig, mert igaz ugyan, egy eltévedt lövedék sebet ütött a bal combján, de életben maradt. Ha nem sebesül meg, tovább háborúzhatott volna.

Még pár évvel a világháború vége után, Európa sebeinek lassú gyógyulása közben is arról mesélt a sihederkorba lépett nagyapámnak, Halász Endrének és a többi gyermekének, hogy ő bizony szívesebben sérült volna meg Erdély visszafoglalása közben, és hogy csöppet sem sajnálta volna, ha ott folyik el pár csöpp a véréből.

A fronton szerzett seb, és a kényszerű gyilkolások, az ellenségnek mondott katonák leölése együtt sem okozott akkora lelki sérülést, mint ami 1920. június 4-én, a Trianon nevet viselő kastélyban történt. Ettől a naptól kezdve más ember lett dédapám. Sem otthon, sem a kocsmában, sem a templomban nem lelte a helyét. Néha a konyhaasztalra terítette a hatalmas térképet, és bámulta a körbemetélt országot. Nézte, döbbenten szemlélte az ország maradékát, különösen a délvidéket. Tömzsi mutatóujját végig-végig csúsztatta a Tiszán, meg a Maroson, és elmélázott azon a kis háromszögön, mely az új országhatár és a két folyó közé ékelődött. Gyakran mondogatta: „Szöröncse, kimondottan szöröncse. Ha égy kicsit odébb lakunk, most mi is danolhatnánk a szerbek himnuszát. Akkor pedig hamarost mögkerestem vóna a kötelet, mög a pallás égyik horogfáján a kakasülőt."

Így meséltek dédapámról a nagyapámék, később meg apámék, és most így, erről mesélek én is neked, kis unokám.

Nem tudom, mit fogsz majd gondolni bő száz évvel a párizsi, az országot szétszabdaló békeszerződés után az akkor történtekről, és azt sem tudom, akkoriban mit gondolnak majd az egykori szerződést kötő politikus urak kései utódai. Mindössze annyit kérek tőled, őrizd meg ezt a füzetet, és ha lesz fiad, és a fiadnak is lesz fia, add tovább, és ő is adja tovább, hogy a kései utódaink se felejtsék el a történelem e balvégzetű napját, és a hajdan volt ősüket, a gondjai, bajai és bánatai ellenére is szerencsésnek mondható dédapámat, Halász Mártont.

Történeteit csak mesékből, elbeszélésekből ismerem. Az egyik, az 1917. október caporettói áttörés írott formában is fönnmaradt emlékezését nagyanyám, Halász Mihályné Lovas Berta jegyezte le. Így maradt fönn ez az ide tűzött elbeszélés. Ha majd kezedbe kerül, és elolvasod, mintegy száz esztendőt ugorhatsz vissza az időben, a történelemben, melynek az öt generációval előtted élő ősöd is részesévé vált.

Caporettót az első világháború legsikeresebb áttörési hadműveletei között tartják számon, mely lényeges javulást hozott a központi hatalmak stratégiai helyzetében. A mozgóháború elemeivel tette gazdagabbá az első világháborús hadászatot, és lett a hadtörténelemben a hegyi terepen végrehajtott frontáttörés iskolapéldája. A hadtörténészek máig úgy emlegetik, mint az akkoriban egészen újnak számító támadó harcászat eredményes gyakorlati példáját. Fő pillérei a császári és királyi gyaloghadosztályoknál az 1917 nyara óta szolgáló, különleges kiképzést kapott rohamszázlóaljak voltak, amelyek a tüzérségi előkészítés után nyomban behatoltak az ellenség védelmének mélységébe. A géppuskákkal és aknavetőkkel rohamozó német gyalogságot az osztrák-magyar tüzérség támogatta, fedezetükkel kezdhették meg az olasz védelem áttörését, majd teljes felszámolását. Dédapám közöttük volt, ő is az áttörés hőse lett. Erről az embert próbáló, véres napról mesélt a gyerekeinek hajdanán.

„Picasso kétorrú hajadonai,
hatlábú ménjei
tudták volna csak eljajongani,
vágtatva kinyeríteni,
amit mi elviseltünk, emberek,
amit nem érthet meg, aki nem érte meg,
amire ma sincs szó s tán az nem is lehet már."

/Illyés Gyula: Bartók/

Caporettó, Caporettó! Higgyétök el fiaim, aki ott volt a Caporettónál, és részt vött az áttörésben, égy életre mögutálta az esőt. Mög hát sokra böcsüli a melengető napsugarat. Mert bizony akkor, 1917. október 24-énck hajnalára cudar égy idő lött. Még mindig úgy tűnik neköm, mintha az égbolt égyetlen felhőből állt volna, és az egész égyszörre szakadt volna a nyakunkba. Szakadatlanul zuhogott. Pétör kádárjának kiapadhatatlan dézsája borult a nyakunkba. Mintha az isten előre tudta volna, hogy hamarost a teremtményeinek ezreit köll elsiratnia. Mintha ő maga mondta volna ki az ítéletöt, pontos időre, és gondolta, az ítéletéhöz időt is ad, amolyan ítéletidőt. Azt mondogattuk égymásnak, létezhetetlen, hogy ennyi víz van az égben. De ha van, hát lé köllött szakadnia onnan. Mindönnek a tetejébe égy völgyben támadtunk, ami égy idő után, ahogy gyűlt benne az irdatlan víz, úgy nézött ki, mint égy zubogó csatorna. Hogy még cifrább lögyön a dolog, odafönt, a magaslatokon égyfolytában havazott. Az egészet tetézte, hogy tejfölszerű köd ülte mög a tájat, néha az orrunkig sé láttunk. Erőltetnünk köllött a szömünket, hogy mögkülönböztessük az ellenségös célpontokat a miéinktől. Pedig hát mindönki tudta, azon múlhat az áttörés, hogy jól működik-é majd a tüzérség, vagy sé. No, a lényeg, hogy a haduraink rövid időn át tartó, de borzasztó nagy erejű, möglepetésszerű tüzérségi elő-

készítés mellett voksoltak. Úgy éjfél felé kis időre elállt az eső. Így néha még az égön szétgurult csillagokat is mögláthattuk. A högycsúcsok ködsapkába burkolóztak, és úgy magasodtak az égbe, mint koromfekete gólemök. Aztán az eső mögint rákezdte, égyre szaporábban. Elnyomtuk a káromkodást, hogy föl né födözzenek bennünket az olaszok. Odaát végtelen nyugalom volt, möglehet, az olaszok sémmit sé sejtöttek. Nyomasztott bennünket a hallgatás. Csak az eső kopogása, a tócsák csattogása hallatszott. Még cigire sé gyújthattunk, pedig ott, akkor jólesött volna, de tiltották, mert elárulhatott volna minket égy föllobbanó gyufa, vagy égy cigarettaparázs. Mög aztán az eső is kiolthatta volna a cigik tüzét. Égy üteg pontban két órakor adta lé az első lövést, és ettől kezdve két órán át ontotta, szórta, dübögte a gázlövéseket. Még szinte vissza sé verődött a visszhang a hegyormokról, máris mögláthattuk, milyen az igazi, rettenetös pokol. Az Isonzó völgyéből szörnyűségös boszorkánykatlan lött. Pokoli dübörgés támadt. Hátranéztünk, és a högyek sötétlő lejtőiről száz mög száz ágyú torkából csapott ki égyszörre a lángcsóva. Borzasztó erejű, fölsüketítő robbanások rázkódtatták mög a levegőt. Még félelmetösebbé tötte az egészet a szakadó eső, az ágyútűzzel szétporlasztott köd. A högyoldali ütegök élös csaholását elnyelte a nehéz mozsarak vontatott bömbölése. A lövedékök félelmetös süvítéssel húztak el fölöttünk. Az alattunk elterülő völgyekre nehéz gáz- és füstfelhő telepödött, az mög összefolyt a csuromvizes októberi éjszaka ködével. Az olasz fényszórók mögpróbáltak átfurakodni a tüzes párán, a ködön, a sűrű esőn, mög a lőpor füstjén. Mindönt fölpörzsölő tűzvihar söpört végig az olasz ütegökön. Hol a gázgránátok tompa becsapódásait hallottuk, hol a könnyebb lövegök ugatását. Ha mög ők hallgattak, akkor fölüvöltöttek a nehéz, mög a még súlyosabb lövegök robbanásai. Odaát piszok égy hatása löhetött, a ködbe pláne. A gáztámadás igencsak möglepte az olaszokat, gázmaszkjaik mög

alig voltak. Ha mög voltak, nem sokat értek, annyiféle pusztító gáz szabadult el a lövedékökből, hogy azt embör nem bírhatja ki. Ők sé bírták sokáig. Mérhetetlen, embörtelen és szörnyűségös volt a pusztítás, fölmérhetetlen az embörveszteség. A németöknek komoly gázvetőik is voltak, elektromos gyújtással. Ezöket földbe ásták, onnan lőttek velük. No, lött is haddelhadd! Az összes olasz állás nyakig volt mérges gázzal. Sénkinek sé kívánom azt a haláltusát! Még az ellenségömnek sé. Röggel felé, talán hat óra tájban kezdődött mög a borzasztó erejű tüzérségi előkészítés. Éppen bele az előző nap közelebbről is mögismert célpontokba. Aztán a tüzérség mellé fölzárkóztak az aknavetők is. Az olaszok szélvonala mögött, legalább két-három kilométerös mélységben mindönt porral és füsttel borított be a robbanásözön. Tapasztaltunk már rettenetös tűzérségi össztüzet, de ezön a fronton ilyet, ilyen erősségűt, ilyen veszödelmöset még sosé láttunk. Az olaszok tüzérségi ellencsapása égy nagy sémmi volt a micink tüzeléséhöz képest. Mi mög döbbenten figyeltük az elborzasztó összecsapást. Jó félóra múlhatott el, amíg a möglepött olasz tüzérség fölocsúdott, és vadul, kétségbeesötten kezdte viszonozni az ágyútüzet. Köröttünk a méretös villás farkú aknák sűrű égymásutánban, fülsiketítő röccsenéssel robbantak. A szörnyű dübörgésben a mindönfelől fölcsapó tűzviharban, lángözönben és kőzáporban görcsösen, moccanás nélkül tapadtunk az eső verte, jeges kövekre. Na, eddigre a fejem már tele volt mindönféle gondolatokkal. Égyikre, a legfontosabbra jól emlékszöm. Azt gondoltam, ha mög köll halnom, tanítson mög a jóisten böcsülettel halni. Időm sé maradt arra, hogy möghallgassam a válaszát, ezer torokból jött üvöltés fúródott a fülembe: Sturm! Hurrá! Hirtelen fölpattantunk. Az egész rajvonal möglódult, csúszkálva, sárban taposva, tocsogva, mögmögbotolva, át a kőfalon, az előttünk tátongó sziklarepedésökön, a füstölgő gránáttölcsérökön, mög a gőzölgő holttestö-

kön körösztül. Ahogy átlépögettem rajtuk, ahogy kikerülgettem őket, úgy tekintöttem rájuk, mint akikből most száll ki a lélök. Mindjárt odaképzeltem az én holttestömet is. És láttam, ahogy belőlem is kipárolog a lelköm. Kis időnek köllött elmúlnia ahhoz, hogy böcsült és szeretött hadnagyomat, Márkus Kálmánt kivérözve lássam. Legalább öt gépfegyvergolyótól találva maradt a második olasz állás szögesdrótjaiba gabalyodva. Mire mögvirradt, három olasz állást foglaltunk el. Az utolsóban lépihentünk, és bőrig ázva vártuk az újabb parancsokat. Végső erőnk is elhagyott bennünket. Még akkor is röszkettünk, amikor csatakosan, mögfáradtan lérogytunk a mocskos kövekre. Körülöttünk mögmeredve hevertek a sárgult arcú olaszok. Vérrel kavarodott esőlé csordogált lé az árokba, és úgy folydogált el alattunk, mint égy csörgedező patakocska. Ilyet csak otthon, disznóvágáskor láttam. Csuda, hogy mögmaradtam, fiaim, kész csuda.

„S menekül: csak az álmot
csak azt keresi
mert ott semmi se fáj ott
itt meg lát ferde világot"

(Csorba Győző: Nagybeteg álmai)

1944-ben dédapám halt meg, három esztendő sem kellett ahhoz, hogy utánamenjen a közel nyolc évtizedet megélt, egykoron Ágoston Matild névre keresztelt dédanyám. Érzelemmentesen gondolhatsz rá is, hisz azon kívül, hogy most tőlem név szerint is megismerhetted, és azon kívül, hogy írok és mesélek neked róla, téged semmiféle érzelmi szál sem köt hozzá. Hiába minden, hiába a vérrokonság, a családi kötődés, a terebélyes családfa, hiába a tisztelet, jól tudom, semmi, de semmi. Nincsenek emlékek, együtt megélt bensőséges pillanatok. Nem láttad a rácokkal teli arcát, a homlokába hulló pársz ál haját, nem láttad fésülködés közben, ahogy megvénülve is szépé szerette volna varázsolni magát, és nem láttad azt sem, ahogy csontos, eres, csúzos, ceruza vékony ujjaival kitépkedi csontfésűjéből ezüstszín hajszálait. Nem láttad őt ágyvégtől asztalig, asztaltól szekrényig, szekrénytől ágyig botorkálni. Nem tudod róla, hányszor szédült meg, hányszor egyensúlyozott kábultan, hogy talpon maradjon, és nem láttad földre esve, kapaszkodót keresve. Nem láttad őt enni, rántott levest kanalazni, nem láttad, hogyan szürcsölte be fogatlan szájával a cérnametéltet, nem láttad, hogy küzdött meg csupasz ínyével a puhára főtt csirkecombbal, és azt sem, hogy próbálta meg ujjaival szájához emelgetni a villájáról folyton-folyvást lecsúszkáló mákos vagy grízes tésztát. Nem láttad imádkozni, nem hallottad mormolását, és nem láttad semmibe révedő, hályogos szemét. Csupán az itt rögzült szavaimból tudhatod:

volt egyszer, pár évtizeddel előtted itt élt ezen a földön egy töpörödött, hetvennyolc éves korára mazsolaarcúvá aszalódott, jóságos vénasszony, aki egy esztendővel a kiegyezés után sírt föl az azóta már porrá lett vályogház egyik szobácskájában, a köldökzsinórjára csomót kötő bábaasszony kezében. Hogy ki szülte őt, és ki nemzette, nem tudom. Kitartó kutatómunkám ellenére sem leltem meg dédanyám szüleinek nevét. De mire is mentem volna a nevükkel? Mondjuk Ágoston Antal, és neje, legyen ő is Matild, mint a dédanyám, régebben szívesen keresztelték anyja nevére az újszülött leánykát, de lám, az ükanyám vezetéknevére ötletem sincsen, a férjek családneve önző módon megsemmisíti a feleségek családnevét. Mondanám, kutakodj te is, keresgélj, hátha még nálam is messzebb tekinthetsz vissza.

Én még kaphattam a dédanyám öleléséből, részelhettem a szeretetéből, a kedvességéből, így hát emlékképeket is őrizgethetek róla. Hol Bálint csüngött a nyakában, hol én, tőlünk kapta meg a napi szeretetcsomagot. Mi voltunk a ráérős kisemberek. Mi nem mondtuk azt, hogy „Jaj, mama, hagyjon mán, főzök, né háborgasson mán mögint, nem látja, hogy söprögetök? „Mamácska, nem érök én rá most ilyesmire, beszélgessön a gyerökökkel, azok ráérnek!" Mi pedig valóban ráértünk, ezért is jártunk oda, meg hát örültünk is a mindenkinél türelmesebb dédmamának. Ő meg, ha a közelébe kerültünk, ha az ágya mellett üldögéltünk, úgy nézett ránk, mint egykoron a kertjében pompázó mályvákra és estikékre. Dédapám elvesztése után hol a hátralévő éveit számolgatta, hol az járt a fejében, vajon hány esztendőn át láthat még minket, a dédunokáit. Sosem mondta ki, ilyesmiről nem beszél az ember, de benne volt minden mozdulatában, gesztusában. Ölelése kapaszkodás volt. Inas, csontos fonnyadt karja borostyán száraként fonódott ránk, úgy, mint aki soha nem akar elengedni bennünket. Utolsó éveire övé maradt a kétágyas nagy-

szoba. Csak az övé, oda, anyámon kívül, kopogtatás nélkül senki nem léphetett be, senki sem tudhatta, mikor takargatja ki meggyötört testét, mikor törölgeti meg aszott melle alatt a bőrét, vagy mikor ül épp a bilin. Földpadlós, hűvös, majdhogynem hideg szoba volt, két aprócska ablakkal, a napfény csak néha tévedt be, aki belépett, azonnal érezte a földszagot, és még akkor is az orrában maradt, amikor kilépett az ajtón. A húgyszagra, meg a szarszagra is emlékszem, az éjjeliedény ott volt az ágya alatt, és az állandóan körötte szorgoskodó nagymama üríthette bármily gyakran, szellőztethetett naponta többször is, a szag a levegőben maradt, beszívta a mész, a vályog, a mestergerenda, a dunna, a párna, a lepedő, a szekrényben a ruhák, a szentképek a falon, az almárium fiókjai, a nagy ovális tükör, a papucs, a hálóing, a pargetbugyi, minden. Azt mondják, csecsemő, ló, kutya. Három lény, melyek mellé kell valaki, hogy el ne vesszenek. Negyedikként tegyük hozzájuk a gondozásra szoruló, kisgyerekkorba jutott véneket. Tudod, kicsikém, akkor, dédmama mellett, kispendelyesként eszembe sem jutott, hogy okoskodjak, nem gondoltam arra, ami most, szép lassan kiszolgáltatott helyzetbe kerülő emberként eszembe jut. Akkoriban nem tűnt föl, nem is figyeltem rá, vajon nagymama undorral vitte-e ki a dédmama vizeletét, és mivel amikor tisztába tették, soha nem lehettem ott dédmama ágyánál, azt sem tudom, mennyire zavarta nagymamát a megvénült test belsőjéből kiürülő, a pusztuló belek, a pusztulásra ítélt test szagát is árasztó, szinte elviselhetetlen, émelyítő szag. Aki tisztába teszi az anyját, talán arra is gondol, hogy pár évtized előtt még ő rugdalózott a pelenkázó asztalon, a fenéke köré tekert pelenkát még az ő széklete szennyezte be, és az ő anyja szagolta a tejszagú, csecsemő illatú, az élet illatát árasztó kakit.

A temetésének emlékképe bennem ragadt, nem feledtem azóta sem, és amint most láthatod, s megtapasztalhatod, ez az élmény halálomig kitart. Azt hiszem, ő volt az első, aki taní-

tott a halálra, aki megmutatott valamit a meghalásból. Nem, ez így nem pontos. Tőle tanultam meg az életet. Az első olyan vénember volt az életemben, akihez kötődtem, aki kötődött hozzám, és így az első, akinek láthattam az utolsó éveit. Gyermek voltam, de sosem kisgyerek. Tapasztalni születtem, és lám, dédanyám, sokak Matildkájának életét is megvizsgáltam. Félre ne értsd, nem vizslattam, nem leskelődtem, nem kutató tudósként vizsgálódtam mellette és körülötte, inkább éreztem azt, amiről ma már úgy gondolom, hogy tudtam is. Éreztem a rezdüléseit, az életszeretetét, a léthez való ragaszkodását, és élveztem a derűjét, a báját, a kedvességét, és ellestem mindazt, amit egy halál közelbe ért, életért kapaszkodó ember közelében elleshettem. És hiszed, nem hiszed, ezek az apróságok egytől egyig leülepedtek bennem, a lelkemben, a szívemben, és beleivódtak a testembe, minden porcikámba. Ezek lobbantották föl először az érzésekkel egyre inkább teletöltődő énemet. Először tapasztalhattam meg, hogy mekkora, hogy miféle fájdalom a hozzánk kötődő, a szívünkhöz közelálló, magukat lelkünkbe bevéső személy elvesztése. Dédmama temetése után úgy jöttem-mentem a felnőttek között, mintha hirtelenjében pár arasznyit nőttem volna. Mintha ettől a naptól kezdve sokkal inkább közéjük tartoztam volna. Felnőtté tett az elvesztése, és igazi, komoly családtaggá a halála, meg a temetése. A közös gyász. Az együtt megélt búcsú, dédanyám temetésének rituáléja. Nincs olyan perc, melyre ne emlékeznék. Nincs pillanat, amit ne látnék, amit ne lennék képes visszaidézni az agyamban működő videomagnó letörölhetetlen felvételéről. Dédapám meghalása és temetése jobbára anyámék felvételeiben rögzültek, ezt pörgették le előttem, amikor később, évek múltán az emlékképeim mellé a tudatomba vésték. Három és félévesen még alkalmatlan voltam az emlékképek rögzítésére. Foszlányok maradtak csupán, ködbevesző képek, a valóságot, a valós emlékeket kitörölték belőlem, semmivé aszalták az évtizedek, a múló idő. Volt idő, amikor dédapám halála és temetése kiesett az emlékeimből. Sokszor abban a tudatban éltem, hogy dédanyám volt az első halottam. Ha belegondolok, ez igaz is, hiszen az első olyan halottam volt, akit megsirattam, akiről élő emlékeim maradtak, aki bennem maradt. Évek múlva, amikor a nagyszüleim és a szüleim dédapámra emlékeztek, azt is megtapasztalhattam, milyen érzés, amikor olyan embert idéznek meg, aki hozzám tartozik ugyan, aki ősöm volt, de a vele kapcsolatos emlékképek mégsem íródtak belém. Pedig hát ő biztosan szeretett, ugyancsak átkarolt, ölébe vett, és egészen biztos, jó néhányszor arcon is csókolt. De szinte semmi sem maradt meg eleven emlékként. Minden másképp festene, ha még pár év jutott volna neki. Így most van valakim, aki ősöm volt ugyan, élt is még, amikor én már éltem. Több semmi.

„Most bölcs leszek: belátom
hogy ostobán csinálom
mert azzal ellenkezik
ahogy mások teszik"

(Csorba Győző: Most bölcs leszek...)

Kezemben a Szókratész védőbeszéde, meg a Kritón. Sokadszorra nyálazom a lapjait, ez egyszer tankönyvként.

Mindent újra kell kezdenem. Újra kell tanulnom élni. Fura még leírni is, igazi abszurd, de valóban ezt érzem: így, ilyen helyzetben kell élni tanulnom, azaz most kell megtanulnom, hogyan éljek halálra ítéltként, haldoklóként. Úgy sajátítom el az élet, mostani életem tudását, ahogy egy újszülött próbálkozik az élet tanulásával. Az élet egy új formáját, vagy inkább új vetületét kell megtanulnom. Mindaz, amit eddig tudtam, e percben akkor is kevésnek tűnik, ha eleddig elegendőnek gondoltam. Tanár úr, én készültem, mondom kínkeservvel tréfálkozva, de most, úgy tűnik, mindent újra kell kezdenem. Eddig volt az elmélet, és most, mostantól kezdve eljött a gyakorlat ideje. Így filozofálgatok, és ez most valóban azt jelenti, hogy élni tanulok, és most egyre odaadóbban tanulok élni, azaz egyre megadóbban tanulok halni.

Látod, kicsim, ezt forgattam, és most is ezt forgatom a fejemben: meg kell tanulnom élni! Egyvégtében ez járt, és most is ez jár a fejemben, miközben tudom, hogy hamarosan meghalok. Azt is tudtam, persze hogy tudtam, hogy még nem haldoklom, éppen csak halálraítélt vagyok. És azt is, hogy halálom várható idejének tudta nélkül könnyű volt élni, pontosabban élni tanulni, azaz tanulni az életet. No de, mondtam magamnak, most mutasd meg, Bódog, ki is vagy te valójában! Most mutasd meg, hogy mennyit érsz! Hogy mennyit ér az eddigi életed, a hat és fél

évtizeded alatt összegyűlt tudásod, hogy mit ér a birtokolt bölcsességed. Hogy mire mész te, a magát gondolkodónak tudó ember, ugyan mire, amikor rádöbbensz, hogy kicsöngettek.

Talán elhiszed nekem, kicsim, agyamban gondolatok ezrei mozgolódtak, estek egymásnak, és nem tudtam, melyek maradnak talpon győztesként. Nem tudtam, hogy képes leszek-e arra, hogy korosodó, akár azt is mondhatom öregemberhez, bölcshöz méltóan viselkedjek, ha már bölcsnek, bölccsé érettnek, a halálhoz közelállónak, a végső tudás megismerőjének gondoltam, akár azt is mondhatom, tekinthettem magam.

Mert mi is a bölcsesség? Nem maga a megszerzett és jól használt tudás, hanem az emberi élet végességének a tudása. Bölcs leszel, ha megérted, ha megtudod, hogy nincs tévedés, nem lehet másként, ajándékként kapott életed hamarosan, mondjuk, épp most véget ér. Bölcs leszel, mert megkezded a fölkészülést életed legnagyobb tettére, a példaadó meghalásra. Példaadó, hidd el, mert a balgáknak, az ostobáknak és a bölcsességben hiányt szenvedőknek is példát adhatsz a nemes szívedet tükröző, erényes életedről árulkodó elpusztulásoddal. Mert bizony legtöbbje fél, reszket, remeg, jajveszékel és rimánkodik, sír és toporzékol, legvégül pedig összeroppan, amikor rádöbben, hogy a halál kopogtat az ajtaján. Készületlenek és buták, vagy inkább készületlenek, tehát buták. Sablonemberek, szokványhősök, példára szorulók. Ha pedig, és ha viszont bölcs vagy, előállhatsz a legnemesebb példával: haláloddal is taníthatsz, akár Szókratész, a bölcs.

Ott van ő is a legjelesebbek között, ő az egyik azon rendkívüli személyiségek közül, akik fényes ragyogásban, lángoszlopként állnak előttünk, gondolom, remélem, hogy amikor e füzeteket olvasgatod, már te is megtaláltál közülük néhányat, túl sokra aligha lelhetsz, és bizonyára eléd fog még magasodni egy-kettő. Assisi Ferencet szentté emelték, bár hagyták volna meg egyszerű, jót, és követhető emberi példát jelentő Ferenc-

nek! Én meg, ha őt említem, kerülöm a szent szót, mert mindig is bosszantott, hogy azok emelték szentté, akik ellen fordult, amikor mezítelenre vetkőzve mondott le vagyonról, örökségről, gazdagságról, csillogásról, rangról, mindenről, tettekkel mutatva meg, hogy nem az arannyal futtatott, vérrel áztatott, álszentek és pénzimádók vezérletével működtetett egyház, nem a bűnössé lett klérus, nem a rangkórságban szenvedő, szörnyű gyalázatoktól sem mentes hierarchia ad igaz hitet a szebbre és jobbra vágyó istenhívőknek, az emberjézus követőinek. Aztán ott a szelíd bölcs, az érett tanító, a tömörítő mester, Lao-ce, aki sosem akart híveket toborozni, aki megelégedett azzal is, hogy rendet rak a valós, és a transzcendens, az értelmünket meghaladó világban, hogy pallérozza az agyunkat, hogy élesztgeti a gondolatainkat, csöndre inti a hangoskodókat, és ébresztgeti a hallgatag tespedőket. Ugyancsak ide emelem az aranyközép igazságáért megszenvedő, a Kelet Assisijéből kiemelkedett, istenméretű fáklyává nőtt, istensége, istennek kijáró tisztelete ellenére is hús-vér embernek megmaradt, emberből lett Buddhát.

Jézus, írom ide sokak imádottjának nevét, nem ok nélkül. Sokat tett hozzám, istenné torzítói pedig sokat vettek el belőle, és vettek el, ezáltal tőlem is. Tagadhatatlan, az emberben hiszek, vagy ha így jobb: hiszek az emberben. A normális emberben. Szívem szerint így mondanám, így is mondom: hiszek a szomorúsorsú, halandósággal megvert és megáldott, halhatatlanságra vágyó emberben. Abban hiszek, aki meri vállalni halandó voltát. Abban hiszek, és csak annak hiszek, aki meri vállalni egyszeri létének kihívásait, köztük élete legnagyobb és legmeghatározóbb kihívását, az elpusztulását. Hiszek a törékeny sorsú, kiszolgáltatott emberben, és hiszek a halállal szembenézni képes emberben. Hiszek az embernek született, emberi sorsát vállaló, emberként megfeszíttetett, emberi halált megtapasztalt Jézusban.

Assisi Ferencet, Lao-cét, Buddhát és Jézust emlegettem, és most melléjük emelem a mindegyiktől elütőt, és mégis valahányukat magában hordozó, aprótermetű, csúnyácska óriást, a már megnevezett, a most épp előttem heverő Szókratészt. Azt, akihez megmagyarázhatatlan kötelék csomóz, aki nekem mind a négyüknél különbet és fontosabbat adott: megtanított az élet szeretetére, hogy ne mondjam, a halál tanulására és elfogadására. Hogy mi az oka, egészen pontosan magam sem tudom, de mindig is úgy éreztem, különös és különleges viszony köt hozzá. Pedig bár egyetlen mondatot sem őrzünk tőle, egyetlen eredetinek mondható szókratészi gondolat sem került papírra. Amiket Szókratész szavaiként ismerünk, e könyv írója, Platon adta át az utókornak, és csupán reménykedhetünk, hogy hitelesen, pontosan, nem pedig saját eszményeit adva mestere szájába. *„Miután nem tudok semmit, ugyan, mit is írhattam volna?"*, kérdezi és mondja, mintegy magyarázatot adva arra, hogy soha nem rögzítette egyetlen gondolatát sem. Tudjuk, ez is filozófiájának része. Ki is mondta: *„Az írás olyan, mint a festés: ahogyan a festett alakok nem szólalnak meg, ha kérdezed őket, így az írott szavak is mindig csak egyféleképpen szólnak, úgy, ahogyan a szerző kívánta, amikor megírta a könyvet."* Egy kis példabeszédében mondja: *„Az egyiptomiak az írott tudományban bízva nem gyakorolják majd többé emlékezetüket, és nem saját magukból idézik majd eszükbe a dolgukat, ahogy kellene, hanem kívülről, külső jelek révén."*

Az emlékezet! Igen, kicsim, ez a kulcsszó! Az emlékezet, mely továbbviszi, továbbítja, átadja a hagyományt. Istenem, hányféle vallás hatott az elmúlt évezredekben a népekre! Hányféle papnak, prédikátornak, messiásjelöltnek és prófétának hallgathatták a szavait! Hol az egyik, hol a másik próbálta eltéríteni őket megörökölt hitüktől, mindig más ígért örök életet, halál utáni boldogságot, mennyországot és poklot, és közben a népek élték normális életüket. Őrizték a hagyo-

mányt. Emlékeztek arra, hogyan vetettek és arattak az őseik, hogyan szőtték meg ruhájukhoz kellő vásznaikat, hogyan formáztak edényeket, hogyan nyertek fémet az ércekből, hogyan táncoltak és miket énekeltek, és hogy milyen motívumokkal faragták és festették tele totemoszlopaikat, házaikat, meg a hitük ápolására, isteneiknek épített templomaikat. Továbbadták szokásaikat, emlékeiket. Gyakorolták emlékezetüket.

Mondom, kicsim, még ma is csak keresem a magyarázatát, hogy miért vonzódom ennyire ehhez a fenséges Szókratészhoz, mért lett számomra ennyire fontos az ő filozófiája, hogy mért pont az ő bölcselete vált életem alapkövévé. Szavai mögött az embert keresgéltem, a jellemet. Nem a filozófust vizslattam igazán, hanem az embert, akiből kivirágzott a tanítómester. Az egyszerű, a normális ember érdekelt, és esetében kiváltképp hangsúlyos, és sokatmondó jelzővé válik az *egyszerű* szó. Szókratésznál minden egyszerű, tehát követhető és érthető.

Ideig-óráig azt hittem, a filozófiájából próbálok meríteni, aztán egyszeriben azon kaptam magam, hogy az életét vizsgálgatom, a róla szóló történetekből gazdagodom, ezekből merítek, és rá kellett jönnöm, élete és filozófiája szétválaszthatatlan. Ennél többet ember el nem érhet. Szüksége volt Athénnak egy Szókratész formátumú személyiségre, aki a politikusok, az ideológusok és az önjelöltek bizonyosságaival szembe meri állítani a maga bizonytalanságát, a nem tudást, magabiztos válaszai helyett pedig föltette az athéniaknak az elbizonytalanító kérdéseit. A kérdések pedig, főként, ha rólunk szólnak, ha velünk kapcsolatosak, gyilkos erejűek. A kérdésekre válaszokat kell adnunk. Meg kell felelnünk rájuk. Felelnünk kell, számot kell adnunk. Rólad kérdeznek, magadról kell számot adni. És ez bizony gyilkos erejű. *„Ismerd meg tenmagad!"*, írta Khilón Delphoiban az Apollón templom falára máig ható bölcseletét, és tudjuk, ahhoz, hogy sikerüljön, hogy valóban megismerjük

önmagunkat, kíméletlen kérdéseket kell föltenni magunknak, de az ember már csak olyan, hogy mellőzi az őt magát érintő kérdéseket, mert tudja, hogy önmagának csakis igaz, tiszta és őszinte válaszokat adhat. Ezért volt szükségük az athéniaknak Szókratészre, aki helyettük is kérdezett, és végül ezért kellett meghalnia is. Azért, mert az öreg bölcs kérdéseiből, kimondott, vagy magukba fojtott válaszaik nélkül is alaposan megismerték magukat. Szókratész képes volt arra, hogy tudatlanságot mímelve kérdezzen, mintha a válaszokból akarna gazdagodni, mintha a kérdéseire adott magyarázatokból ő maga akarna tanulni, és így, gúnyt űzve a kérdezett előítéleteiből, a hamis képzeteket leleplezve, a babonáikat kibontva tette próbára az athéniakat, esetleg hagyta magukra alaposan összezavart, immár csak önmagukról számot adó beszélgetőpartnereit.

Az egyszerűségre Assisi Ferenc is tanít, Lao-ce is, Buddha is és Jézus is. Rokonlelkek ők, és mit nem adnék egy olyan estéért, amelyen ötükkel éjszakába nyúlóan beszélgethetnék. Ezt azért még megírnám, színpadra írnám, ha időm engedné. Lám, milyen az élet, és legfőképp milyenek a saját eszmerendszer nélkül élő, egyébként jóravaló emberek: Assisi Ferenc nyomába eredtek, követői a sarkát taposták. Lao-cét ugyan nem üldözik, de igencsak megszaporodtak a Taoisták, Buddha és Jézus milliók istenségévé lettek. Nietzsche is épphogy megúszta, pedig határozottan ráparancsolt híveire: *„Ne kövessetek!"* Ebben ő az én Szókratészemmel rokon, azzal a bölccsel, akinek esze ágában sem volt megváltást ígérni tanítványainak és hallgatóinak, és még csak gondolatban sem merült föl benne, hogy híveket toborozzon, hogy munkájukba feledkezett embereket biztasson arra, hogy tartsanak vele, vagy hogy egyfajta szektát építsen igencsak egyedi, minden kortársától és elődjétől elütő filozófiájára. Azt hiszem, Szókratész elég korán rájött, idejében megértette, hogy azokat kell gazdagítania, akik kortársaiként koptatják Athén utcaköveit. Tudta, hogy

ha meglátásainak, gondolatainak, észrevételeinek, bölcseleteinek rögzítésével tölti fölöttébb drága idejét, a jövő nemzedékét pallérozza, kortársai pedig egyetlen követhető kövületnek, megváltó programnak fogják tekinteni mesteri tanításait. Mást sem kell tennie, csak, hogy tanítványaira hagyományozza, amit tud, és azt is, amit nem tud. A többit rábízhatja a sorsra. A legendákat nem lehet könyvbe vésni, legfőképp saját kezűleg. A legendák az utcán, a tereken születnek, ott, ahol a többi egyszerű ember éli nem kevésbé érdekes életét. Ha az utcán mindenki megszokott módon, normálisan lépdel, csak arra az egyre fogsz emlékezni, aki kézen járva vonult el előtted. Ha az emberek összefüggéstelenül fecsegnek a téren, csak annak az emlékét őrzöd, csak annak a mondatai maradnak meg a füledben, csak annak a szavai raknak fészket az agyadban, aki különbül és különbet fogalmazott meg, mint az utca népe.

A jövőn nem változtathatunk, vagy ha mégis, sosem jut tudomásunkra. Magam sem tudom, alakítok-e rajtad, szándékomban sem áll, én csak mesélek, írok, egyébként pedig, és ezt javaslom neked is, mindenki magáról farigcsálja le a fölösleget. Szókratész az ő jelenében hitt. Arra, hogy a jövő nemzedékének írjon, nem gondolt. Tudnia és érezni kellett, hogy csakis így írhatja (így beszélheti) bele magát az ezredévek múlva jelenné lesz jövőbe. Látod, kicsim tetten érem magam, és mondom, írom újra: vágytam, hogy egyszer majd veled is beszélgethessek. Sosem írtam volna le azt, amit szóban átadhatok. Ezt a füzetet a kényszer, a sorsom ilyetén alakulása nyomta a kezembe. Nem volt más választásom, mindazt, amit elmondhattam volna, amit átadhattam volna, amit szerettem volna elmesélni, most kényszerűségből vetek papírra. Nem tudhatom, hogy így, írott formában azt mondom-e, úgy mesélem-e el, azt adom-e át, amit réten vagy erdőben, városban vagy a tanyavilágban, folyóparton vagy tó mellett sétálgatva

mondhattam volna el, adhattam volna át. Író vagyok, eddig sem tettem mást, mint leírtam, megírtam, írva adtam tovább a gondolataimat, és most mégis kételkedem üzeneteim hatásában értékében, az erejükben, igen, bizonytalan vagyok abban is, hogy lesz-e elég erő a füzetekben rögzült üzeneteimben. Tudod, kicsim, a gondolat és a mondat akkor sem válik azonossá, ha a gondolatot rögzítő ember (most éppen én) azon mesterkedik, hogy a gondolatot a kialakulása, formába öntése, megjelenése pillanatában rögzítse, ahogyan az agyában megjelent, összeállt, megmutatkozott. Az írás, a rögzítés akkor is megöli a megszületett eredeti gondolatot, ha pontosan azt akarja megmutatni. Más, ami az agyunkban megszületik, és más, ha kevéssé is, de más lesz, ami leírva, írott formában él majd tovább. Az írás hangtalan, és ez esetben főképpen hangtalanná lesz, mert te már nem hallhatsz engem, nem hallhatod, csupán olvashatod szavaimat. Elképzelni sem tudom, milyen volt Szókratész hangszíne, milyen az orgánuma, milyen lassan, vagy milyen gyorsan beszélt. Hadart-e, rikácsolt-e, vagy mély basszusa zengte be Athén szűk utcáit, csupán elképzelni próbálom, hogy kimondott szavai éppúgy pattogtak, mint pergő gondolatai. Csupán ez a könyv, az ebben a könyvben a Platon által közkinccsé tett mondatai, gondolatfűzései, a szövegeiből megismerhető logikája ad segítséget és némi támpontot ahhoz, hogy habitusára következtessünk.

Szókratész dacolt a halállal, amikor istentagadásért bevádolták. Athénban sportot űztek a filozófusok bevádolásából, Szókratész istentagadással vádolt filozófustársai egymást követve szökdöstek meg Athénból, nehogy a halálos ítélet után kezükbe nyomják a bürökpoharat. Hogy Szókratész mennyire vette félvállról az életét, ha fontos ügyről volt szó, jól példázza a védőbeszédében is fölemlegetett ügy, amikor is neki kellett volna Athénba cipelnie a demokrata Leontészt. A Harminc Zsarnok kormányának feje, Kritiasz parancsát megta-

gadva, az életével játszva nem tette meg, inkább haza ment. Kimásolom, hogyan beszél erről a védőbeszédben: *„És hát akkor sem szóval, hanem tettel bizonyítottam be, hogy én a halállal egy fikarcnyit sem törődöm, de hogy semmi igazságtalanságot, semmi gonoszságot ne kövessek el, azzal mindennél inkább."* Az efféle szó és tett, igen, ez, és a hasonló vállalások és kiállások emelhették elém a bölcs athénit. Hogyne lenne tetsző az érési időszakban lévő, erényes életre törekvő, a tökéletesség felé tartó ifjúnak az ilyen jellemes példa? Szókratész vitakedve és pengeéles logikája igencsak próbára tette az akkori hatalom, és a hatalom közelébe húzódó irigyek, a filozófus képességeinek közelébe sem érő árnyéktalan senkik tűrőképességét. Talán kevesebb baja lett volna, ha nem hemzsegtek volna Athénban olyan polgárok, akik hozzá képest fölöttébb ostobának érezhették magukat. Tudjuk, egyetlen ostobát sem könnyű érvekkel sarokba szorítani. Óriási energiákat kellett mozgósítania Szókratésznek, hogy meggyőzze igazáról a tömegben még inkább nehézfejűvé vált athéniakat. Hogy elfogadtassa velük az Athén javát is szolgáló eszmerendszerét. Önhittnek tartották, én meg szorgosan gyűjtögettem, és írogattam e könyv egyik lapjára e jelző szinonimáit, és egymás után bújtak elő az öntelt, az önelégült, az egoista, a kevély, a dölyfös, a felfuvalkodott, a beképzelt, a rátarti, az elbizakodott, a pökhendi, a fennhéjázó, az arrogáns, a pöffeszkedő, a nagyképű szavak, és egyre-másra tettem kérdésessé az athéni férfiak ítélőképességét. Apránként kizártam a szívemből a hajdan szeretett, az egykor vágyott, álmaim színhelyének tartott Athént, kezdett elegem lenni az athéni polgárokból. Egyszerűbb irigységből és ostobaságból azt mondani, hogy Szókratész azt képzeli magáról, hogy ő a főisten, hogy körülötte forog a világ, hogy ő a világ közepe, mint összegyűjteni annyi tudást, hogy megértsem a szavait, hogy legalább a közelébe férkőzhessek, hogy ha nem is jutok el az ő értelmi szintjéig, legalább azért tegyek valamit, hogy

megértsem őt. Persze, tévedtem, amikor azt hittem, azt gondoltam, hogy ott, ahol Thalész, Khilón, Biasz, Epikurosz, Anaxagorasz, Arisztotelész, Platon, vagy éppen Szókratész születik, ott minden városlakó értelmi képessége a legjelesebbek közelében jár. Hát nem, Bódog, mondtam magamnak, nem így van, tudhatod, tapasztalhattad magad is, harmincszázaléknyi értelmes embernél egyetlen társadalomban sem akadt még több. A hetven százalék is örök állandó, ezekre ne számítson senki, aki észérvekkel szeretné győzelemre vinni megkérdőjelezhetetlen igazságát. Ha Szókratész ismerte ezeket az arányokat, egy percig sem gondolhatta komolyan, hogy kijöhet a csávából, hogy fölmentik a vád alól. Butákkal, megalkuvókkal, irigyekkel, ostobákkal és korruptokkal szemben esélytelen a makulátlanul élő, agyát jól használó, gyanútlanul szemlélődő, jobbért munkálkodó zseni. Az irigy mindig is a gazdagodás irigye volt, és ha irigykedésről szólunk, többnyire vagyonra és gazdagságra gondolunk, pedig ez a veszélytelenebb irigység. Az igazán veszélyes, és Athénban, Szókratész idejében és esetében még inkább veszélyes volt a tudatlanoknak a tudósokkal, az értelemben gazdagokkal szembeni irigykedése. Ő is folytonos életveszélyben élt, hisz amint nyitottabban, ez elvárttól eltérően fogalmazott az istenek létezéséről, kockára tette életét. Az ostobaság mintapéldánya, amit Euthümakhosz mondott ki Szókratész védőbeszéde közben: *„Ha van valami, amit nem szenvedhetek Szókratészban, hát éppen ez az, hogy olyan messziről közelíti meg a dolgokat: én már ezért is halálra ítélném!"* Az ostoba nem akar időt szánni arra, hogy megértse a gondolkodót. Untatja az érvelés, fárasztja a gondolkodás, ennél sokkal egyszerűbb megölni, és le van tudva, nem kell időt pocsékolni és gondolkodni. Ha megismerték volna Szókratészt, sosem ölik meg. Talán nem tévedek, Weöresnek mondta valami nagyokos, hogy írjon olyan verseket, amiket megértenek a népek, mire ő odabökte, teljes joggal: tanuljanak a népek! Erről van

szó, kicsim, ezért emlegetem én ily lelkesen, és ezért gyászolom még ma is Szókratészt, akit az ostobaság ölt meg, akit az ostobák gyilkoltak meg. És azért, mert még az ostobák elképesztő és végzetes ítéletének is alávetette magát, mert a törvény az törvény, és akkor is be kell tartani, ha a törvénykezők halálos ítéletet hoztak.

Lám, most is ölemben hever Szókratész védőbeszéde. Eddig csupán kihagyhatatlan alapműnek tartottam, most pedig, halálom közeledtével kötelező olvasmánnyá lett. Azzá tettem. Ajánlom neked is, ha eddig nem vetted a kezedbe, olvasd el! Látni fogod, ez a háromtételes monológ precízen dokumentálja a hetvenedik évén is túljutott bölcs éleselméjűségét. Tiszta logikája, tökéletes érvelése örök és példaadó minta mindazok számára, akik rosszindulatú, igaztalan és ostoba vádakkal szemben kényszerülnek tisztességük és becsületük, elveik és eszméik igazságának védelmére. Tudjuk, mert a védőbeszédből hamar kiderül, Melétosz, a kor egyik ismert költője, Anütosz, a művész és politikus, valamint Lükon, a szónok, három sértődött sértett vádolja meg Szókratészt, mondván, földalatti dolgokat és égi jelenségeket kutat, jónak tüntetve a silány ügyeket, ráadásul pedig másokat is effélékre tanít. Akkor is izgalmas lenne ez a tárgyalás, ha most történne, akkor is, ha ez a védőbeszéd jelen időben hangozna el, mégis kimaradnánk valami rendkívüli, soha másban és máskor meg nem élhető tragikus, katartikus élményből. Szókratész veszít a törvényszék előtt, vádlói elveszejtik. Tégy majd próbát, ha olvasod: megérzed majd, mégiscsak hinni akarsz abban, hogy valahogy életben marad, hogy nem ítélik halálra Szókratészt, az nem lehet, hogy ne értsék meg finoman csiszolt és precíz, a vád minden pontját félresöprő érveit a műveltnek gondolt athéni férfiak. Ám megtapasztalod, így természetes, mégis lehet, második nekifutásra, második próbálkozására sem történik másképp. A kisöreg kevéske pénzzel próbálja megváltani az életét

(sikertelenül), és tudja, ha életben marad, akkor csak egy hallgatag, semmittevő vénségként élhetné végig maradék éveit, és ez nincs ínyére. Egész életét a szemlélődésre tette föl, és természetesen ki is mondja: *„...a vizsgálódás nélküli élet nem embernek való élet,..."*. Ahányszor csak olvastam: amíg beszél, újra és újra aggódtam az életéért. Eközben pontosan tudtam, most is tudom, hogy amit művel, csöppet sem balgaság: egy nemes lelkű, erényes ember tökéletes megmutatkozása, önmaga hibátlan vállalása. A halál sem rettentheti el attól, amit életében képviselt. Inkább vállalja a tisztességes halált, mint a méltatlan életet. Ahogy már írtam is: élete az életműve. Most ezzel toldom meg: és legfőbb műve a halála. Ezt mondja: *„...sokkal szívesebben választom az ilyen védekezés után a halált, mint az olyan után az életben maradást."* Akárhányszor olvastam, Szókratész bőrébe bújtam, megpróbáltam az ő agyával gondolkodni, de úgy, hogy azzal az ésszel nem az ő, hanem az én sorsomról kell döntenem. Most, ilyen állapotban sem mondhatok mást, helyeslem a döntését, még ha siratom is a halált, a meghalást választó bölcset: bármikor olvastam, mérlegelni kezdtem, mit tettem volna, hogyan viselkedtem volna, milyen döntést hoztam volna az ő helyében. Vajon ugyanígy vállaltam volna-e a halált? Ő kimondja, és ezt is kimásolom: *„Ha csak rövid ideig vártatok volna, önmagától bekövetkezett volna, amit akartok: hiszen látjátok a koromat, milyen előrehaladott már az életem, milyen közel vagyok a halálhoz."* Az ember fölfogja érvelését, de épp, mert ilyen az ember, kapaszkodik minden napért, minden óráért, mert élni akar, a lehető legtovább akar élni, nem akarja tudomásul venni, hogy bármikor közel kerülhet a halálhoz. Ki tudja? Ki tudja, eléldegélhetett volna-e Szókratész száz esztendeig? Ki tudja, hány évet rabolt el Szókratész életéből Melétoszék irigysége és balga indulata? Ő azonban nem számolgat. Mi pedig tudjuk, mondogatjuk is, hogy életünk mindenképp rövid, éljünk akár negyven, hatvan

vagy nyolcvan évet. Halálunk pillanatától kezdve édes mindegy, hogy előtte hány évet töltöttünk a földön.

Szókratész az ítéletet követően még három hétig várakozik a börtönben, barátjával, Kritónnal. Déloszból várnak egy szent követséget szállító hajót, és a hagyomány szerint, amíg a hajó a kikötőbe nem ér, nem hajthatnak végre halálos ítéletet. A baljós napon Kritón korán érkezik a börtönbe, és kétségbeesve adja hírül Szókratésznek, hogy a hajó már megkerülte a Sunion-fokot, egy-két nap, és Athénba érkezik. *„Előbb vagy utóbb meg kell érkeznie, ez azt jelenti, hogy az istenek így akarják."*, mondja hidegvérrel a bölcs. Amíg meg nem érkezik a börtönőr a bürökpohárral, Szókratész, és a közben köréje gyűlt tanítványai miről is beszélgethetnének, mint a halhatatlanságról és a reinkarnációról. Szókratész hitet tesz a lélek halhatatlansága mellett. Ezt mondja: *„Csak a gonoszok kívánhatják, hogy a halál után ne legyen semmi, és logikus is, hogy így gondolkoznak, minthogy ez áll érdekükben. Én azonban biztos vagyok benne, hogy gyötrődve bolyonganak majd a Tartaroszban, és csak az látja meg az Igaz Földet, aki becsületben és mértékletességben élte le életét."* Később újra ezt erősítgeti a halálraítélt: *„...az elkárhozott lelkek a Tartaroszba, a tiszták az Igaz Földre kerülnek. Ezért üdvös dolog az életben a filozófia révén erényekre és bölcsességekre szert tenni, hisz szép a jutalom, és nagy a reménység, ami ránk vár!"* Így beszél Szókratész, és első olvasásra egy pillanatra még azt hittem, halála közeledtével egy csipetnyit föladott magából. Szimmiász, ifjú tanítványa sem érti, döbbenten kérdi a mestert: *„Te hiszel is abban, amit mondtál, óh, Szókratész?"* És lám, egy mondat, és a kizökkentnek vélt gondolat azon nyomban a helyére billen: *„Egy értelmes emberhez talán nem illik, hogy ezt elhiggye, de cserébe belső megnyugvást talál..."* Így vagyunk hát, és így vagyok most én is. Döntenem kell, föladok-e bármit is a belső megnyugvásért cserébe?

Ahányszor újraolvasom Platont, annyiszor mondom ki: csuda fej ez a Szókratész! Úgy néz szembe a halállal, mintha az erdő mélyén, egy pázsitos, virágokkal tarkított réten bámulna rá egy ártatlan, kedves őzike, barna gyöngyszemeivel. *„Velem... valami csodálatos dolog történt."*, mondja, és szavai egyszerre döbbentenek meg, és váltanak ki csodálatot, ritkán megélhető, borzongató katarzist. *„Velem... nem szállt szembe az isten jeladása, sem mikor a törvényszék elé léptem, sem beszéd közben soha, mikor valamit mondani akartam."* Ma akár így is mondhatnánk: istennel egyetértésben, tehát lelkiismeret furdalás nélkül, azaz jó lelkiismerettel, alapvetően helyesen beszéltem és cselekedtem. Amit mondtam, az úgy volt jó, ahogy mondtam. Amiatt, amit vállaltam, nem kell szégyenkeznem magam és istenem előtt. Helyesen döntöttem. Az istenem sem tiltakozott. *„...ami most velem történt, valami jó dolog, és eszerint nem lehet igazunk nekünk, valahányan csak úgy véljük, hogy a halál rossz. Nagy a bizonyosságom erre: lehetetlen, hogy a megszokott jel ne szegült volna ellenem, ha nem lett volna jó, amit tenni készültem."*

Hogy mit akart tenni, tudjuk: az igaztalan vádból születő, ítélet utáni, semmire sem jó életet odadobni cserébe a valamire jó halálért. A kutató, kereső, figyelő, szemlélődő, vizsgálódó elmét nem lehet gúzsba kötni. Marad a halál. A halál, mely akkor is rettenet, ha megérthető és elfogadható. Ide másolom még azt a néhány sort, melyet akkor is saját üzenetemként fogadj, ha nem az én fogalmazványom. Most, hogy az életemről (és halálomról) van szó, úgy fogadd e gondolatokat, mint a Szókratésztól kapott, de kifejezetten nekem, és rajtam keresztül immár neked is szóló üzenetet.

„De hogy valóban erősen remélhetjük, hogy a halál valami jó, azt megérthetjük következőkből is. Mert két dolog közül egyvalami a halál: vagy abból áll, hogy a megholt semmivé lesz és egyáltalán semmit sem érzékel már, vagy pedig – ahogyan mondogatni szok-

ták – abból, hogy a lélek itteni helyét egy más hellyel váltja fel, és máshová költözik. És ha semmi érzékelése sincs, hanem olyan, mint az álom, amelyben alvás közben még álomképeket sem látni, hiszen akkor csodálatos nyereség a halál. Mert úgy hiszem, ha valakinek ki kell választania azt az éjszakát, amelyben úgy aludt, hogy még álomképet sem látott, azután élete többi éjszakáját és napját e mellé az éjszaka mellé állítva meg kellene fontolnia és meg kellene mondania, hány napot és éjt töltött már életében kellemesebben és jobban, mint ezt az éjszakát – akkor, úgy gondolom, nemcsak valamely közönséges ember, hanem maga a nagy király is úgy találná, hogy a többihez képest nagyon könnyen meg lehet azokat a napokat és éjeket számlálni. Ha tehát ilyen a halál, én bizony nyereségnek mondom; mert így egész ideje nem tűnik többnek, mint egyetlen éjszakának."

Mindig is szerettem e sorokat, ezeket az istentől eredeztethető, mégis nagyon emberi, himnusszá összeállt gondolatokat. Volt, hogy hangosan olvastam, fölolvastam magamnak, tanultam a szöveget, mert azt szerettem volna elérni, hogy szinte a saját mondataimmá váljanak. Hogy a legmagasabb szinten azonosulhassak Szókratész szavaival. Hogy egyszer, amikor majd szükségem lesz rá, hogy megértsem a halált, úgy mondhassam ki, mint saját gondolataimat. Tündöklő mintának, követendőnek tekintettem a kétezer-négyszáz éve élt bölcs szavait, megfogalmazóját pedig példaképnek. Valójában nem is a szavak, pontosabban nem csupán a szavak hatottak rám, sokkal inkább a halál közelségét tudva is higgadtan beszélő, nyugodtan, megfontoltan, belenyugvással és elfogadó akarattal szóló ember.

Ismét Szókratész szavai: *„...nektek is, bírák, jó reménységgel kell lennetek, ami a halált illeti, és meg kell gondolnotok azt az egy bizonyos igazságot, hogy a jó emberrel nem történhetik rossz sem életében, sem halálában, és nem feledkeznek meg az istenek az ő ügyeiről; az én dolgaim sem maguktól jutottak ilyen fordulathoz, hanem*

világos előttem, hogy jobb most már ez nekem így: holtnak lennem s szabadnak a bajoktól."

Hidd el, kicsim, oly szívesen fognék kezet (*fognék*, érted, és nem *fogtam volna*!) ezzel az emberrel! Oly szívesen ölelném magamhoz! Tudom, neki is köszönhetem, hogy együtt van bennem, hogy összegyűlt bennem a kellő bátorság. Hogy kimúlt belőlem, hogy immáron megszűnt a sokakban, mondhatom, szinte mindenkiben meglévő félelem. Félek, persze, mert most csak sejtem, de talán nem is jól sejtem, hisz elképzelni sem tudom, mi vár rám. Fájdalmaim lesznek, hogyne, komoly fájdalmaim, és azokról most még hiába beszélek neked, a fájdalom nem mérhető, és nem mesélhető el. A fájdalom miatt aggódom, ezt elárulhatom neked. Most úgy érzem, egyelőre képtelen vagyok a próbára. Még nem készültem föl annyira, hogy lélekben győztessé lehessek. Nem vetíthetek előre sosem érzett, mostanáig meg nem ismert fájdalmakat. Ha módomban állna, hogy a legnagyobb fájdalmaim közben elaludjak, biztos, hogy örömest csuknám le a szemem. Ó, istenem, az elmúlt években hányszor került szóba a környezetemben az eutanázia! Hány nagyokos véleményét hallgattam meg, hány vitát ültem végig, hányszor próbáltam mérsékeltebb álláspontra késztetni a túlontúl magabiztosnak mutatkozó, magukat végtelenül bölcsnek gondoló, úgynevezett szakembereket. Szakember? Ki más lehetne „szakember" az eutanázia kérdésében, mint maga a fájdalmat érző és elviselő, a sorsát megszenvedő haldokló? Tudom, tapasztaltam már, az elviselhetetlen fájdalommal küzdők egyszer meghalni, máskor élni szeretnének, élni akarnak. Akarnak élni. „Ma rettenetesen fáj mindenem!", mormolják, „Dögölnék meg inkább, ó, csak pusztulnék el, kérem, könyörgöm, segítsetek meghalni!", másnap pedig hálásak a sorsnak, hogy életben maradtak, hogy mégsem pusztultak el, hogy mégsem segítették át őket a túlsó partra, és imát mondanak istenhez, aki néhány órára feledtette

a fájdalmaikat. Tudom, az a fájdalom, amit az elmúlt hetekben éreztem, és érzek ma is, most is, semmi ahhoz képest, ami még vár rám. Pár hét, és én is belekóstolhatok az elviselhetetlennek mondott, és valahogyan mégis csak elviselt fájdalomba. Fogadkozom, hogy kibírom, és talán valóban derekasan próbálok majd helyt állni, de nem tudom, mit fogok érezni, fogalmam sincs, mit fogok átélni, így hát azt sem tudom pontosan, milyen állapotban kell derekassá lennem. Példákat láttam már, olyanokat is, akik valahogyan helytálltak, de ők valakik voltak a szenvedők közül, én pedig egy másik ember vagyok, ki tudja, mekkora fájdalomtűréssel?

Szókratész befejező mondata nem egyszer fülemben cseng, bármikor végigmondom, olyan, mintha nemrég még élő, épp meghalásra ítélt barátom szájából hallanám. Ez az ember az életét igazoló halálával írta be magát a kései korok embereinek szívébe. Egyszerre zseniális és döbbenetes ez a védőbeszédét végző, hamarosan bekövetkező nemlétét kezdő mondat: *„Én halni indulok, ti élni; de hogy kettőnk közül melyik megy jobb sors elé, az mindenki elől rejtve van, kivéve az istent."*

Az isten se tudja, teszem hozzá féktelen realizmussal. Ha a bennem élő istent kérdezném, ha tőle érdeklődnék, válasz nélkül maradnék, éppúgy, mint más, mint bárki más. Magunknak kell mindent elrendezni, köröttünk, magunkban. Kapaszkodóul meg itt van Szókratész, a halállal barátságot kötött bölcs.

Belenyugvás? Annak is mondhatom, legyen. Nem könnyű. De lehetséges. Belenyugodni, elfogadni, megbékélni. Tanulom, tovább, mindhalálig, a halálomig tanulom a fogyatkozó életet. Éretté kell válnom a meghalásra.

„Itt most magam halódom
a halódás megszokott ütemével
a kertben siet a halál
nincs sok ideje végeznie dolgát"

(Csorba Győző: Becsukom ablakom...)

Furcsa, kimondottan furcsa ez az érzés, néha megborzongat, máskor letargiába kerget, lehangol, lenyom, még magam számára is elviselhetetlenné tesz. Csoda, hogy Lídia ilyen megértő ebben a kezelhetetlen helyzetben. Tudom, hogyne tudnám, ő is látja rajtam, érzi, igaz, sosem mondja ki, de kitapintja, mi játszódik le bennem. Mi mozgatja, mi zaklatja, mi kavarja föl a gondolataimat. Főfájósan kínoz, lélekben tépáz, ráncigál, gyötör. Át meg átszövi a szerveimet, behálóz, rám telepedik, nyomaszt. Kérdésekkel és válaszokkal küzdök, mert nem is értem, de talán nem is kéne értenem, mért kell nekem mindent megértenem, mért kell ízekre szednem minden fölbukkanó, minden önmarcangolásra, másra se alkalmas gondolatomat, mért kell folyton elemeznem, állandóan boncolgatnom, mért kell minden kérdésre választ keresnem, mért kell mindent megoldanom, mért kell minden szálat elvarrnom? Egyszer-egyszer, ma már egyre gyakrabban azon kapom magam, elbambulok, nézek magam elé, kiszolgáltatottan, elrévedezve. Várok, mostanában várok, akaratlanul is, egyetlen fájdalmas, de fölemelő pillanatra, arra, amely végül majd lezárja az életem. Mert jön, elkerülhetetlenül, nemsokára átélhetem azt a pillanatot, melyről sajnos már semmiféle emlékem nem marad. Pedig ez lesz életem legnehezebb, legfájdalmasabb és legszentebb pillanata. Ez a születésem percéhez hasonlatosan szép és drámai pillanat lesz, ahhoz fogható, csak ahhoz, amikor az első lélegzetért tátogtam. Ahhoz a pillanathoz, amikor szívemben véglegesen

lezárult a pitvar és a kamra közti picinyke rés, a *fossa ovalis*, amikor véget ért az anyaméhben élt életszakasz, és kezdetét vette a levegő nélkül már elképzelhetetlen emberi élet. Most pedig majd, nem is sokára megélhetem a végső pillanatot, amikor az utolsó lélegzetért kapkodhatok. Kurta, letaglózóan rövid az élet, alig több mint a születés és halál pillanata, a két emlékezetes lélegzetvétel közötti villanás. Milyen butaság, mormolom magamnak, még ha most így is látom. Aligha győzném sorolni létem történéseit, eseményeit, elmesélni mindent, ami történt velem, és fölsorolni mindenkit, akiknek életével egybefonódott a sorsom. Most azonban mégis csak két pillanat foglalkoztat, az első és az utolsó.

Látod, ez is az élet része: az első és az utolsó lélegzetről beszéltem, miközben te még az első lélegzetig sem jutottál el. Két hónap múlva világra jössz, nagyon-nagyon remélem, bizakodom, hogy világra jössz, és csak halvány reményem van arra, hogy a legfontosabbat, életed első lélegzetvételét még megérem, megérhetem. Ebben reménykedem, ez ad értelmet maradék életemnek. Reménykedem, hogy ha kitartok, ha sikerül minél messzebbre tolni a meghalásomat, az utolsó lélegzetvételemet, akkor még megláthatlak.

Még két hónap. Hatvan napig várunk rád, és hatvan nap vár rám. Örülnék, ha megérhetnék még hatvan napot. Gyönyörű terv, ragyogó cél! Tudod, mit? Azt se bánom, ha Isten segít hozzá!

„Remek kaland volt,
s vége lesz.
Érdemes volt-e?
Érdemes!"

(Csorba Győző: A „Visszaszámlálás"-ból)

Van-e élet a halálon túl? A halállal megbarátkozni képtelen ember kérdése. Abszurd kérdésre abszurd a válasz: van! Esetleg: mért ne lenne? Én meg itt heverek egy halálos ítélettel fölérő zárójelentéssel, és tudom, úgy tudom, hogy nincs. Kövesdi sem dühöngött volna az állapotom miatt, ha hinne, ha hitt volna bármikor is a halálon túli „létben", elvégre mért is kellett volna bosszankodnia, amikor egy új, ráadásul egy végleges, egy soha véget nem érő életet kaphatok? Ha igaz, és nem csak hihető, vagy inkább elhihető lenne az a bizonyos mennyország, vígan és dalolva vállalnánk a meghalást, és ugyancsak dalolászva kísérnének bennünket a nyughelyünkre. Ehelyett van ez a sírás-rívás, ez a jajongás, meg a siratóénekek, és minden, ami egyértelművé teszi: bevégezted, neked annyi! Ha lenne halálon túli élet, a bűnözőket sem ítélnék halálra, mert tudnák, hogy egy új, tiszta lappal indítható élet várna rájuk a kivégzésük után. Egészen egyszerűen szólva: nem lennénk úgy oda, amikor megtudjuk, amikor tudomásunkra hozzák, hogy hamarosan véget ér az életünk. Végtelenül komikusan hat a halálon, vagyis hát az életen túli élet gondolata. Milyen egyszerű is volna: nyugi, halandó, nyugi, ez az életed ugyan véget ér, de amint meghalsz, vár egy másik! Akár Eötvös Gábor zenebohóc híres számában: elviszi a hoppmester a nagy trombitát, de sebaj, a kabátzsebben „van máásik!" Csakhogy az élet nem bohóctréfa. Egyetlen trombitánk van. Amíg ezt fújhatjuk, megvagyunk, itt vagyunk, élünk, de

amint odaveszik, végünk, és akkor fújhatjuk. Vajon valamikor föltette-e bárki is a kérdést: és tessék mondani, a halál után élő ember hogyan végzi? (Nem mellesleg: vajon embernek mondható-e még az a lény, azaz halandónak, isten teremtményének, vagy sem?) Egyszer majd ő is meghal? Véget ér az élet után élt élete? Kínomban nevetek, annyira komikus ez az egész, és közben kérdezek, mintegy magamtól, bár kérdezhetném sokaktól: mért jó az embernek hülyén meghalni? Mért jó az nekünk, értelmes lényeknek, hogy becsapjuk, hogy hitegetjük magunkat? Mért jó a hihetetlenbe menekülni a tudott valósága elöl? Még csak félni sincs okunk. Félnünk csupán a meghalástól, az elpusztulás előtti percektől kell, vagy kellene, ha már. Mert az igen, az lehet fájdalmas, szívszorító és drámai. Ott, akkor, azokban a percekben szembesül az ember végső pusztulásával. Attól kezdve semmi, a lehető legnagyobb, az érzékelhetetlen semmi. Akkor hát, sőt, akkor meg minek ez a túlvilági létezés, minek a mennyország, vagy a pokol? Ebben, ebben az idillinek álmodott túlvilágban ringatjuk magunkat, hogy elhessegessük a félelmünket. Gyáva az ember.

Bátornak kell lennem. Halál, mondom ki a legfélelmetesebb szót, aztán még egyszer kimondom: halál, és ízlelgetem újra, megpróbálom magamban azt a látszatot kelteni, mintha meg lehetne barátkozni, mintha képes lennék megbarátkozni vele. Lélekben felnőhetek ehhez a feladathoz, tehetek úgy, mint aki képes rá, mint aki erre is képes, valójában azonban képtelenség. Működik az agyam, és amíg működik, nem megy, mert a halál tudata kisöpörhetetlen. Működik az agyam, és blokkolja a törekvésemet. Egyre csak azt hallom, hogy ez az egész meghalás história, az én halálom elfogadhatatlan, és igenis szembe kellene szállnom vele. Mert ebből csakis rosszul jöhetek ki, hisz attól az utolsó pillanattól kezdve minden véget ér, ezt pedig nem lehet baráti öleléssel fogadni, mosolyogva tudomásul venni. Ezt kellene legyőznöm. Ezen kéne fölülkerekednem. Fáraósírokat képzelek magam elé. Tudjuk, mindent odakészítettek az alattvalók, mindent, ami a földön túli élethez kell: ruhákat, étkeket, amelyek mind ott maradtak a sírban, ott váltak az idő martalékául, fáraóstól. Se a sziklasírból, se a halotti állapotból nincs kiút. Mély sírban elporladni. És ezt elfogadni. Beletörődni. A halállal nem, de ezzel megbarátkozni. Ez is emberi.

Az ember fekszik a betegágyán. A beteg ember fekszik az ágyán. Istenéhez fohászkodik, tekintete rémült, tele félelemmel. Szeméből kiolvasható a kérdés: biztos? Biztos, hogy úgy lesz, ahogy mondták, ahogy tanították, ahogy mesélték? És ha mégsem? És ha nincs is másik, ha nincs túlvilág? De ekkor már késő. Ami biztos: volt egy földi lét, amelynek ezennel vége. Mivel pedig vége, megmarad a rémület, a reménytelenség: rajtam már az isten sem segít. Ő sem segíthet nekem. Épp akkor, amikor a leginkább rászorulnék. Amikor már senki másban, csak benne bízhatnék. Idő múltán csodálkozóvá lesz a rémült tekintet. Valóban így ér véget az életem? Mellettem a családom, valaki fogja a kezemet, reményt ad, de ez a kéz már arra készül, hogy lesimítsa a szemhéjamat, eltüntetve a tekintet végső hiányát, a rémületet és a csodálkozást.

Így van ez, kis unokám, így bizony. Ha visszaidézem a nagyobbacska gyermekként leélt éveimet, tisztán látom, hogy sosem voltam vakmerő, sosem tettem kockára az életemet, pedig megvolt hozzá a kellő bátorságom. Voltam annyira bátor, hogy ne tegyem kockára az életem, akkor sem, ha nem egyszer jelesre vizsgáztam bátorságból is. Ezek emberi kiállások voltak, egyszer valamiért, másszor valakiért. Ügyért, eszméért, emberért, barátokért. Úgy értsd, életem kockáztatása nélkül megtettem, amit a becsület megkövetelt. Tudtam, vannak ügyek, amikért ki kell állnom, mert ezzel tartozom valakiknek, és vannak dolgok, amiket nem szabad megtennem, mert ennyivel tartozom magamnak, és a hozzám közel-

állóknak. Meg kell maradnom! Ez volt a legelső belső parancs. Meg kell maradnom, mert erre születtem. Arra, hogy éljek, ameddig csak élhetek, és meg kell maradnom azok számára, azokért is, akik számítanak rám. Akár úgy is mondhatnám, komolyan vettem magamat. Ennek köszönhetően élhettem komoly életet. Egy megfontolt ember komoly életét.

Ne gondold, hogy mindez valamiféle teher volt számomra. Könnyedén vettem életem akadályait. Talán túl könnyen is. Nem az egzisztenciámról beszélek, pénzt keresni sosem volt könnyű. Mi ketten a sorssal jó párt alkottunk. Kegyeibe fogadott. Kart karba öltve lépdeltünk.

Gyakran gondolkodtam el a sorsszerűségen. Létezhet-e, hogy a kizárólag a saját szemünkkel észlelhető sorsvonalunkon lépdelünk végig, amíg meg nem halunk? Elképzelhető-e, hogy amikor egy-egy ügyben döntünk, amikor sorsunk alakulásáról határozunk, nem a magunk akarata szerint tesszük, hanem a sorsunknak engedelmeskedve határozunk? Vajon életünk úgynevezett sorsfordulóinál valaki, vagy valami valóban lökdös, tol, taszít, irányít bennünket egyik, vagy másik irányba?

Egyszer-egyszer visszatekintettem a mögöttem hagyott éveimre, addigi életemre, életem történéseire, és bármily furcsának tűnik is, szerepet játszó személyeknek láttam életem résztvevőit. Filmszerűen láttam életem meghatározó történeteit. Főhősöknek és mellékszereplőknek tekintettem a történetekben megjelenő figurákat. Úgy tapasztaltam, akár jót tettek velem, akár rosszat, megcselekedték, amit nekik kellett megtenniük ahhoz, hogy az én sorsom a kijelölt vonalát követhesse.

Üsd föl a Bibliát! Az előbb leírtakat jól példázza Júdás személye. Júdásé, akit árulónak bélyegeztek, és a mai napig nem képesek lemosni róla ezt a lélekfeketítő billogot. Aligha tévedek, amikor azt állítom, ha Júdás nem játssza el a Jézus által ráosztott szerepet, és a kis társaság békésen végigalussza az éjszakát, reggel pedig Jeruzsálem népe tovább hozsannázik a Messiásnak, Jézust

sosem ítélik el, sosem feszítik meg, és isten tudja, vagy ő sem, milyen vallás formálódott volna ki a régi mellé.

Így értsd a szavaimat! Döntési helyzetben könnyedén tapogattam ki a helyes irányt, sorsfordítóimmal pedig akkor is megbékéltem, ha abban a pillanatban gonosznak láttam őket. Képes voltam békésen tekinteni a múltamra, mindarra, ami megtörtént, és fontossá lett az életemben. Akkor is, ha elsőre rossznak, elrontottnak tűnt. Rájöttem, hogy minden történést, és a belekerült összes személy szerepét utólag kell, csak utólag lehet, csak bizonyos távlatból szabad értékelni. Éppúgy, ahogy az ütelterelésekben sem bosszankodtam soha. Hiszen csak van valami oka annak, hogy nekem másfelé kell mennem. Ha nincs az az útzár, talán az eredeti, a tervezett útvonalamon történt volna velem valami nem várt dolog, egy baleset, egy szerencsétlenség. Rájöttem, megtanultam, vallom, hogy nem árt eltévedni, nem árt eltérni a tervezett úttól. Ha nem tévedsz el, nem lesz miről mesélned. A váratlan, a nem tervezett történések adják életünk savát-borsát. Régóta mondogatom magamnak: ne bosszankodj, ha tévútra futsz! Figyelj az útra, a tájra, mindenre, ami váratlanul tárult eléd, vedd észre és értékeld mindazt, amit a véletlen tolt eléd!

Most életem legnehezebb helyzetét kell megoldanom. Ne cifrázzuk: meg kell értenem a nemsokára bekövetkező halálomat. Tévút. Az eredetihez képest abszolút tévút. Ezt gondolom. Én másfelé akartam, más irányba szerettem volna menni. Hadakozni akartam a sorssal. Itt állok hát, és nemcsak el kell fogadnom, hogy mostantól ezen kell lépkednem, de figyelnem is kell, megfigyelni mindent, amit érdemes, bosszankodás, fölösleges dühöngés nélkül. Ha tetszik nekem, ha nem, ez a helyes út.

„Isten tudja: ez az irka
tele lesz-e egyszer írva?
Ha nem: üres mennyi marad,
s mennyi lesz majd a teli lap?

„S mi ér többet. Az a része
amit beírtam egészen?
Vagy ami még üres, fehér? –
Alighanem ez többet ér."

(Csorba Győző: Egy új versírófüzetre)

Neked írok, kicsim, és bár te vagy a címzett, néha mégis úgy érzem, hogy a jegyzeteim önmagammal folytatott párbeszédek. Vallomások, amelyeket elmondok magamnak. Írva gondolkodom, hogy végre, végül megfejtsem magam. Tán erősnek látszom, magam is így gondolom, mégis a gyöngéimet keresem, mint a léket kapott hajó kaptánya, aki tudja, hogy a hajója erős, de, hogy el ne süllyedjen, rá kell találnia a befoltozandó rekeszre. Naponta tapasztalom, mégis ünneplem: nyugodt vagyok. Ahhoz képest. Ez a füzet segített, hogy ott erősödjek, ahol gyöngébbnek éreztem magam.

Azt mondja Wittgenstein: *„A kívánságok szörnyű hiúsága mutatkozik meg abban, hogy például, vágyódom rá, hogy egy szép írófüzetet, amilyen hamar csak lehetséges, teleírjak. Mit sem nyerek ezzel; nem azért kívánom teleírni, hogy, mondjuk, megmutatkozzék ezáltal a termékenységem; ez csak a puszta vágy, hogy valami megszokottól mihamarabb megszabaduljak; holott amint megszabadulok tőle, rögtön újabb füzetet nyitok, és az egész kezdődik elölről."* Megszokottnak mondja a rögeszmét. A megcsontosodott mondandót. Írok, lassan bontogatom ki magamból a gondolataim, akár a szobrász, aki apránként, kis koccintásokkal vésőzi ki a szobron maradt fölösleget. Akár a fafaragó, aki,

mintha biztos kezében sem bízna, gyöngéd kanyarításokkal nyesegeti rendbe a fát, hogy szobrocskává legyen. Ha valameddig élhetnék még, nem írnék neked, hiszen lenne időnk, hogy beszélgessünk. Kényszerű helyzetbe kerültem: nem vihetem a sírba mindazt, amit azért is gyűjtöttem egybe, hogy továbbadjam, hogy megosszam veled.

Csapongó gondolataimban kell rendet raknom, lassan, keserves fáradsággal. És napra nap nehezebb. Ha élnék, ha együtt élhetnék veled, könnyebb lenne. Növekednél, értelmed kinyílna, és rögzítenem, leírnom sem kéne, amit szóban, könnyeden, játékosan adhatnék át neked. Ami ebbe a füzetbe kerül, élettel lesz teli, ha bár a halálomról regél. Minden, amit leírtunk, minden, ami könyvbe került, élettel teli. Úgy, mint a méhkas, a termeszvár, vagy mint a hangyaboly, amelyekben pezseg az élet, hisz állandó mozgásban vannak. A könyv, a nyomtatott szöveg serkenti az agyat, felpezsdíti a szunnyadó elmét, föléleszti a gondolatokat. Más a formátlan gondolatok rendszertelen zsibongása, és más a termékenyítő beszélgetés során született, kimondott gondolat.

A homokot felkavaró és magával sodró folyam véletlenszerű rendben lerakja a hordalékát, és feltorlódik a föveny.

Ha beszélgethetnénk, fölrúghatnánk a rendet, hagyhatnánk, hogy gondolatfolyamainkban kavarogjanak a szavak, végül pedig jártatnánk a szemünk a csillogó homokpadon.

Nyugalom: folyóparton ülünk. Orrunk előtt hömpölyög a víz. Partok közé szorult béke. Távolba nézünk. Tisztán látunk, már csak csöpp odafigyelés kell, hogy meglássuk azt is, ami a lábunk előtt hever. Hogy rátaláljunk a mi kagylónkra, a mi kavicsunkra, Amely amióta a világ világ, ott vár ránk. Türelem, kicsim! Vágyakozz rá, és amit neked szánt a sorsod, előbb-utóbb megkapod. Folyóparton együtt ülve hamar megértenénk: ahhoz, hogy mélyre merüljünk, mozdulnunk sem kell. Csak bámulnánk a látszólag egyhangú, de mégis mindig

változó folyamot, és a messzi forrásról beszélgetnénk. Ujjainkat a homokba fúrnánk, és látnánk, hogy a kicsi gödrökben feltör a víz. Hiszen a folyó a fövenyben, a földben, a homokban is munkál, mossa, bontja, alakítja a partot. Minta a teremtő ember számára.

Üldögélnénk békében. Homokvárat csorgatnánk, gondtalanul múlatnánk az időt, és a homokszemekkel együtt folynának szerte a gondjaink. A gond, akár a betegség: ha szembefordulsz vele, felőröl. A belenyugvással elfogadott gond, akár a folyó, akár a betegség. Belőlem az ágyhoz kötöttség préselte ki, hogy téged megszólítva gondoljam végig az élet és a halál kérdéseit. Gondot öl a gondolat. Írok, jegyzetelek. Próbálom megismerni magam.

Akár a homokszemek, peregnének alá a szavaink, és ahogy a homok a vizet, úgy szívnánk magunkba a föveny fölött ellibbent szavainkat. A szavak pedig, akár a hollók csőréből elhullajtott diók: gyökeret ereszthetnek, fává nőhetnek. És belénk karcolódnának a mondatok. A rend, a béke. Az ember beteljesült vágya. Ülnénk a parton. Boldog semmittevés. És ha kedvünk kerekedne, bebarangolnánk a parti erdőt, szedret, gombát keresgélve. Akkor sem keseregnénk, ha sem szedret, sem gombát nem találnánk. Az erdő egy részét megismertük, immár tudjuk, hogy ott nincsen sem szeder, sem gomba. De ott az egerészölyv fészke, és van útilapu, verőköltő bodobács, harkály, csuszka, vadmeggy, őz is, és csalán szegélyezi az ösvényt. A keresgélés öröme többet adhat, mint a rátalálás villanásnyi boldogsága.

Nietzsche mondja: *„Okos volt részemről, hogy sok mindennel próbálkoztam, sokfelé jártam, csak hogy végül egy lehessek – egyvalamivé válhassak."* Szétforgácsolod magad, mondják annak, aki fiatalos hévvel mindenbe belekóstol, és nem értik: az ember millió forgácsként születik, amelyekből élete végére vaskos fatörzzsé áll össze. Az elhullajtott dióból kisarjadt csemete magában hordozza

a dús lombú fát. Bár tudhatnám, mivé leszel, mivé lettél! Ha melletted maradhattam volna, adtam volna néhány jó tanácsot. Például azt, hogy zabolázd vágyaid. Hogy amid van, ne pazarold el vágyakért. Hogy jobb nyugodtan álmodozni földpadlós szobában, szúette ágyon, mint kincsesláda fölött, aranyozott ágyban, betörőktől reszketve álmatlanul forgolódni.

Délelőtt a könyveimet lapozgattam. Elcsodálkoztam szellemtársaim szavain, és magamon is, hogy mennyire aggódom fontos könyveim sorsáért. Hogy mi lesz majd velük, ha majd én nem leszek. Talán mindegy is. Mint ahogy lassan mindegy lesz minden. Persze, jó lenne tudni, hogy hozzád kerülnek. Hogy van remény, hogy te is rátalálsz majd a nekem fontos volt gondolatokra. Miért is aggódom? Zénon, a görög filozófus, amikor megtudta, hogy az értékeit szállító hajó elsüllyedt, és hogy mindenét elnyelte a tenger, így fogadta a hírt: *„A sors szándéka, hogy még szabadabban foglalkozzam a filozófiával."*

Ha mindent magunkkal akarunk cipelni, túlterheljük léghajónkat, pedig terheink nélkül magasabbra röpülhetnénk, és több időnk maradhatna a gyönyörködésre. Zénon, a derűlátó így beszélt: „A tengeren nagyon rossz utam volt, de a hajótörés nagyon jól sikerült." Neked is üzenem: mindig nézz meg mindent a másik oldaláról is! Hasznodra válhat, mulatságos is lehet. Miért ne lehetne igaz: az akváriumban úszkáló halak egy levegővel telt medencében látnak minket. Zénon lelki rokonom, aki a filozófia hasznát három szóban foglalta össze: *„A halál megvetése."* Tanítása most, életem utolsó napjaiban segít. Platon meg úgy véli: *„A bölcs lelke ízig-vérig a halálba óhajtozik, ez minden vágya, ez minden gondolata, s midőn végső célja felé feszül, ez a sóvárgás hajtja őt szüntelen."* Epikurosz pedig: *„Miért félnénk a haláltól? Ameddig mi vagyunk, addig a halál nincsen, és amikor a halál lesz, akkora már mi nem vagyunk."*

Időm fogytán, meg kell erősödnöm. Hiszen immár úton vagyok. Homályos cél felé lépdelek. Akár, aki eltévedt az éj-

szakában, és egy ismeretlen utcában egy sosem látott házat keres. Hirtelen mellé lép valaki, megfogja a kezét, és fölajánlja, hogy megmutatja a helyes utat. Egy ideig együtt botorkálnak, aztán egyszer csak megszűnik az út. Ekkor az idegen elengedi a kezét, és ennyit mond: „Mostantól nincs más dolgod, mint rátalálni az utcára, és arra a házra." Ha akkor és ott össze nem omlik, akkortól erős ember lépdel az úton.

„Ég veletek, barátaim, vége a dalnak: engem most már vár a ravatal. /.../
Kár, hogy így van, jó volna élni még,
másrészt belátom, ennyi is elég, /.../
ajándék minden reggel, délelőtt,
kiélvezem a maradék időt,
mint ínyenc a húsos cubákokat
– csontig lerágom végnapjaimat."

(Petri György: Búcsúzás)

Kitartok, kicsim, remélem, mindvégig kitartok. Tudom, lesz majd, ahogy most is van, ami nem rajtam múlik. Egyre fáradtabbnak, és egyre gyöngébbnek érzem magam, mintha évtizedeket vénültem volna, mintha elhagyott volna az erőm, mintha odaveszett volna az életerőm. Végképp nem egyszerű dolog a haldoklás. Néha mondogatom, csak úgy, magamnak, magamban, hogy „Szedd össze magad, Bódog!" Aztán keserűen, fáradt és ízetlen mosollyal nyugtázom, hogy lassacskán nem lesz mit összeszednem. Ha végignézek magamon, szomorúan tapasztalhatom, hogy már alig vagyok, aki pedig vagyok, ami maradt belőlem, ez az apránként merített papírrá aszalódott test, már csupán arra emlékeztet, hogy pár hete még volt itt egy ember, aki erős volt, dacos és akaratos. Kerülöm a nagy falitükröt, a fürdőszobai tükörbe is csak azért nézek bele, hogy bizonyos legyek benne, tényleg én voltam kint, hogy, még ha Dia támogatásával is, de saját lábamon jutottam el a vécéig. Letaglózó erejű tapasztalásom: fogódznom, kapaszkodnom kell, hogy bele ne csússzak. Zuhanyozunk, és tenyeremben érzem, mi lett belőlem. Nem titkolhatom el magamat – előlem. Ennyit adott anyám, ennyi maradt belőlem, játszom a gyermekkoromban tanult mondókával, és amikor visszafekszem, masszírozást mímelve tapogatom végig

az egyre vékonyodó csuklómat, a madárcsontozatúvá lett alkaromat, a lötyögő bőrrel fodrozott könyökömet, az izmait veszített felkaromat, az elerőtlenedő vállamat, az egykor büszkén duzzadó, most pedig löttyedten aláhulló mellizmaimat, letagadhatatlanul érzem a romlást, a pusztulást, a fölgyorsult, pár hét alatt lezajló vénülést. Paplanom alá dugom a kezem, le, a hátam alá, onnan pedig végigcsúsztatom a tenyerem a fenekemen, nesze semmi, fogd meg jól, aztán a régen csupa izomként rezdült, feszes combomon, és már nem is csodálkozom, úgy érzem, egy összeaszott vénember combját markolom, egy ezeréves bácsika lábát tapintom. Két vádlimat egymáshoz simítom, összedörzsölöm, és érzékelem, hogy lábszárizmaiból sem maradt túl sok, épp csak annyi, hogy elbírják, hogy egyelőre megtartsák a súlyát vesztett, legyöngült testet, amíg vécére megyünk, amíg lezuhanyozunk, amíg Dia pár percig járkáltat a szobában.

Gondolatban visszafelé lépdelek az időben, kicsim, de nem jutok messzire. Mintha minden, de minden, ami réges-régen történt, már csöppet sem lenne fontos. Mintha mindaz, ami egykoron oly fontos volt, még a hetekkel ezelőtt fontosnak számító dolgok is, szóval minden, ami számított az életemben, lényegtelenné vált volna, és csak a jelen lenne. Nem egyszer indulok el visszafelé, az évtizedeken át gyalogolva, réges-régi emlékeimen átgázolva, hátrafelé, hiába, minden hiába, nem jutok messzebb, április derekán, azon a csütörtökön megáll az idő. Kövesdi Ákos az egyetlen ember, aki elém kerül, aki, mint egy szellemkép, ott libben előttem begombolatlan köpenyében, mintha angyalszárnyakon szállna, suhogna, lebegne köröttem. Látom a szemét, folyton folyvást a szemét látom, és érzem, érzékelem, hogy kerüli a tekintetem, talán nem is lát engem, csak néz bele a világba, néz a nővérekre, a mennyezetre, a padlóra, mindenre, ami nem én vagyok, mindenre, ami érdektelen, minden lényegtelenre, csak hogy ne kelljen a

szemembe néznie, hogy elkerülhesse a tekintetem. Itt akadok el, ezeknél a sorsdöntő, sorsomat eldöntő pillanatoknál, és bár mennék távolabb az időben, de nem megy, nem megyek, képtelen vagyok arra, hogy távolabbra hátráljak. Újra és újra kinyílik az ajtó, kilépünk, és megyünk, megyünk, végig a kopár folyosón, hallom a cipőm idegesítő kopogását, érzem a kórház émelyítő gyógyszerszagát, a halálra várók, a meghalásra érett rákosok pállott testének izzadságszagát, az emberpusztító betegség szagát, a pusztuló ember szagát. Tele, még most is, egyfolytában tele az orrom vele. Közelebb hajolok a paplanhoz, mélyet lélegzek, arcomat belenyomom a párnába, aztán orromhoz emelem a kezemet, a kezem fejét, és megszagolom, ismét mélyet szippantok, szinte kiszipákolom a testem erős, egyre erősödő szagát. Ugyanaz a szag, nyugtázom, ugyanazt érzem, amit ott, akkor, azon a kietlen, szomorú folyosón, azokban a percekben. Kopog, kopog a cipőm, hallom a cipőm egyhangú kopogását, és látom, ahogy kinyílik Kövesdi irodájának vastagon párnázott ajtaja, látom, ahogy belépünk, ahogy becsukódik az ajtó. Látom a titkárnőt, és észreveszem a szeméből sugárzó aggodalmat, ő már tudja, nem először látja Ákost az irodába belépő rákos beteggel. És látom, ahogy kiszól Ákos, és hallom szavait, senki se zavarjon, igen, ezt mondja a kisasszonynak, engem meg a fotelba ültet, abba a fotelba, melyben sokadikként várom, hogy kimondja az ítélettel fölérő szavait, hogy a sok hason sorsú után én is összeroppanjak abban a kiváltképp elveszetteknek tervezett, fölöttébb kényelmes fotelban. Már látom, végre már látom Ákos szemét, végre találkozik a tekintetünk, és már tudom, egészen biztosan tudom, szólnia sem kell, elég, ha egymásra nézünk, elég, ha egymást nézzük, ha kitartóan bámulunk egymás szemébe. Elvesztél, Bódog, véged, drága barátom, ez a helyzet, cimbora, és ezt még el is kell mondanom, igen, ezt mondja a szeme, ezt olvasom ki a tekintetéből, akár meg se szólaljon. Mégis

biztatom, biztatnom kell, ne kerteljen, tudni akarom, mert tudnom kell a sorsomat. Sajnálom ezt az embert, ő meg röstelkedik, kicsit talán szégyelli is, hogy rá vár ez a szar ügy, hogy ő az, akinek ki kell mondania, akinek tudatnia kell velem ezt a rettenetet, ezt a borzalmas hírt. Nem, nem azt, hogy hamarosan meghalok, hogy nemsokára meg fogok halni, bár ténylegesen erről van szó, nem erről, hanem inkább arról kell kellő visszafogottsággal, és minden tumorosnak kijáró emberséggel tájékoztatnia, ami az ő gondolatában valószínűleg már meg is történt, úgy is van jelen, hogy tudniillik én már halott vagyok, egy elhunyt személy, egy elpusztult barát, képzeletében már kiterítve fekszem a ravatalon. Tudom, kicsim, hidd el, most is tudom, most sem gondolhatom másképp, nekem ott, akkor, abban a percben meg kellett ismernem a tényeket, tudnom kellett, hogy mi vár rám, tisztában kellett lennem sorsom alakulásával, időveszteség nélkül, azonnal. Tudattal, vagy tudat alatt, nem tudom, de időt akartam nyerni, mert tudtam, mi minden vár még rám, ha úgy alakul, szóval, ha igazolódik, amit föltételeztem, sejtettem, talán tudtam is. Időveszteség nélkül, írom le újra, mert most is érzem, milyen fontos volt, hogy mennyire fölerősödött bennem, mennyire fontossá vált számomra az idő. Eddig sem szórtam szét az időmet, soha semmi nem dühített jobban, mint az időrabló ember, az időmet rabló történés, illetve nem történés. Az, ha más vett el a nekem szánt, a kezdettől fogva, a kezdetemtől fogva rendelkezésemre álló, a csakis a sajátomnak tudható időből. Dühítettek a várakoztatók, a maguk gondjaira, a saját elfoglaltságukra hivatkozó megvárakoztatók, és a folytonos elkésők. Dühített az időveszteség, az életemből ellopott, a sorstól kapott időmből elrabolt idő vesztesége, és ha lehetett, hangosan dühöngtem. Volt, hogy veszekedtem érte, olyan is, hogy üvöltöttem, igen, üvöltöttem a vámossal a határon, késő éjjelen, mert neki éppen más dolga volt, és egy odalökött pecsétért, egy kocsiba pillantásért várakoztatott, anélkül, hogy elnézést kért volna, anélkül, hogy odaszólt volna, hogy bocsánat, rögtön jövök. Ki merne packázni vele, a határállomás urával, a vámossal? Mintha nekem nem lett volna dolgom. Mintha az nem is lenne dolog, hogy még haza kell autóznom, még végig kell utaznom az éjszakát, és másnap írnom kell, találkoznom kell valakikkel, akik sokkal fontosabbak nála, a dolgait szétszórtan, fegyelmezetlenül és rendezetlenül végző, illetve el sem végző vámosnál, valahol meg kell jelennem, el kell olvasnom valamit, és nem félájultan, kellőképp kipihenten. És még ez sem dühített volna, mert a másnapomat akár horgászással, láblógatással, heverészéssel is tölthettem volna, ha egyszer azon a napon az lett volna a dolgom. A láblógatás és a heverésző naplopás is az én döntésem, ha az agyamat járatom, az sem vész kárba, mindig is imádtam csak úgy, tétlenül belebámulni a világba, látszólagos semmittevéssel tölteni az időmet. Viszont az az én döntésem volt, akkor, abban az órában is én határoztam az időmről és nem más, nem az időrablók. Dühítettek az unatkozók is, akik nem tudják, sohasem tudták, mit kezdjenek az idejükkel. Az idejükkel, írtam le megint, és újra ide vésem, aláhúzva: az idejükkel! A sorstól kapott, precízen kiszámított, végtelennek gondolt, de nagyon is véges idejükkel. Pedig minden perc, ami unalomban telik, mindaz, amit tolvajmód vesznek el tőlünk az időrablók, a mi veszteségünk. Veszteség, amit már sosem hozhatunk, és sosem kaphatunk vissza, és sosem adhatnak vissza az időrablók. Mily szánalmas, aki tumorral küzdve, haldoklása közben döbben rá, hogy itt meg ott elvesztegette az idejét, pedig mi mindent kellett volna még tennie, és szánalmas lennék magam is, ha emiatt fájna a fejem. Nem, én kész vagyok, kész lettem, amennyi belefért az életembe, immár mögöttem. Persze, még így is szükségem van a maradék időmre, mert a házban ugyan rend van, a rendrakás után nagyjából minden helyére került, de még túl kell

esnem a kapuzáráson, és le kell adnom a kulcsokat. Nem veszthetek időt, amit kaptam, arra még szükségem van. Nem veszthetek időt, mondogatom magamnak, és kihallom belőle, milyen mániákus vagyok, az életét rendben, tervezetten végigélő, még a haldoklását is terv szerint végrehajtó megszállott, aki el sem tudja képzelni, hogy élete kurtán-furcsán, elvarratlanul érjen véget. Időveszteség, mondogatom, és tudom, ezt nem érezhetik, nem érzik át sem a húszévesek, sem a negyvenesek. Lehet, néhanap magam sem voltam másként, mert mind, egytől egyig, mindegyik ifjú azt hiszi, azt gondolja, van még ideje, és azt mondja, időm, mint a tenger. Fiatal vagyok, hova rohanjak, mért kapkodjak, mért szakadjak meg? Hat-hét évtized van előttem, minden belefér, és a negyvenes, a középkorú sem hiszi másként: messze van még a vég, a vége. Annyi, de annyi minden belefér még az életembe, gondolja, és eszébe sem jut, hogy szemvillanás alatt ott az ötven, és még észhez sem tér, máris csönget a hatvan, a hetven, ha egyáltalán, ha negyven előtt semmi nem jön közbe, ha minden rendben lesz odáig. Nem gondol rá, mért is gondolna, hogy nincs elpazarolható nap, óra, perc, ahogy erre most is, hamar rá kellett jönnöm, ha úgy lesz, mért is lenne másképp, ahogy Ákos szeméből kiolvasható, mostantól már egyetlen percet sem veszíthetek. Ákos *még* nem, én *már* nem tudtam, mi minden vár még rám, mennyi mindent kell még elintéznem, megoldanom, elvégeznem, lezárnom. És akkor, abban a percben még ezt sem tudtam, azt sem, hogy neked írok majd, kicsikém, hogy egyáltalán írni akarok bármit is. Persze, író vagyok, és életem legnehezebb percében is író maradtam. Ott, Ákos szobájában a történésen kívülre kerültem. Egyszerre láttam Ákost is, és engem is, láttam őt, és láttam magamat, mintegy harmadik személyként figyeltem, mi történik velünk, kettőnkkel, mi játszódik le az irodában. Hogyan indul, és merre tart a beszélgetésünk, mit teszünk, hogyan viselkedünk, hogyan viselkedik a professzor, aki arra kényszerült, hogy tudassa a barátjával: el fog veszni. És hogyan viselkedik, hogyan reagál a barát, amikor megtudja, hogy áttéttel toldott daganata van, és menthetetlen, és hamarosan meg fog halni. Írósors, egyszerre kell élni, észrevételezni, elemezni és rögzíteni a megélteket. Eddig lépegettem vissza, tovább nem, itt megállt az idő, megállított engem az idő. Ez a perc volt életem sorsfordulója. Ákos szobájában vett új és végzetes irányt a sorsom, pontosabban ott tudtam meg, hogy lassan, kiszámítható, sőt kiszámított időn belül véget ér az életem. Az anyák dédelgetik, szeretgetik, óvják és fölnevelik gyermeküket, és reménykednek. Hogy az ő gyerekük majd hosszú életet él, hogy nem ők temetik el a gyermeküket, hanem, ahogy legtöbbször lenni szokott, a gyermekük őket, mert mégiscsak az a világ rendje. Az anyák nem számolgatnak, nem foglalkoznak az átlaggal, nem gondolnak arra, hogy a százalékszámítás eredményei azt mutatják, a megszült kicsinyek közül jó néhányan jutnak ilyen sorsra. A sors már csak ilyen, sajnos olyan, hogy előre nem tudjuk, nem ismerjük, a magunk sorsát is csak érezzük, sejtjük, mert valamire születtünk, valamire, amit más nem érezhet, nem tudhat. Egymás gondolatait sem tudhatjuk. Összenőhetünk egy kiadós élet alatt, egy hosszú együttlét során, akár azonosulhatunk is életünk társával, hasonlóvá is válhatunk, összehangolhatjuk szokásainkat, ruházatunkat, ételeinket, elveinket, szellemünket, de a gondolataink akkor is csak a mieink maradnak. Két ember nem gondolhatja ugyanazt. Külön ember, külön gondolat. Külön létezés, külön sors, külön tudás. Amikor megszületsz, sorsod programjával együtt látsz napvilágot. Sorsodat senki sem ismeri, ahogy anyám sem ismerhette az én sorsomat. Számára egy volt a fontos, hogy egészséges legyek, és hogy megmaradjak.

Ott, Kövesdi szobájában vált egyértelművé számomra, ott kellett szembesülnöm avval, amit egész életemben sejtettem:

nem végelgyengülésben, nem pátriárkaként fogok távozni. A sorsvonal láthatatlan, akkor is láthatatlan, ha precízen követjük. A sors vonalán akkor sem én lépdelek, ha én emelgetem a lábaimat. Ellenállhatatlanul húz, vonz előre egy láthatatlan mágnes. Hogy jó-e nekem az az irány, hogy jó felé tartok-e, nem tudhatom, gondolni sem fogok rá, gondolnom sem szabad rá, nem is kell, ellenkezni, hátat fordítani, ellenkező irány vagy kitérő mellett dönteni fölösleges, nem is lehet, és értelmetlen is, mert sorsom elrendezett. Ha menekülök, ha szembefordulok vele, akkor is ugyanott végzem, és nem tudni, úgy járok-e jobban. Ott, Kövesdi irodájában pontosan tudtam, nem áll módomban szembefordulni, ellenkezni, hátraarcot csinálni. Hatvanhat évesen mindenképp boldog embernek tudtam magamat, akkor is, ha ez a daganat pontként került életem mondatának végére. Kövesdi elég jól ismert, de még így is keveset tudott rólam. Csodabogár életemet csak én tudtam, mint ahogy arról is csak én tudhattam, hogy képessé válhatok egy ilyen helyzet elfogadására is. Ahhoz, hogy így legyen, hogy így lehessen, az egész életemet rá kellett tennem. Nem túlzok: életem minden napján, és minden órájában boldog voltam, miközben minden percében a meghalásra, a halálomra készültem. Bár ezt akkor, a boldog percekben nem tudtam.

Nem tudom, hogyan vagyok összerakva, de attól kezdve, hogy Ákossal összeakadt a tekintetünk, fölszívtam magam, és bár megrettentem, beleborzongtam, hideg fuvallat söpört végig a bőrömön, mégis, azonnal, mintegy gombnyomásra beindult az agyam, és megpróbáltam leküzdeni a hirtelen jött riadalmat, a félelmet. Védekező ösztön, reflex? Annak gondolom. Egész életem során ugyanígy éltem meg mindent. Helyzet van, mondogattam magamban, a helyzet pedig azért helyzet, hogy megoldjuk. Ilyen vagyok, ilyen voltam mindig, mért lettem volna más ebben a semmihez sem hasonlítható, és semmihez sem

fogható helyzetben? Aztán egyik pillanatról a másikra történt valami, amit azóta sem tudok egész pontosan körülírni. Varázslás, bűvölet, efféle. Átéltem valamit, amit csak a kivételes, rendkívüli helyzetbe kerülők élhetnek át. A halálélményt. Igen, rám mosolygott a halál.

„Nyugodt voltam:
várnak csapatban
s itt csak páran
sírnak miattam."

(Csorba Győző: Aludtam s késekkel kutattak...)

Hosszú, végtelen, fölforrósodott, álmot kergető éjszaka. Sarkig tárt ablak, mozdulatlan függöny. Másfél négyzetméternyi csillagözön. Univerzumszelet, szobányi kaleidoszkóp. Közel a pirkadat. Bágyadtan bambulok. Nézek magam elé, kitekintek az ablakon, kápráztató csillagos ég, ágyvég, takaró, térdemtől csupaszon, csontos lábfejem égnek mered, egymáshoz idomult, formátlanná préselt ujjaim. Sovány vagyok. Ha kapnék még pár hónapot, megismerném a súlytalanság állapotát. Kezem csont-bőr madárkarom, ujjaim, akár a tollam. Elfogyok, elfogy az időm. Visszaszámolnék, ha tudnám, honnan kezdjem. Nincs biztos pont. Ez még mindig az élet, és tudom, mindenki tudja, mindenkinek tudnia kell: az életben biztos pont nincs. Halálos bizonytalanság. Végigmérem meggyötört testemet. A fehér lepedő gipszmintaként simul rám. Takaró és halotti lepel. Ez is beleillik az örök emberi törekvésbe: „Nyomott hagyni magunk után." Testünk idomait beleégetni egy semmit érő szövetbe. Másodszor mosolyodok el, az imént is megmosolyogtam a súlytalanságot. Gyermek. Akár egy gyermek: tudom, hogy tilos, mégis játszom a tűzzel. Kár, hogy nem lehetek meg alvás nélkül. Többször próbálkoztam az időnyerő, hosszú ébrenléttel, semmit sem nyertem vele, hullafáradtan ébredtem. Jobb jelzőt is találhattam volna. Megint mosolygok. Ha élhetnék, és tovább írhatnék, ezt a jelzőt nem használnám. Nincs, nem létezik hullafáradt, éppúgy, ahogy fáradt hulla sem létezik. Van a szenvedésébe belefáradt ember,

akiből előbb-utóbb hulla lesz. Hulla hó, és hózik. Csak hogy ne fogyjon el a mosolyom. Ha jól belegondolok, mérhetetlenül fáradt vagyok. De ez sem pontos. Inkább erőtlen. Ez itt egy erejét vesztett test. Ágyban maradok, mert nincs, aki talpra állna helyettem. Lehet, kínomban játszom, de nem bánom. A játék mindenről elvonja az ember figyelmét. Játszik a gyermek, és megszűnik körülötte a világ. Efféle élményre vágyom. Játszom, és megszűnök, és a világ is megszűnik számomra. Nem tudom elképzelni, mi következik. Tudat. A tudatom. Tudat nélkül nem vagyok. Ez az, amit nem tud, nem képes elképzelni az ember. Megszokta, hogy történnek a dolgok. Hogy tud a történésekről. Tud, tud, tud. Tudja, hogy tud. És képtelen elképzelni, hogy eljön majd a végtelen idő, az időtlenség, amikor egyszer csak nem tud. Nincs szomorúbb, mint az emberi sors. Vigaszként, ellenpontként, ajándékként az élet. Próbálom elképzelni, mit kap, aki meg sem születik, bár tudom, ez is elképzelhetetlen. Ez baromság, mondom magamban, bárki hallaná, idiótának mondana, de én azt hiszem, mégsem ökörség. Hány élet lehetősége lesz semmivé a társra nem talált, a szerelem őrületében elhullajtott magokban. Hol valakik elhatározásán, hol a vakszerencsén múlik, hogy csupán egy életnek sem nevezhető tiszavirág sors, vagy néhány évtizednyi élet jut egy, az élet lehetőségét magában hordozó paránynak. Tudata nincs, sem a milliárdéves múltról, sem az elmulasztott lehetőségről, amit mi életnek mondunk, sem az élet végéről, aminek halál a neve, sem arról, hogy a halált a milliárdéves, tudhatatlan, észlelhetetlen és kiszámíthatatlan jövő követi. Következtetés: akár élt valaki, akár nem, azaz az élő és a nem létező, a soha nem létezett is ugyanabban a kozmoszbeli sorsban részesül: elképzelhetetlenül, végzetesen emlékmentessé porlad. Az élet emlékei addig élnek, addig érnek valamit, amíg létezik az a valaki, akinek a tudatában fölidéződhetnek. A halál kolosszális radír, egy szem-

villanás alatt dörzsöli ki az életből a testet, és törli el élete valamennyi emlékét. A halál pillanatától kezdve nincs, aki emlékezzen, nincs tovább emlékőrző tudat, így hát nincs emlék sem. Annak számára, aki élte, semmivé olvad egy emlékekben gazdag, fontosnak gondolt élet. Ez is ott van a tudatunkban, de kerülgetjük, mint ördög a tömjénfüstöt. Társaságban szóba hozzuk, de magunktól távol tartjuk. Nem jó tudni, hogy saját életünk éppúgy semmivé lesz, mint azoké, akiknek az életünket köszönhetjük, és azoké is, akiknek mi adtunk életet. Életünk maradékát, emlékhordalékát a ránk emlékezők viszik tovább. Ez adhat némi megnyugvást, ám ez sem sokat. A ránk emlékezők emlékképei is leradíroztatnak, és közöttük ott lesznek a rólunk őrzött emlékek is. Mulatságos. Kifejezetten mulatságos ez az egész. Bezsebelni az életet, tudomásul venni a halált, és földolgozni ezt az emléktelenséget, az emléktelenné válást. Ha erre képessé válik az ember, akkor képes kizárni a halálfélelmét. Pontosabban képessé lesz arra, hogy mosolyogva nézzen szembe a halállal. Hogy cinikusan odakérdezzen: mit árthatsz nekem? Lesz egy sorsfordító pillanatom, és attól kezdve semmi. Ezt az egy pillanatot kell kibírnom, a többi már gyerekjáték. Attól a pillanattól kezdve már minden mindegy. Jöhet világégés, világvége, kozmikus katasztrófa, bevégezheti a Nap, jégbe borulhat a Föld, tudat híján ez sem lesz tudható. Az emberiség, meg az ő kis mikrovilága volt, nincs. A tudást és nem tudást elnyeli a sötét lyuk. Sokmilliárd ember sokbillió emléke pernyeként szóródik szét a világmindenségben. Se híre, csak a hamva. Mintha itt se lettünk volna. Elmondhatatlan igazság: hírmondónk sem marad. Egyetlen ember sem lesz, aki elmesélhetné, aki továbbadhatná, és olyan sem lesz, akinek elmondhatná, hogy itt voltunk, hogy volt itt egy Föld nevű bolygó, a rajta és belőle élő emberrel. Tökéletlen világmindenség, tökéletes semmi. A valaha létezett legtökéletesebb üresség. A legjobb úton járok a megbékélés felé.

Bámulom a csillagokat. Ablaknyi rés a világmindenségre. A csillagok kicsinységünkre, kicsiny voltunkra figyelmeztető szikrák. Picinyke csillogás. Ennyit látunk. A fű szálanként zöld, ha jól rémlik, Szabó Lőrinc, minden csillag magányos szikra, a csillagos égbolt parányi mozaikja. Magányos fényforrás, a kozmosz szülötte, az univerzum bizonytalan sorsú bolygója. Nagysága ismeretlen, tudhatatlan, esetenként megismerhető. Lehet ezerszer nagyobb a mi napunknál, mi mégis csupán iciri-piciri csillagnak látjuk, a sötét eget díszítő semmiségnek. Pirkadat tájt fénye elhal, semmivé lesz. Sötét éjszaka híján azt sem tudnánk, hogy létezik. Szomorú, végtelenül szomorú emberi sors. Hamarosan pirkad. Érzem, lassacskán elnyom az álom.

„A végén idejut az ember
megtelve minden förtelemmel
nem vágyik élni már tovább."

/Petri György: A végén/

Zoltánék tizenkettő előtt hajtottak be a tanya udvarába. Lídia ámuldozott: a veranda teli s teli muskátlival, a fehéren ragyogó oszlopok és boltívek vakítóan verték vissza a napfényt. Dóra, karján Marcival a veranda lépcsőjénél várta őket.

– Itt vagyunk, ni! – fordította Lídia felé a gyermeket. – Ugye, milyen szépek vagyunk? Igen, bizony, nagyot nőttünk azóta. És gyönyörűek lettünk.

– Ezt neki hoztam – nyújtotta Dia Dóra felé a hatalmas csomagot. – Adhatok az arcára egy puszit?

– Akár kettőt is – tartotta oda Dóra Dia elé a gyermeket.

– Látod, Zoli, végre valaki, aki tudja, mit kell ajándékba hozni egy újszülöttnek! – nevetett Dóra. – Tényleg egy vagyon megy el pelenkára. Menjünk be, Marci herceg megebédelne.

Zoltán megpuszilta Marcit és Dórát, „Ötre itt vagyok!" mondta, és már fordult is.

Amíg Dóra szoptatott, Lídia le sem vette a szemét róluk. Hol a mosolygó, gyermekében gyönyörködő Dórát, hol a cuppogó Marcit nézte a könnyein át.

– Ugye, gyönyörű?

– Meseszép. Mintha apád kezét látnám – piciben.

– Bárcsak láthatná most! – sóhajtotta Dóra.

Egyre ritkultak a cuppogások. Marci az anyja mellén elszunyókált.

– Nem alszunk ám, kicsim! Előbb büfizünk! Dóra a vállára billentette Marci fejét Így bizony, okosan. Halljuk csak! Ki az ügyes? Ez az! És most alvás, gyönyörű hercegem! Bár fiú a

szentem, még sincs baj vele. Tán három óránk is van. Alszik, mint a tej.

– Gyönyörű vagy, Dóra! Kiteljesedtél.

– De jó, hogy te is így látod! Zoli is mondja. Na jó, akkor most háziasszony vagyok. Kávé? Tea?

– Ha kérhetem: gyümölcstea. Édesapáddal is azt iszogattunk, amíg lehetett.

– Nekem meg azt hiszem, jót tenne egy vékony tejeskávé. Amióta Marci diktál, alig alszom. Mondták a gyerekes barátnőim, addig aludjak, míg bévül van, mert aztán hónapokon át nem lesz nyugtom tőle. Alvás, ébredés, pelus, etetés, büfiztetés, mosogatás, és mire végzek, már nyüszög, fiókázik, és kezdhetem elölről.

– Fáradt vagy?

– Hát persze. De vagy tíz éve erre vágytam. És jól bírom. Hisz' az apám lánya vagyok.

– Meg az anyádé.

– Igen, ez is igaz. – Dóra föltette a kávét. – Szegény, sokszor mesélte, mennyit kínlódott velem. Volt, hogy apám fölüvöltött: elég a sírásból! Hajnalban meló. Aztán lehiggadt, fölkapott, ringatott, körbepuszilt.

– Aki éjjel ír, nehezen viseli a zajokat. Még a saját lánya sírását is.

– Akkoriban apa nappal vasbetont szerelt, este meg vagont lapátolt a nagyállomáson.

– Később se ölte meg az unalom.

– Hát nem. Nem bírt nem dolgozni. De hát ezt te is megtanulhattad.

– Meg bizony.

– Dia, figyelj! Ideje, hogy kimondjam: sokat köszönhetek neked. Nagyon sokat. Azóta igazán nem beszéltünk. Szóval köszönöm, hogy apám állapota titokban maradt, s hogy végső csatájában vele voltál!

– Dóra, tehettem volna mást? Nekem mindig is Bódog, meg a hivatásom volt a fontos. És azt hozta a sors, hogy a kettő összetalálkozott.

– De ha te nem vagy ilyen erős, tán Marcikám sincsen…

– Ő volt erős. Ő akarta, hogy így legyen. Én meg másként nem tehettem: próbáltam segíteni neki. Eltökélte, hogy ha törik, ha szakad„ kitart Marci, vagy Marcsi megszületéséig, és…

– …és amit ő a fejébe vett, az úgy is volt, úgy is lett. Mindig is ilyen volt. Azt persze sosem gondoltam, hogy ilyen erős. Abban a helyzetben is.

– Abban a megismételhetetlen helyzetben…

– Dia! Sosem jutott az eszembe, hogy az én apám meghalhat. Neked mondjam? Apa origó. Amíg Zolival nem találkoztam, az összes pasimtól apához menekültem. Sosem oktatott ki, és csodálatos volt, ahogy – azt hiszem, érted – Zolinak adott. Sosem felejtem el az első kézfogásuk: „Szervusz, fiam!" És megölelte apa. Zoli beleremegett…

Dóra kis szünet után folytatta.

– De hogy apa meghal…

– Élete utolsó kilencven napján érettetek élt. Csodálatosan. Tudod, a szakmám, a hivatásom, hogy emberek jól haljanak meg a kezem között. Erről az apáddal soha nem beszéltünk.

– Erre senki se készülhet.

– Ne gondold – szólt közbe Lídia. – Erre is készült. Volt „B" terve. Abból, ahogy viselkedett, abból, ahogy ezt az egészet megoldotta, erre következtetek. Ha mégsem volt „B" terve, akkor meg iszonyatos gyorsasággal lett. Tíz perc alatt. Vagy annyi se. Amiint megtudta, hogy bejött az, amit nem igazán várt, amit nem tervezett, amit nem épített be abba a „minimum nyolcvanöt évig akarok élni" tervébe, máris agyalt, új élettervet gondolt ki, és az új terv megvalósításába kezdett. Amikor Kövesdi nagy nehezen elmondta, hogy legföljebb három hónapja van hátra, már csak arra koncentrált, hogy jó, jó, de akkor

mostantól hogyan tovább. Ettől fogva már nem is az érdekelte, hogy ő elmegy, hanem, hogy mielőtt elmegy, megérkezik-e az unokája. És persze, hogy képes lesz-e kitartani. Kap-e annyi erőt? És időt.

– Jól megküzdött azért a pár másodpercért.

– Ha visszagondolok azokra a napokra – tette hozzá Lídia –, így, letisztítva az emlékképeket, csak azt mondhatom, apád kiváltképp annak köszönheti, hogy kitölthette a lehetőségként kapott három hónapját, hogy nemes, értelmes és hozzá méltó feladatot kapott. Hogy még a halálára is konkrét cél elérésével készülhetett. Némi pátosszal kimondva: még volt dolga a földön.

– Csodálom, hogy bírta – sóhajtott Dóra –, ehhez hihetetlen lelki erőre volt szüksége. A lelki erőhöz pedig mégis csak valami istenhit, vagy valami efféle kellene. És hát a félelem. Ami akkor is ott van, ott kell lennie mindenkiben, aki megtudja, hogy hamarosan bevégzi az életét. Erről te biztosan többet tudsz, hisz naponta találkozol halálra készülődőkkel.

– Apád jól titkolta a félelmét. Pedig nem játszott szerepet, nem hősködött. Nem is akart ő hős lenni. Olyan semmiképp, aki megmutatja a világnak, hogy milyen derekasan tűri a haldoklásból adódó kínjait. És hát nem is volt „világ". Kettesben voltunk, magunkra zártuk az ajtót, és kizártuk a világot. Csupán a kezelések mozdítottak ki bennünket. Egy út oda, egy vissza. Apád végtelenül türelmes volt. Azóta, hogy betöltötte a hatvanat, lehiggadt. Félénkebbnek tűnt.

– Azt hiszem, mi sem leszünk mások… Nem volt örömöm újraolvasni az e-mailjeit. Nem tudom, hogy csinálta, hogyan csináltátok, de brilliánsak a toszkán levelei.

– Az utolsó napjait leszámítva ép ésszel csinálta végig. Kitartóan írta a leveleket. Öröme volt abban is, hogy ír, és abban is, ami születik. A végére aztán, ahogy fogyott az ereje, már minden szóért megszenvedett. Néha belealudt. Volt, hogy le-

csapta a jegyzetfüzetét, vagy csépelte a billentyűzetet, amikor már az ujjai nem engedelmeskedtek a gondolatainak.

– Vagy az agya, nem?

– Talán az agya vezérelte rosszul az ujjait, az is lehet, hogy a szeme gyengült vagy romlott, de már nem mérte föl, és újra, meg újra az ujjait hibáztatta. Később meg, amikor már csak a füzetekbe írt, majd elsírta magát, amikor nem volt képes a régi, szép kézírásával jegyzetelni. Macskakaparásnak látta a sorait.

– Ritkán írt füzetbe.

– Kénytelen volt. Úgy érezte, teherré vált a laptop az ölében. Gyakorta messzire járt gondolatban. Mélyre merült, vagy magasra röpült, csoda tudja. Elmélázott, és ha ilyenkor szóltam hozzá, később nem emlékezett rá.

– Kihagyott?

– Azt hiszem, igen. Utóbb nem vonta kétségbe a szavaimat, de mintha minden kiesett volna az agyából. A saját sorsát úgy illesztette be a világ és a mindenség sodrába, hogy minél jelentéktelenebbnek tetsszék, hogy semmit érő porszemnek mutatkozhasson. Azt hiszem, így védekezett, és rendelkezett a halál utáni nemlét keservével szemben. Ha egészen picinynek, ha semmit érő tollpihének gondolja magát, akkor majd a szeme se rebben, ha elfújja a szél. Tán irigyeltem is, hogy így gondolta, élte-halta végig.

– Igen, ilyen volt az apám. Ahogy hallgatlak, hát elszámolt a világgal.

Lídia eszébe villant, hányszor mondott imát, amikor Bódog elaludt. Hányszor imádkozott érte, halkan, félhangosan, vagy csak magában. A kíméletes végért, a mértékletes halálért való ima. A csekély szenvedésért mondott fohász.

– Apád háromhónapnyi kínszenvedése alatt sem engedett. Egyik éjjel forgolódott, Istent emlegette. Hozzá beszélt.

– Elmondtad neki?

– Úgysem hitte volna el, hogy istenhöz beszélt. Másnap csak annyit kérdeztem tőle, a küzdelme átformálta-e az istenhitét? Nincs azon mit formálni, ezt mondta. Haldokolva is tudta, hogy istenre nem azért van szüksége, hogy őt a teremtő megmentse. Tán csak, hogy a végső magányban legyen egy csendestársa, aki abban a magányban vele van. Apádnak nem azért volt szüksége a szívében élő istenre, hogy segítségét kérje. Csupán, hogy önmagát erősítse, hogy erősebbnek gondolja, harcra késznek, küzdelemre képesnek érezhesse magát. Sokat tanultam tőle.

– Pedig soha nem akart tanítani, csak átadni, továbbadni, megmutatni. Utat akart mutatni, anélkül, hogy bármelyik utat kötelezővé, kizárólagossá akarta volna tenni. Eleinte furcsálltam. Nem tudtam mit kezdeni a tőle kapott szabadsággal. Talán épp, mert a tanácsok, a példák, a példaadások hiányoztak. Azt hittem, hogy ő mondja majd meg az igazat.

– Sose mondta volna. Nincs sem egy, sem több igaz. Ezt vallotta. Meg, hogy keresésből, keresgélésből és szemlélődésből áll, ebből kell, hogy álljon az életünk. Kutatnunk kell, és ha kitartóan kutatunk, ha szenvedélyesen, ha alázattal és kíváncsisággal keresgélünk, tán némi esélyünk lesz, hogy a tudhatók töredékét megérthessük.

– Tudod, apa úgy volt különc, hogy valójában semmi különcködésre sem volt képes. Semmit sem gyűlölt jobban, mint azt, ami nem természetes. Sokszor mondta: csak az ér valamit, ami megmaradt természetesnek.

– Még csak azt se mondhatom, hogy apád maradi volt. Inkább csak egyszerű. A lehető legegyszerűbb. Ott van a szobájában egy Hamvas Béla kép. Hamvas egy flanel ingben és zakóban, vállára dobott tarisznyával. Semmi érték kívül, minden, minden csak belül. Haldoklónak is ilyen maradt.

– Hogy élte meg? Hogy fogadta, amikor megtudta, hogy kevés esélye maradt?

– Dóra, nem volt esélye. Semmi esélye sem volt. Apád kiváltképp ragaszkodott ahhoz, hogy megtudhassa a teljes igazságot. Hiszen az orvos nem titkolhatja el…

…ha a beteg tudni akarja.

– És apád végzetesen kíváncsi volt. Akarta tudni. Talán azért, igen, azt hiszem azért, hogy egy percet se veszítsen a megmaradt idejéből. Elsősorban azért. Emiatt. Miattad, miattatok. Miattad is, meg Marci miatt is. Hamarabb érte el a lelki, mint a testi fájdalom.

– Hogy viselte a fájdalmait?

– Türelemmel. Végtelen türelemmel.

– Áldjon meg az isten azért, amit tettél. Azért, hogy mellette voltál. Azért, hogy ápoltad, és gondját viselted. Minden tettedért, minden mozdulatodért hálával tartozom…

– …hagyd ezt, kérlek!…

– …de irigyellek is. Mert ott voltál, ott lehettél a betegágya mellett. Mert hallgathattad a sóhajait, élete utolsó szavait, mindent, ami kibukott belőle.

– Alig-alig panaszkodott. Láttam rajta, hogy kínlódik, hogy szenved, hogy a néma kínlódás helyett üvöltene inkább, de elfojtotta, maga alá gyűrte az összes fájdalmát.

– Nem akart fájdalmat okozni. Nem akarta, hogy neked is fájjon.

– Apád nem akárki volt.

– Nem bizony. És mindig mondta, hogy senki se akárki. Mindenki nagy lélek. Vagyis, hogy mindenkiben benne lakozik a nagy lélek. A nagy lélek lehetősége. Csak hát a sors. A sors vagy kihozza belőle, vagy sem, vagy engedi, hogy megmutassa a hatalmas lelkét, vagy nem.

– Apád úgy vált példává, hogy senkit sem tekintett példának.

– Azért voltak, akikre fölnézett. Igaz, nem sokan. Pár író, gondolkodó. És hát parasztok, kubikusok, szerelők, lakatosok, kőművesek. Közülük jött. Mindent tőlük kapott.

– Haldokolva is őket emlegette. Azt mondta, ők tanítottak meg élni is, megmaradni is, meghalni is, elmenni is. Ezt mondta.

– Nehéz volt vele?

– Nem is tudom. Tudtam, mire vállalkoztam. – Marci megmozdult, Lídia közelebb hajolt Dórához, halkabban folytatta. – Az utolsó pár hét átkozottul nehéz volt… Senkinek sem kívánom…

– …szegénykém!

– …szegény ő, és szegény én. Tudod, amíg küzdött, amíg ápoltam, amíg erősítgettem, nem bőghettem. Igazán nem sírhattam ki magam. Kicsi zokogások a konyhában, a vécében, fürdőszobában.

– És persze el kellett fojtanod.

– Igen. És folyvást azt éreztem, hogy ő az erősebb. Ő, aki elhagyhatta volna magát. Már-már ő vigasztalt, amikor észrevette a fájdalmat a szememben.

– Aztán meghalt az apám…

– Igen, és a fájdalom véget ér. Benne véget ért, és átköltözött belém. Fáj, ameddig fáj. Fájjon, ameddig fájhat, ameddig fájnia kell.

– Tudod, mi volt igazán furcsa? Az a húsvéti vacsora. Persze csak így, ahogy visszagondolok rá. Nem is értem, hogyan volt képes olyan higgadtan velünk lenni, borozgatni, amikor húsvétkor lejött hozzánk. Csoda, hogy nem lett rosszul.

– Hát az tényleg csoda! Előtte pár nappal mindent kihányt, amit megevett.

– Tudod, volt valami sejtelmes, valami rendkívüli a viselkedésében. Búcsúról beszélt. Én csak Toszkánára gondoltam, a hirtelen jött utazására, és eszembe sem jutott, hogy másra gondolt. Hogy tényleg utolsó vacsora az a húsvéti vacsora. Pedig akkor ott nem az író dolgozott benne. Boldognak tűnt, és kicsit letargikusnak is. És tudom, immár tudom, hogy en-

gem akart boldognak látni. Azt akarta, hogy az a kép maradjon meg bennem róla.

– Amikor visszajött, azt mondta nekem: „Hej, Dia, érdekes volt húsvét otthon! Kiadós regényt írhatnék belőle, ha nem rólam szólna."

– Dia, Zoltán azt mondta, nyugodtan elém állhatott volna az apám, és elmondhatta volna…

– Figyelj ide, Dóra! Egy ismerősöm nemrég vetélt el, miután megtudta, hogy az anyjának agydaganata van. A férje elhagyta, ő pedig nálunk van, az ideg-elmén. Ha szerencséje van, mindössze pár hét. Ha nincs, akkor hónapok.

Hosszasan hallgattak.

– Jó, hogy eljöttél, Dia – szólalt meg végül Dóra. – Helyre került bennem minden, ami fontos.

– Még ennek kell a helyére kerülni – mondta Lídia, és egy vaskos mappát emelt ki a táskájából. – Ebben apád füzetei vannak. Amíg erejéből futotta, ezekbe jegyzetelt. És hozzá tett pár régi lapot a családotok történetéből. Azt kérte, neked adjam át. És hogy gondozzátok méltó módon a hagyatékot.

– Naplót írt? – kérdezte Dóra.

– Az unokájának írt, akiről nem tudta, hogy Marci lesz, vagy Marcsi. „Úgy írok, hogy a lányom is értsen belőle." Ezt mondta.– mosolygott Lídia. – Őrizd meg, és ha felnő Marci, add át neki. Ebben a borítékban pedig az én jegyzeteim vannak. Mindarról, olvashatsz, amiről most nem beszéltünk. De hallgass rám: amíg Marcit szoptatod, föl ne bontsd!

Dóra úgy szorította a mappát, mintha az apja kezét markolta volna. Marcira nézett, aztán a mestergerendára, és már húzta is közelebb az öreg hokedlit. Föllépett rá, és a vakos gerendára tette a csomagot.

– Itt lesz a helye. Itt találtunk rá anyósom házi leltárjára is.

Lídia a gerendába vésett betűkön jártatta a szemét.

MINDEDDIG SEGÍTSÉGGEL VÓLT MINEKÜNK AZ UR. 1938

– Van itt még valami. – Lídia egy cédét vette elő a táskájából. – Apád gyakran kesergett amiatt, hogy hiába írogat, hiába üzenget, a hangját nem hallhatja az unokája. Aztán, amikor utoljára írt a füzetbe, eszembe jutott, nem is értem, mért nem előbb, hogy ha akarja, rögzítem a hangját. Beleegyezett. Hála istennek belement. Amikor pontot tett az utolsó bejegyzése végére, azt kérte, hozzam a diktafont, ezt fölolvasná. Úgy tűnt, végig bírja erővel, de a hangján is érződik, a végére teljesen elfáradt. Hibátlanul olvasta föl, nekem meg patakokban folyt a könnyem, amíg hallgattam. Erre a cédére játszottam át a felvételt.

– Istenem! Drága apukám! – ennyit mondott Dóra. Visszaült a székre, és papírzsebkendőért nyúlt.

– Tartozom még egy vallomással. El kell mondanom valamit.

– Mi jöhet még? – nézett rá Dóra

– Huszonnégy éves voltam, amikor megismertem apádat. Boldog voltam és gondtalan. Egyetlen gondom volt: gyereket szerettem volna apádtól. Ha erőltetem, Bódog azt hiszi, hogy így akarom magamhoz láncolni. Ha meg nem szülök, maradok örök szerető, terméketlen asszony. És múltak az évek. Már harminc fölött jártam, és még nem szültem. Sokáig nem húzhatja az ember.

– Beszéltetek erről apával?

– Többször is, évődve kivált, de a hatvanadik születésnapján komolyabban. Megértő volt és nyitott. Semmit sem késtünk le még. Egy-két évet még várunk, és ha sikerül foganom, szülnöm, akkor odaköltözöm. Apád azt mondta, ha a sors úgy akarja, úgyis lesz gyerekünk. Már csak a sorsban kellett bíznom.

– De a sors könyörtelen volt.

– Tudod, húsvét előtt, csütörtökön, azon a napon, amikor apád megtudta, hogy rákos, fölhívott, hogy menjek át hozzá. „Elkéstünk!", ez járt az agyamban, amíg készülődtem. Meg az, hogy „Amit ma megtehetsz, ne halaszd holnapra!"

– Ezzel az okossággal is elkéstél.

– Akkor még *ma* volt, és nem holnap! Én már tudtam, hogy apád miért hív. Átmentem hozzá. Éjjel összebújtunk, szerelmesen... Azt hittük, utoljára. Egy-két nap múlva újra próbálkoztunk, de olyan fájdalmai voltak, hogy le kellett mondanunk a remélt örömünkről.

– Borzasztó lehetett.

– Már tudtuk, hogy soha többé nem lehetünk együtt. Ez volt a mi szerelmi hattyúdalunk.

– A sors így akarta – tette hozzá Dóra.

– Így, de azon a csütörtök éjjelen a sors igazságos volt – mosolygott Lídia –, és úgy akarta, hogy ne vegyem be a fogamzásgátlót. Így aztán fél év múlva megszülhetem a féltestvéredet...

Dóra olyat sikoltott, hogy Marci fölsírt a bölcsőben.

„s ágya körül,
üszkösen, ha elszenderül,
vakogjatok velem: Nagyon fáj."

(József Attila: Nagyon fáj)

Toscana. Toscanának vége. Álomvilág, álomképek. Ezeréves kőfal tetején ülök, napfürdőzök. Kövek az etruszkoktól, kövek a román korból, kövek a középkorból és az újkorból. Alattam és köröttem, előttem és mögöttem, kőfaltól kőfalig százszínű szirmait bontogatja a pompás rózsakert. A szirmokra a pirkadat görgetett parányi gyöngyöket. Vállamig kapaszkodik föl a legszebb rózsaszál. Fenyőillatot lebegtet, fűszernövények illatát hordozza a gyöngéden simogató szél. Nem bírom levenni a szemem a tájról. Eget karcoló ciprusok mellett, nap perzselte aranymező közepén kanyarog az út. Mézzel végigcsorgatott templom a domb ölében. Bencések zsolozsmája zeng a szomszédos kolostorban. Aprócska falu, napégette utca, tömzsi, póriasan zömök óratorony. Magára maradt idő. Fogatlan vénember hív közelebb, árnyas szőlőlugas, vendéggé lesz az utazó. Helyben termett szőlő csillog a kopott asztalon, kertvégi pincében érlelt bor gyöngyözik a talpas pohárban. Virágillat. Ülünk és hallgatunk. Repdeső pacsirta a felhők alatt. Égig emeli a csöndet. Szépívű konzolok, kovácsoltvas erkély, mélyvörös muskátli. Kitárt szárnyú ablakok. A mályvaszín falra spaletták árnyéka rajzol vonalkódot. Száz éve ülök ebben a földből kinőtt fonott székben. Szűk kőlépcső kúszik föl a ház mögötti szőlőskertig. Végestelen-végig terebélyes tőkék, rend, nyugalom, derű, béke. Szalmakalapos szőlőművesek ballagnak a sorok között. A nap tűzvörösre színezi a szőlőleveleket, átragyognak a fényben az arannyal futtatott erezetek. Egymásba gabalyodnak a grafitszín fürtök. Millió

szőlőszemen időz a napsugár. Filmes díszlet, valószerűtlen épület, magányos kastély fúrja bele magát az azúrkék égbe. Tornya megroggyant, falait szétmarcangolta az idő, viharverte cserepei katonás rendben sorakoznak, tetőgerincén galambcsapat tollászkodik. Így íródik majd bele egy soha véget nem érő mesébe. A régmúlt századok minden fölösleget lecsiszoltak a fenséges tájról, a dombok és a hegyek elnyelték az ősrégi temetőket, a porladó apátságokat, és simára koptatták a barátságtalan sziklatömböket. Eget repeszt a fehér alabástrom, barátként köszönt a homokszínű mészkő, andalít a rózsaszín és a sárga márvány, és ünnepélyessé varázsolja a tájat az aranyfényű tufa. Fülemüle és kakukk ébresztget. Föltérdelek. Finom mívű, biztos kézzel festett akvarellé olvad előttem a táj. Gondolatban palettáért és ecsetért nyúlok, nincs mit igazítanom a vásznon, tökéletes kép. A domboldalon rendre vágott szénát forgat egy napbarnított öregember. Púposodó domb, ringó búzatábla, napraforgómintás királyi palást. Odébb, a méltósággal terjeszkedő hegyen rezdületlen olajfák napoznak a széles teraszokon. Hegyek és völgyek finom hajlatai, míves domborulatai millió színben verik vissza a rávetülő fényeket. A lankás dombot szelíden kígyózó árkok szegélyezik, pipacsszőnyeg hever a virágba borult mandulafák körül. Ráheveredek. Álomba zuhanok. Itt vagyok, Toscanában. Megérkeztem. Örökidejű életem folytonos visszatérés. Kicsim, kövess! Indulj Toscanába! Élvezd és érezd, fedezd föl a tájból áradó életörömöt! Fény és élet. Toscanai találmány. Az újszülött gyermeket égbe emelve adják át a fénynek. Életünk a sosem látott, megtapasztalhatatlan sötétségből indul, és a halálunkig utat mutató fényen át jut el a megismerhetetlen sötétségig. Isteni adomány, napból eredő élet, fényből jött életkedv. Kristálytiszta égbolt, melengető napsugár, fény és árny játéka. A nap erejét fitogtatja, színét váltogatja, hol lángol, hol melenget, hol parázslik. Az alkony és a naplemente vörösbor mellé terel-

geti a hegylakó remetét is. Ünnepel a természet. Álmodott tündérország. Elvarázsolt hely. Beleszerettem. Kötődöm hozzá. Mintha itt éltem volna végig egy teljes életet. Mintha idetszülettem volna. Reménykedem. Te időben ide találsz. Oda kell találnod! Járd be Toscanát! Barangold végig a városkákat, időzz el a tereken, szakadatlanul gyalogolj a dombokon, kaptass föl a hegyoldalakon, szívd be a szőlőskertek illatát, egyél, igyál, időzz el Firenzében, Siennában, és kérlek, egy kicsit gondolj majd rám, lélekben én is ott leszek veled! Menj el, kicsim! Vár rád Toscana! Baci, csók, csókollak!

„Minden valaminek a folytatása."
(Rakovszky Zsuzsa: Helytörténet)

Halász Márton és családja

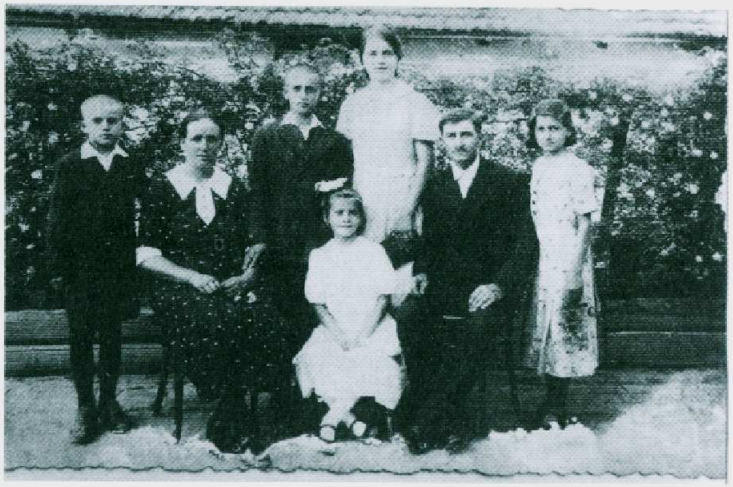

Halász Mihály és családja

A 10. kiadásáig eljutott, 26 000 példányban elfogyott

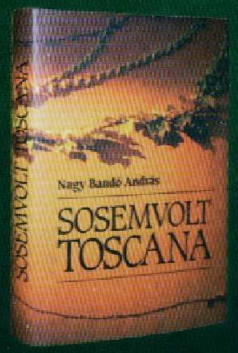

második kötete.

3200 Ft

ISBN 978-963-98801-6-0
9 789639 880160